

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Γιά νά υπάρξει
ἐπιστημονική
ἐρευνα

Κυκλοφορίες
τῶν Ἑλληνικῶν
Βιβλίων

ΠΑΣΟΚ:
σοσιαλισμός
ἢ λαϊκισμός

Ἡ στροφή πρὸς
τὴν τεχνική
ἐκπαίδευση

Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Λαϊκή ἐτιμηγορία πάνω σέ ψευδώνυμους στόχους. Παύλου Κρέμου, Ἡ μετανάστευση τῆς μορφωτικῆς ἀθλιότητος. Ἄννας Φραγκουδάκη - Μαρίνας Παπαγιαννάκη, Τῆ Μαριορῆ τὴν πήρανε στρατιώτῃ. Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Προστασία τῆς νεολαίας ἢ ἐρωτική περίπτωξη πρωτοπορίας καί συντήρησης. Ἄλκη Ρήγου, Ἐπιστημονική ἐρευνα καί κυβερνητική τακτική. Ἄγγελου Ἐλεφάντη - Μάκη Καβουριάρη, ΠΑΣΟΚ: Σοσιαλισμός ἢ λαϊκισμός. ■ Γιώργου Κατσιγιάννη, Μερικά δεδομένα γιά τό βρετανικό ἐργατικό κίνημα. ■ Μανώλη Δρεπτάκη, Ὁ ἐπαγγελματικός προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια. ■ Μαρίας Ἡλιοῦ, Γιά νά υπάρξει ἐρευνα. ■ Γιάννη Μηλιοῦ, Ἡ στροφή πρὸς τὴν τεχνική ἐκπαίδευση. ■ André Tiano, Γιά ν' ἀναστηθεῖ τό Πανεπιστήμιο. ■ Φίλιππου Ἡλιοῦ, Κυκλοφορίες τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. ■ Βιβλιοκρισίες. Βιβλιοκριτικά σχόλια.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση ■ τεῦχος 13 ■ Ὀκτώβριος 1977 ■ 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

μηνιαία επίθεώρηση, τεύχ. 13, Οκτώβριος 1977, 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Άγγελος Έλεφάντης	Λαϊκή έτυμηγορία πάνω σέ ψευδώνυμους στόχους	2
Παύλος Κρέμος	Ή μετανάστευση τής μορφωτικής άθλιότητας	5
Μαρίνα Παπαγιαννάκη - Άννα Φραγκουδάκη	Τή Μαριορή τήν πήραν στρατιώτη	8
Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Προστασία τής νεολαίας ή έρωτική περίπτωση πρωτοπορίας καί συντήρησης	9
Άλκης Ρήγος	Ήπιστημονική έρευνα καί κυβερνητική τακτική	11
Άγγελος Έλεφάντης - Μάκης Καβουριάρης	ΠΑΣΟΚ: Σοσιαλισμός ή λαϊκισμός	14
Γιώργος Κατσιγιαννης	Μερικά δεδομένα γιά τό βρετανικό έργατικό κίνημα	24
Μανώλης Δρεττάκης	Ή επαγγελματικός προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια	30
Μαρία Ήλιού	Γιά νά υπάρξει έρευνα	35
Γιάννης Μηλιός	Ή στροφή πρός τήν τεχνική εκπαίδευση	42
André Tiano	Γιά νά άναστηθεί τό Πανεπιστήμιο	50
Φίλιππος Ήλιού	Κυκλοφορίες τών έλληνικών βιβλίων	53
Φίλιππος Τζόβας	«Max Weber : συστηματική κοινωνιολογία καί μεθοδολογία» του Βασίλη Φίλια	63
Άργύρης Φωτεινός	«Οί Δουβλινέζοι» του Τζέημς Τζόυς	65
Βιβλιοκριτικά σχόλια	Γκυστάβ Φλωμπέρ «Ή Πειρασμός του Άγίου Άντωνίου». Χρίστου Ζαφείρη «Τό μονοτονικό σύστημα άναγκαιότητα τής έλληνικής παιδείας». Ή ομάδα έργασίας - Ήδρυμα Τριανταφυλλίδη «Νεοελληνικά κείμενα γιά τό Γυμνάσιο». Μάρξ - Ήνγκελς «Κείμενα γιά τή λογοτεχνία καί τήν Τέχνη».	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Γιά Ήργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Ήταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 3245332 ■ Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Αθήνα.

Ήκδότης: Δήμος Μαυρομμάτης, ιδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης. ■ Φωτοστοιχειοθεσία Φωτόγραμμα ΕΠΕ, Κεράμεικού 23 Αθήνα, τηλ. 5245846 ■ Εκτύπωση Γ. Ξανθάκης - Μ. Ζερβάς, Πλάτωνος 14, Ν. Ήράκλειο, τηλ. 2778978.

Μέ τό τεύχος αυτό ο ΠΟΛΙΤΗΣ συμπλήρωσε ζωή 13 τευχών. Ἡ προσπάθεια ξεκίνησε ὕστερα ἀπό κοινές διαπιστώσεις καί συγγενικές ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς Γραμματείας. Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτές ἄλλωστε ὀδήγησαν στήν ἐκπόνηση τῆς μεθόδου πραγματοποίησης τοῦ περιοδικοῦ τήν ὁποία ὑπενθυμίζουμε ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στό 1ο τεύχος τοῦ ΠΟΛΙΤΗ.

1. Ἡ οικονομική δαπάνη βαρύνει τόν ἐκδότη.
2. Ἡ Γραμματεία τοῦ περιοδικοῦ, ὑπεύθυνη γιά τή διεκπεραίωση τῆς συντακτικῆς καί τεχνικῆς ἐργασίας, πλαισιώνεται ἀπό τή Συντακτική Ἐπιτροπή, τῆς ὁποίας ὁ σαφῆς ρόλος παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτός.
3. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ὀφείλεται σέ κοινές διαπιστώσεις καί συγγενικές ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Γραμματείας καί τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.
4. Ἀπό κοινή ἀπόφαση προέκυψε καί ὁ χαρακτήρας τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας.
5. Κοινή εἶναι καί ἡ πολιτική ἀφετηρία τοῦ περιοδικοῦ: ὀρίζεται κυρίως ὡς πρός τά σημεῖα τῆς πού ἀποκλείονται, καί λιγότερο ὡς πρός τίς θετικές τῆς λαβές, πού ἡ ὀριστική τους ἐπιλογή εἶναι τό ζητούμενο τῆς ἔκδοσης. Ἡ διάκριση αὐτή ἰσχύει τόσο γιά τή μέθοδο ὅσο καί γιά τά περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ.
6. Ἡ βασική εὐθύνη γιά κάθε δημοσίευμα ἀνήκει στόν ὑπογραφόμενο. Γι' αὐτό καί δέν θά ὑπάρχουν, μέ ἐξαίρεση τό παρόν, ἀνυπόγραφα κείμενα.
7. Ἡ Γραμματεία δεσμεύεται ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ὀργανώνει τήν ὕλη ἔτσι ὥστε νά μή δημιουργεῖται σύγχυση στόν ἀναγνώστη, καί νά συγκροτεῖ τά ἐνυπόγραφα ἄρθρα σέ συστήματα μελέτης καί ἔρευνας.
8. Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή προσφέρει τά μέλη τῆς ὡς τακτικούς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ καί βαρύνεται μέ τό χρέος νά διαμορφώσει προοδευτικά τό ὕφος τοῦ περιοδικοῦ.
9. Αὐτή εἶναι ἡ ὀχύρωση τοῦ περιοδικοῦ ἀπό μέσα. Τά ὑπόλοιπα καί τά περισσότερα πιστώνονται στους συνεργάτες καί τους ἀναγνώστες τῆς ἔκδοσης.

Στόν ἀναγνώστη ἀνήκει τό δικαίωμα νά κρίνει τήν προσπάθεια. Θά πρέπει ὅμως νά ξέρει καί τά ἐμπόδια πού προέκυψαν στήν πορεία.

Τό χρέος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς «νά διαμορφώνει προοδευτικά τό ὕφος τοῦ περιοδικοῦ» πληρώθηκε μόνο μερικά. Τό ἴδιο πρέπει νά σημειωθεῖ καί γιά τό ἔργο τῆς Γραμματείας πού ὀφείλε νά «ὀργανώνει τήν ὕλη καί νά συγκροτεῖ τά ἄρθρα σέ συστήματα μελέτης καί ἔρευνας». Λόγοι περισσότερο τεχνικοί παρά οὐσιαστικοί δυσκόλεψαν τή στενή συνεργασία Σ.Ε. καί Γ.Σ. Κυρίως δέν ἔγινε δυνατό νά ξεπεραστοῦν τά ἐμπόδια πού ἔχετε τό μοίρασμα τῶν μελῶν τῆς Σ.Ε. μεταξύ Ἀθήνας καί Θεσσαλονίκης στά περιορισμένα χρονικά ὄρια πού ἐπέβαλε ἡ μηνιαία περιοδικότητα τοῦ ΠΟΛΙΤΗ. Ἐτσι διατηρήθηκε ἡ ἀσάφεια τῶν ρόλων τῶν δύο ὀργάνων καί ὁ ρόλος τῆς Γραμματείας, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὑπερτονίστηκε.

Οἱ δυσκολίες αὐτές ὑποχρεώνουν στήν ἀναθεώρηση τῆς ἐκδοτικῆς βάσης τοῦ ΠΟΛΙΤΗ καί στήν προσαρμογή τῆς ἔκδοσης στίς πραγματικές τῆς διαστάσεις. Ἐπί τοῦ παρόντος γιά τή συνέχιση τῆς ἔκδοσης τήν εὐθύνη ἀναλαμβάνει ὁ ἐκδότης. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἡ προσαρμογή αὐτή δέν σημαίνει ἀναθεώρηση τοῦ χαρακτήρα τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας. Καί, παρά τήν ἀλλαγὴ τῆς ἐκδοτικῆς βάσης, οἱ συνεργασίες τοῦ περιοδικοῦ θά συνεχίσουν νά χαρακτηρίζουν τήν ποιότητά του. Γι' αὐτό καί ἡ βασική εὐθύνη γιά κάθε δημοσίευμα θά ἀνήκει στόν ὑπογραφόμενο. Ὅλοι ὅσοι ὡς τώρα συνέβαλαν στήν ἐπιτυχία τῆς ἔκδοσης, συνεργάτες, μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς Γραμματείας συνεχίζουν νά στηρίζουν τήν προσπάθεια. Πάνω ἀπό ὅλα ὅμως ἡ συνδρομή τῶν ἀναγνωστῶν θά ἀποτελεῖ τό λόγο ὑπαρξης τοῦ ΠΟΛΙΤΗ.

Ὁ Ἐκδότης

διαγυμνουφδαλμου

ΛΑΪΚΗ ΕΤΥΜΗΓΟΡΙΑ ΠΑΝΩ ΣΕ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ

Η περίοδος είναι προεκλογική. Είναι η ώρα της λαϊκής έτυμηγορίας.

Οι έκλογές θα διεξαχθούν σε ένα κλίμα που το συνθέτουν οι ανταγωνισμοί των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, όπως εμφανίζονται αυτό το φθινόπωρο του 1977. Όμως δεν γεννήθηκαν χθές, με το άνοιγμα της προεκλογικής περιόδου· έχουν την ιστορία τους στο πολυτάραχο παρελθόν του τόπου ή στο πρόσφατο που πέρασε από τη μεταπολίτευση ως σήμερα. Τα προβλήματα που αναδείχθηκαν σ' αυτούς τους ασύμμετρους χρόνους και ο βαθμός που οι κοινωνικές ομάδες έχουν συνειδητοποιήσει αδιέξοδα και προοπτικές θα καθοδηγήσουν τα βήματα του καθενός. Κανείς τέτοιες στιγμές δεν είναι παρθένο. Ούτε ο λαός ούτε οι πολιτικές δυνάμεις κατεβαίνουν στον εκλογικό στίβο άθωοι και άνυπομιάστοι.

Αφού λοιπόν διέρρευσε ή πολυτάραχη τριετία, αφού ψηφίστηκε το Σύνταγμα, νέοι θεσμοί και μεταρρυθμιστικά μέτρα, αφού διαδόθηκαν νέοι πολιτικοί όροι όπως «άριστοροχουντισμός», «βασιλοχουντισμός», «άποχουντοποίηση», «άποσταθεροποίηση», «σαγονίδια» κλπ, αφού έγιναν δίκες άπριλιανών πρωτεργατών, βασιανιστών και κάθαρση του στρατεύματος, αφού ζητήματα όπως η είσοδος στην ΕΟΚ, το Αιγαίο, το Κυπριακό και οι άπεργίες κράτησαν την ανάσα της κοινής γνώμης μαζί με το νερό του Καματερού, την απόδραση του Μπόλαρη, το λουμπάγκο, τη χαβούζα, και τις φωτιές, αφού έδω και ένα χρόνο λέγεται και ξαναλέγεται ότι θέμα εκλογών πριν την ώρα τους «δεν τίθεται», τελικά, τέθηκε και θέμα εκλογών.

Στην ίδια περίοδο, παγωμένα από την εφτάχρονη στρατιωτική δικτατορία, τεράστια κοινωνικά ζητήματα βγήκαν στο φως τις περισσότερες φορές με την επιβλητική συνοδεία λαϊκών εκδηλώσεων και την αποπνυκτική μυρουδιά δακρυγόνων. Θά έλεγε κανείς ότι τούτα τα σημαντικά γεγονότα έκαναν τις πρόωρες εκλογές αναγκαία και μόνη λύση του πολιτικού μας προβλήματος. Θά έλεγε κανείς ότι η γλώσσα της πολιτικής εκφράζοντας τα κοινωνικά ζητήματα βρήκε τον τρόπο να τα μετατρέψει σε πολιτικό αίτημα έναλλαγής των δυνάμεων της εξουσίας.

Αλήθεια τί ακριβώς έγινε; Η γλώσσα της πολιτικής χάρισε στα κοινωνικά και άλλα ζητήματα τη δική τους λαλιά ή μήπως τα υποχρέωσε να μιλήσουν κομματικά ιδιώματα; Ποιόν από τις δυο γλώσσες καλούμαστε να μιλήσουμε στις εκλογές που έρχονται; Και πρώτα απ' όλα γιατί σώνει και καλά πρέπει να μιλήσουμε εκλογικά;

Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα γεννιέται ανάγκη εκλογών πριν την ώρα τους όταν έχουν προκύψει μείζονα πολιτικά προβλήματα που το κυβερνών κόμμα δεν μπορεί να αντιμετωπίσει, όταν μέσα από την κοινωνική σύγκρουση ξεπηδάει διάσταση κυβέρνησης και εκλογικού σώματος, όταν τα κοινωνικά στρώματα μετατοπίζονται πολιτικά, όταν τα γεγονότα είναι τέτοιας έντασης που μόνο η λαϊκή έντολή δίνει το δικαίωμα και την πολιτική βάση για την αντιμετώπισή τους. Άλλως το πολίτευμα λειτουργεί με τούς θεσμοθετημένους μηχανισμούς του που όριζον την κανονική λήξη της βουλευτικής θητείας τεκμαίροντας την ανάγκη ανανέωσης της λαϊκής έντολής.

Όμως στην προκειμένη περίπτωση κανείς από τούς προηγούμενους λόγους δεν συντρέχει. Η επίτευξη των εκλογών είναι τεχνητή, οι εκλογές δεν επιβλήθηκαν από την δύναμη των πραγμάτων. Πώς φτάσαμε λοιπόν εκεί;

Ολόκληρα δημοσιογραφικά συγκροτήματα δούλεψαν άκούραστα για να δημιουργήσουν εκλογικό ζήτημα. Οι σχετικές συζητήσεις για υποψήφιους, συμπράξεις, ποσοστά κ.λπ. έδωσαν και πήραν ενώ κάθε τόσο αναγγελλόταν ο πιθανός χρόνος διενέργειας εκλογών ή κατηγορούσαν ή κυβέρνηση πώς δεν διέψευθε ή δεν επαλήθευε τα θρυλλούμενα. Παράλληλα, μερίδα της αντιπολίτευσης, για την οποία η θεαματική συνθηματολογία έχει αναχθεί σε βαθύτερη πολιτική μεθοδολογία και φιλοσοφία, πίεσε επίμονα προς την κατεύθυνση αυτή. Τό μοτίβο ήταν σταθερό: υπάρχει διάσταση ανάμεσα στην κυβέρνηση και το λαό, ή κυβέρνηση άθετησε τις λαϊκές έντολές, ή ο λαός άλλαξε και ξεπέρασε τό δίλημμα «Καραμανλής ή τάνκς». Και θεματοφύλακες αυτοί της λαϊκής έντολής διεκδίκησαν την άμεση προσφυγή στις κάλπες που θά ξανάδινε στο λαό φωνή. Στην πραγματικότητα δεν διεκδικούσαν παρά

διαγυμνουφδαλμου

τή θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, τη γενική δικολαβία των κοινωνικών υποθέσεων και των λαϊκών αιτημάτων.

Η κυβέρνηση πάλι, σίγουρη για τη δύναμή της, τόσο τη πραγματική όσο και κείνη που της προσθέτει η νομή του κρατικού μηχανισμού και ο έ·λογικός νόμος, «ενέδωσε» στις πιέσεις. Άλλωστε από τη στιγμή που δημιουργήθηκε ζήτημα ή παράταση της προεκλογικής περιόδου έτσι κι αλλιώς τη ζημίωσε και συνεπώς, έπισπεύδοντας τις εκλογές δεν είχε να χάσει παρά την ενόχληση που δημιουργεί ή προπαγάνδισή του συνθήματος περί διάστασης λαού και κυβέρνησης. Οι κυβερνώντες δεν γνοιόστηκαν να διαφυλάξουν την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος που οι ίδιοι θεσμοθέτησαν αλλά να περιφρουρήσουν τό κομματικό τους συμφέρον ονομάζοντάς το ύψιστο έθνικό ζήτημα.

Τέλος τά άλλα τμήματα της αντιπολίτευσης σ' αυτή την δημιουργία προεκλογικού κλίματος δεν εναντιώθηκαν. Άφησαν τά πράγματα να έρπουν και μόνο την ύστατη μίληση για εκλογικό αίφνιδιασμό.

Στις εκλογές όπου οδηγούμαστε μέ τρόπο τεχνητό οι προβαλλόμενοι στόχοι είναι ψευδώνυμοι. « Έθνικό ζήτημα», «ή Ελλάδα στους Έλληνες», «για μία Ελλάδα ανεξάρτητη» κλπ. είναι τό έξωραϊσμένο προσωπίο πεζότερων επιδιώξεων. Μέσα από αυτά τά μεγαλόστομα συνθήματα διαφαίνονται τά πραγματικά: να έπιβεβαιωθεί ή μεγάλη πλειοψηφία για την κυβερνητική παράταξη, να εισπραχθεί ή λαϊκή δυσaréσκεια από τούς χαρισματικούς άρχηγούς. [Υπάρχουν και οι άλλες παρατάξεις που θά προσπαθήσουν μέσα από τις κάλπες να βγάλουν ό,τι μπορέσουν να βγάλουν, αλλά μιλάμε για κείνους που κατά κύριο λόγο οργανώνουν ή φθινοπωρινή έορτή]. Έτσι, οι «έθνικές ανάγκες», «ή κοινωνική άπελευθερωση», «ή αντιμπεριαλιστική πάλη» πασχίζουν να πείσουν για τό έπείγον του πράγματος και έν πάσει περιπτώσει ότι θά τσακωθούμε για σοβαρά πράγματα και όχι για ψύλλου πήδημα.

Πίσω όμως από όλα αυτά υπάρχει ένα σόφισμα που μοιάζει να δικαιώνει την τροπή που πήραν τά πράγματα. Από ή μεταπολίτευση ως σήμερα ή αντιπολίτευση στηρίχτηκε στό άξίωμα ότι ή Βουλή που προέκυψε από τις «έσπευμένες» εκλογές του 1974 ήταν άποτέλεσμα βιασμού της λαϊκής βούλησης, άποτέλεσμα του «Καραμανλής ή τά τάνκς». Άρα ή κοινοβουλευτική δύναμη του κάθε κόμματος ήταν τό νόθο αυτού του βιασμού. Τό άξίωμα καλλιέργησε ή φενάκη ότι μέσα σέ ένα άλλο κλίμα, χωρίς τό τρομερό δίλημμα, θά είχαμε ουσιαστικές ανακατατάξεις, ένα διαφορετικό μοίρασμα της κοινοβουλευτικής δύναμης. Άκόμη και ή έναλλαγή στην έξουσία δεν θά έπρεπε να άποκλειστεί. Ειδικά βέβαια τό τελευταίο αυτό κανείς δεν τό είπε και τό χειρότερο κανείς δεν τό πιστεύει. Και σήμερα ακόμη κανείς δεν πιστεύει ότι στις εκλογές που έρχονται υπάρχει πιθανότητα να «πέσει ό Καραμανλής». Μέ άλλα λόγια καμιά πολιτική δύναμη δεν έκτιμα ότι μπορεί να διεκδικήσει μόνη της ή σέ συνασπισμό την έξουσία. Τό πρόβλημα της έξουσίας κατά παράδοξο τρόπο είναι λυμένο.

Η άρχική θέση που σίγουρα βόλευε γιατί κάλυπτε αδυναμίες και άποτυχίες ύπνόμευση τό σύνολο των δυνάμεων της αντιπολίτευσης. Στηριζόταν στην πλάνη ή την ιδεοληψία πώς κάπου έλλοχεύει μία «χούντα» έτοιμη να έπιτεθεί -άρα εμπόδιζε την έξαγωγή των πρακτικών συμπερασμάτων από την έν γενεί κοινή διαπίστωση ότι ή δικτατορία κατέρρευσε-, και άφαιρούσε από τό λαϊκό παράγοντα ή δυναμική της παρέμβασης. Κυρίως όμως θόλωνε ή νηφάλια άνάλυση των λόγων που οδήγησαν στό 54%, του χαρακτήρα της Νέας Δημοκρατίας και του καθεστώτος που προοδευτικά άνδρώνονταν σπή μεταπολιτευτική περίοδο. Η πολιτική ζωή της χώρας κινήθηκε στα όρια ενός άντιστατικού άντικαραμανλισμού και ενός κραυγαλέου άντιχουντισμού. Και μολονότι στό ρευστό ιδεολογικά και κοινωνικά υπέδαφος της μεταδικτατορικής Έλλάδας διαμορφώθηκαν άπ' άκρη σ' άκρη του πολιτικού φάσματος νέα πολιτικά σχήματα (Νέα Δημοκρατία, ΠΑΣΟΚ, ΕΔΗΚ, Κ.Σ.Π., ΚΚΕ, ΚΚΕ Έσωτερικού, ΕΔΑ, Σ.Π.) οι ρηξικέλευθες άνανεωτικές διακηρύξεις ή ή άβέβαιη καινοτομία δύσκολα διασκέδαζαν ένα πολιτικό λόγο προδικτατορικών άποχρώσεων και έν πάση περιπτώσει άναντίστοιχο προς τά ρευστά ταξικά, ιδεολογικά και πολιτικά γνωρίσματα μίας κοινωνίας που δεν είναι πιά ή έλληνική κοινωνία της δεκαετίας του '60. Γι' αυτό και των κατόχων της έξουσίας δεν ίδρωνε τ' άφτί τους (κρείπτων γάρ ή θέσις).

διαγυμνουοφδαλμου

Η πρώτη φάση τής νεαρής Δημοκρατίας κλείνει με μία τεχνητή πολιτική ένταση και μία κακομεταχείριση του δημοκρατικού θεσμού. Δεν πρόκειται για τήν ένταση τήν ίδια αλλά για τό πλήγμα πού έμμεσα δέχεται ό δημοκρατικός θεσμός. Γιατί, όταν χωρίς αποχρώντα πολιτικό λόγο ό έκλογικός θεσμός δεν λειτουργεί όπως έχει προβλεφτεί τότε καταντάει άφερέγγυος, «άποσταθεροποιείται», ξεπέφτει σέ φθινοπωρινή έμποροζωπανήγυρη.

Καί κατά συνέπεια:

Βιαστήκαμε πολύ νά περάσουμε όλοι στά «πρακτικά ζητήματα τής ήμερήσιας διάταξης» λές και τά θέματα είχαν άνασκαφεί σέ βάθος. Τήν επαγγελία τής ανανέωσης θεσμών, ιδεών και ανθρώπων παραμόνευε ό έκπρασμός τής, τό μύθο-πρόσκληση ή βουλιμία του έκλογικού ποσοστού.

Καί έπειδή ό λόγος για έκλογές, όπου κανείς δεν είναι παρθένος -ιδίως όταν οι λόγοι πού τίς έφεραν και οι στόχοι πού τίς διανθίζουν είναι ψευδώνυμοι-, και έπειδή πάντα υπάρχει περιθώριο πριν από τό άποφασιστικό ξεστράτισμα, χρειάζεται νά αναρωτηθούμε. Καί νά αναρωτηθούμε πολιτικά: μπορεί τουλάχιστο νά άποκαλύψουμε τήν ψευδωνυμία πού έπικαλείται τή λαϊκή έτυμηγορία, μήπως και άλλες ύποθήκες έγγραφούν για τήν πολιτική μας ζωή;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Δύο νέες εκδόσεις στη σειρά

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

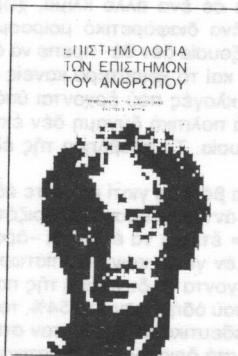
ΖΑΝ ΠΙΑΖΕ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ**

Μετάφραση
Φούλα Χατζιδάκη

Έπιστημονική θεώρηση
*Τερέζα Πεντζοπούλου -
Βαλαλά*

Έπιμέλεια
Γιάννης Κρητικός

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ

**Η ΑΠΟΛΑΥΣΗ
ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ**

Μετάφραση
*Φούλα Χατζιδάκη
Γιάννης Κρητικός*

**ΡΟΛΑΝ
ΜΠΑΡΤ**

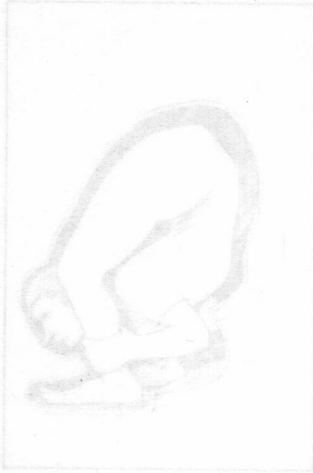
**η απολαυση
του
κειμενου**

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Κεντρική διάθεση: Βιβλιοπωλείο «ΚΕΔΡΟΣ», Πανεπιστημίου 44, τηλ. 3248346

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑΣ

Τό ζήτημα τών φοιτητών εξωτερικού ήρθε πάλι στην επικαιρότητα τών εκπαιδευτικών μας πραγμάτων. 'Αφορμή γι' αυτό στάθηκε ή πρόταση τής Νομισματικής 'Επιτροπής νά περιορίσει τό χορηγούμενο συνάλλαγμα και ή απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης (πού τελικά δέν θά εφαρμοστεί) νά μήν δέχεται στό εξής 'Ελληνες φοιτητές στά πανεπιστήμιά της.

Τό θέμα είναι παλιό και πολυσυζητημένο. 'Από τή μεριά του δείχνει πολύ καθαρά τήν άθλιότητα πού επικρατεί στά εκπαιδευτικά μας ζητήματα: χιλιάδες 'Ελληνες φοιτητές αναζητούν στά πανεπιστήμια τής Εύρώπης ό,τι τούς στερεί τό ελληνικό. Μαζί τους μεταναστεύει ένα σεβαστό ποσό συναλλάγματος και ή μορφωτική νοσηρότητα του ελληνικού Γυμνασίου πού, ώστόσο ούτε στά ξένα θά βρει γιαιτριά.

Τό ζήτημα ξαναήρθε στην επικαιρότητα ύστερα από τήν πρόσφατη απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης πού αναφέραμε. Για λόγους πού δέν μπορούν νά αναλυθούν στό σύντομο αυτό σημείωμα θά πρέπει νά σημειώσουμε ότι όχι μόνο ή 'Ιταλία αλλά και ή Γαλλία, ή Γερμανία, ή Αύστρία και άλλες χώρες τής Εύρώπης ακολουθούν μιά τακτική πού ή δυσκολεύει ή απαγορεύει τήν έγγραφη στά πανεπιστήμια τους ξένων φοιτητών. 'Επειδή όμως ή απόφαση τής Ιταλικής κυβέρνησης και στη συνέχεια τής ελληνικής Νομισματικής 'Επιτροπής γιά τό συνάλλαγμα έπληξε «ξαφνικά» πολλές χιλιάδες φοιτητών, πού έχουν έγγραφη στά Ιταλικά πανεπιστήμια τά τελευταία χρόνια, τό θέμα έπήρε ιδιαίτερη όξύτητα. 'Ακολούθησαν κινητοποιήσεις γονέων, φοιτητών, οργανώσεων φέτος τό καλοκαίρι και τελικά τό μέτρο άνεστάλη προσωρινά. 'Ωστόσο, ή κινητοποίηση αυτή ήρθε άργά, δηλαδή όταν πιά τά μέτρα είχαν αναγγελθεί· πρίν φτάσει ό κόμπος στό χτένι καμιά μελέτη, καμιά κινητοποίηση και καμιά συγκεκριμένη πρόταση δέν είχε δει τό φώς, ούτε από τούς άμεσα πληττόμενους ούτε από τούς άρμόδιους κυβερνητικούς παράγοντες. 'Η απόφαση τής Νομισματικής 'Επιτροπής ήταν είδος ποινής σέ βάρος όσων φοιτούσαν στην 'Ιταλία, τήν όποία δέν άξιζαν μιά και δέν ήταν αυτοί πού είχαν δημιουργήσει τήν κατάσταση αλλά ή άποδιοργάνωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Τό παράδοξο είναι ότι οι απόψεις του φοιτητικού κόσμου, συγκλίνουν σέ όρισμένα συγκεκριμένα αίτήματα, άνεξάρτητα από σφοδρές ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές πού χωρίζουν τίς επιμέρους φοιτητικές παρατάξεις. 'Έτσι στη συγκέντρωση π.χ. πού διοργάνωσαν οι 'Ομοσπονδίες Φοιτητικών Συλλόγων του 'Εξωτερικού και ή ΕΦΕΕ στις 7.9.77 τά αίτήματα πού προβλήθηκαν ήταν τά ακόλουθα:

— Νά κατοχυρωθεί ή παροχή συναλλάγματος γιά ένένα χρόνια, γιά όσο διάστημα δηλαδή παρέχεται και άναβολή στράτευσης λόγω σπουδών.

— Νά καταργηθεί τό άπαιτούμενο από τήν Τράπεζα, ύστερα από τήν απόφαση τής Νομισματικής 'Επιτροπής, πιστοποιητικό «καλού μαθητή», πράγμα πού κοντά στά άλλα δέν άντιστοιχεί στις συγκεκριμένες σπουδαστικές συνθήκες τών πανεπιστημίων τής 'Ιταλίας. Γιατί π.χ. μπορεί κάποιος νά είναι πάρα πολύ «καλός μαθητής» αλλά νά μή είναι σέ θέση νά προσκομίσει τό σχετικό χαρτί, άπλούστατα, γιατί ή άπόδοσή του εκεί δέν άξιολογείται κατά σπουδαστικό έτος αλλά κατά κύκλο σπουδών.

— Νά αύξηθει ό αριθμός τών μεταγγραφομένων από τά ξένα πανεπιστήμια στά ελληνικά, ή ακόμη νά δοθεί δυνατότητα μεταγραφής σέ όλους όσους σπουδάζουν στό εξωτερικό.

Τά παραπάνω τόσο δίκαια, από πρώτη άποψη, αίτήματα κινδυνεύουν νά μετατραπούν στό αντίθετό τους, νά γίνουν διφορούμενα, άν δέν συνδυαστούν μέ τό συνολικό εκπαιδευτικό πρόβλημα, άν δηλαδή τό ζήτημα τών φοιτητών του εξωτερικού δέν άντιμετωπιστεί σάν πτυχή του συνολικού εκπαιδευτικού μας ζητήματος. Διότι, κανείς δέν μπορεί νά υποστηρίξει στά σοβαρά ότι οι 'Ελληνες φοιτητές πρέπει νά τελειώνουν

διαγυμνουοφδαλμου

ΣΤΑΤΗΤΟΙΛΙΑΘΑ ΣΗΚΗΤΩΤΗΡΗ ΣΗΤ ΗΣΙΝΑΤΣΕΤΣΗ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΗ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΣΗΤ ΗΣΙΝΑΤΣΕΤΣΗ Η

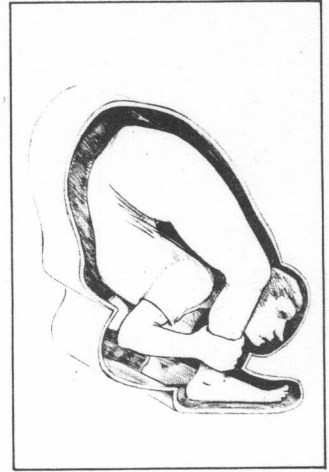
σέ 9 ή και περισσότερα χρόνια σέ σχολές τών όποιων ή τυπική διάρκεια δέν είναι παρά 4 ή 5· ότι θά πρέπει νά παραμένουν στό έξωτερικό σχεδόν γιά μία δεκαετία και στό μεταξύ, σάν επισήμονες και πολίτες, νά ξεχνούν τά προβλήματα τής κοινωνίας πού τούς άνδρωσε· ή ότι, όσοι είχαν τή δυνατότητα νά ταξιδέψουν ως τήν Ίταλία και νά μείνουν εκεί ένα ή δύο χρόνια, θά πρέπει νά διεκδικήσουν τίς λιγοστές θέσεις του έλληνικού πανεπιστημίου εις θάρος τών έδω συναδέλφων τους πού πέρασαν ή πρόκειται νά περάσουν από τά κλαυδιανά δίκρανα τών Φροντιστηρίων και τών εισαγωγικών έξετάσεων. Επίσης είναι φτηνή δημαγωγία νά πιστεύεται, όπως πιστεύουν μερικοί, ότι τά περιοριστικά μέτρα ήταν άποτέλεσμα μιās «Ίερās Συμμαχίας» πού σύναψαν οι άντιδραστικές κυβερνήσεις Ήλλάδας και Εύρωπαϊκών χωρών μέ σκοπό «νά άποκλείσουν τίς λαϊκές μάζες από τή μόρφωση». Είναι ήλιου φαειότερο: στίς άνεπτυγμένες κοινωνίες τής Δύσης ποτέ δέν είδαμε νά φτιάχνεται κάποιον πανεπιστήμιο «για τό λαό», ποτέ ή πανεπιστημιακή γνώση δέν έγινε κτήμα του λαού, ποτέ τό πανεπιστήμιο δέν ήταν πραγματικά άνοιχτό ούτε γιά τούς ίθαγενείς ούτε γιά τούς ξένους. Στήν Ίταλία π.χ. χρειάστηκαν μακροχρόνιοι άγώνες όχι γιά νά λυθεί αλλά γιά νά τεθεί τό πρόβλημα του «άνοιχτου πανεπιστημίου», άγώνες στους όποιους ή εργατική τάξη και τά συνδικάτα κατέκτησαν όρισμένους πρωτοποριακούς θεσμούς (π.χ. οι 150 ώρες), και στους όποιους τέθηκε σάν επίκεντρο ζήτημα ή κοινωνική σημασία και ή κοινωνική χρησιμότητα τής επιστημονικής γνώσης.

Πρέπει, λοιπόν, τό ζήτημα τής φοιτητικής μετανάστευσης νά μετρηθεί μέ έλληνικά μέτρα και όχι μέ τά μέτρα π.χ. του Ίταλικού πανεπιστημίου, πολύ περισσότερο πού σήμαρ στήν Ήλλάδα θρισκόμαστε έμπρός στό σταυροδρόμι μεγάλων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Η κυβερνητική προοπτική χοντρικά μπορεί νά διατυπωθεί ως έξης: Κατάργηση τών εισαγωγικών έξετάσεων στά Α.Ε.Ι., αύστηρότερη έπιλογή από τό Γυμνάσιο πρός τό Λύκειο, πέρασμα του «πλεονάσματος» στίς διάφορες βαθμίδες τής Τεχνικής και Ήπαγγελματικής Ήκπαίδευσης, άρα, μείωση ή και εξαφάνιση μέσα σέ ένα όρισμένο χρονικό διάστημα τής φοιτητικής μετανάστευσης άφου θά εκλείψουν οι λόγοι πού τή γεννούν. Στο μεταξύ περιορισμός και συμπίεση τής ύπάρχουσας μέ διάφορα μέτρα διοικητικού και οικονομικού χαρακτήρα.

Δέν θά άσχοληθούμε στό σημείωμα αυτό μέ τό άν τά γενικότερα μεταρρυθμιστικά μέτρα πού ψηφίστηκαν ή προετοιμάζονται είναι τά κατάλληλα γιά νά λύσουν τό εκπαιδευτικό μας πρόβλημα. Είναι όμως όλοφάνερο ότι τά διοικητικά και τά οικονομικά μέτρα πού προκρίνονται αυτή τή στιγμή κάθε άλλο παρά μπορούν νά λύσουν τά προβλήματα πού ήδη έχουν δημιουργηθεί. Και τά προβλήματα είναι τεράστια. Ο άναγνώστης στή διπλανή στήλη μπορεί νά πάρει μία ιδέα από τό άπόσπασμα μελέτης του καθηγητή κ. Δρεττάκη πού παραθέτουμε. Θά θέλαμε όμως νά προσθέσουμε και μερικά άκόμη πού δέν μπορεί νά άναγραφούν σέ στατιστικές και νά στρογγυλευτούν σέ ποσοστά. Ωστόσο δέν είναι λιγότερο πραγματικά από τά οικονομικά. Όποιος έζησε έστω και λίγο στίς ελληνικές φοιτητικές παροικίες του έξωτερικού τά ξέρει πολύ καλά.

•

Οι νέοι φοιτητές φτάνουν στό εύρωπαϊκά πανεπιστήμια μέ έφόδιο τή στρεβλή και πενιχρή γυμνασιακή παιδεία, και μέ μία γνώση τής ξένης γλώσσας επιπέδου κακομεταφρασμένων φράσεων τουριστικού οδηγού πού άκριβοπληρώνουν στό φροντιστήρια. Μέ αυτά τά έφόδια θά άντιμετωπίσουν εκπαιδευτικά συστήματα και μία κουλτούρα πού πίσω της κουβαλά τήν ιστορία τής εύρωπαϊκής επιστήμης και γραμματολογίας εκατοντάδων έτών. Οι μεθοδολογίες τίς όποιες θά θρούν μπροστά τους, έλεύθερης συζήτησης, συλλογικής έρευνας και επιστημονικής άκριβολογίας πολύ απέχουν από τή ρητορεία, τό θερμαλισμό και τήν κενολογία του ελληνικού Γυμνασίου. Κάπου λοιπόν μεταξύ μύθου και πραγματικότητας, τίς πιό πολλές φορές θαμπωμένοι από τό μύθο και πανικόβλητοι από τήν πραγματικότητα, θά χάσουν τά χρόνια τους, ή μερικά από τά πολύτιμα χρόνια τους, προσπαθώντας κάπως νά ένταχθούν στό νέο μορφωτικό

«Τά τελευταία τρία χρόνια τής περιόδου 1962-72 (...) (και ιδιαίτερα τό 1972) σημειώνεται μεγάλη αύξηση του άριθμού τών Έλλήνων πού σπουδάζουν στό έξωτερικό (πάντα σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής Τραπεζής τής Ήλλάδας). Στο γεγονός αυτό, παράλληλα μέ τήν αύξηση τών έμβασμάτων κατά εκπαιδευόμενο, όφείλεται ό υπερδιπλασιασμός του σπουδαστικού συναλλάγματος τό 1972 σέ σύγκριση μέ τό 1970. Από τό 1972 μέχρι τό 1974 σημειώθηκε νέα αύξηση του άριθμού τών Έλλήνων φοιτητών πού κάνουν προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στό έξωτερικό (τό σύνολό τους τό 1974 ξεπέρασε τίς 25.000) και νέα αύξηση τόσο στο συνολικό ποσό του σπουδαστικού συναλλάγματος (...) όσο και στα έμβάσματα κατά εκπαιδευόμενο (55.000 τό 1974)».

Τά νούμερα είναι ένδεικτικά. Τό 1972 π.χ. ενώ οι τρέχουσες δαπάνες του δημοσίου γιά τά Α.Ε.Ι. ήταν 852.598.000 δρχ. τό Σ.Σ. άνέρχεται σέ 803.070.000 δρχ. Γιά περισσότερα στοιχεία παραπέμπουμε στήν Ήπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, Γ' Τετράμηνο, τεύχος 25: Μ. Δρεττάκη, «Τρέχουσες δαπάνες του δημοσίου γιά τήν έκπαίδευση, 1962-1972».

διαγυμνουοφδαλμου

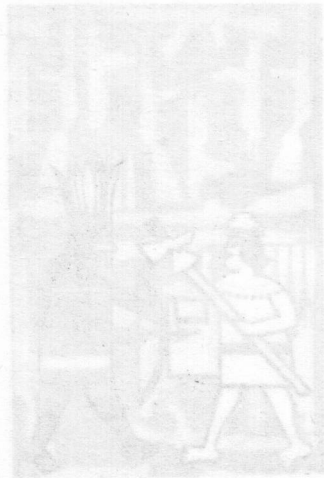
ΗΤΩΙΤΑΤΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΗΡΩΙΣΜ ΗΤ

και παιδευτικό χώρο. Αν αφήσουμε προς στιγμή τις οικονομικές δυσκολίες, οι άλλες είναι αρκετές για να τούς πετάξουν στο περιθώριο. Έτσι, περιθωριακοί, μμορραία καταλήγουν στην έσωστρέφεια, στη δημιουργία μικρών μεταναστευτικών κοινωνιών, ξεκομμένων από την Ελλάδα αλλά και μη ένταγμένων στον ξένο τόπο. Μερικοί κάποτε θα επιστρέψουν με ελάχιστα επιστημονικά εφόδια – θραύσματα γνώσεων που άντλησαν ξεφυλλίζοντας πανεπιστημιακά συγγράμματα ή παίρνοντας μιά «μυρωδιά» σε συζητήσεις στο πόδι. Άλλα και οι λίγοι που πραγματικά καταφέρνουν να αξιοποιήσουν τό χρόνο παραμονής τους στο εξωτερικό και να σπουδάσουν, επιστρέφοντας είναι υποχρεωμένοι να ένταχθούν σε μιά πραγματικότητα στην οποία μόνο την επιστήμη τους δέν πρόκειται να ασκήσουν: ο αρχιτέκτονας κάνει τόν έργολάβο, ο γιατρός τόν ιατρικό επισκέπτη, ο οικονομολόγος τό λογιστή, ο μαθηματικός, ο φυσικός, ο χημικός τόν καθηγητή στά φροντιστήρια. Τά παραδείγματα είναι άτελειωτα. Μερικοί βέβαια θα κατακτήσουν σημαίνουσες θέσεις στη διοίκηση, στην εκπαίδευση (καθηγητές κλπ στά ΑΕΙ) ή στην παραγωγή ώστόσο αυτό δέν είναι πάντα συνάρτηση τής επιστημονικής τους άξιας.

Η ρίζα του κακού θρίσκειται στό γεγονός ότι οι ιθύνοντες σιωπηρά θεώρησαν τή φοιτητική μετανάστευση σά μιά δικλείδα άσφαλείας: λειτούργησε ώς τώρα σάν κανάλι πού θα διοχέτευε στό κενό τούς συσσωρευμένους ύποψήφιους πού παρήγαγαν τά Γυμνάσια, σάν αντίφαρμακο στην έλλειψη τεχνικής παιδείας. Έτσι, ήταν δυνατό να αντιμετώπιζονται κουτοπόνηρα οι κοινωνικές συγκρούσεις στό χώρο τής παιδείας, να άμβλύνονται τά προβλήματα και τό κόστος σπουδών να αντιμετωπίζεται, όχι από τό κράτος, αλλά από τά ιδιωτικά εισοδήματα. Γιατί τά μεσαία στρώματα και τά μικροαστικά (άπό τά οποία κυρίως προέρχονται οι φοιτητές του έξωτερικού) κυνηγώντας τό ιδανικό τής «άνώτερης μόρφωσης» πού θα τούς χάριζε κοινωνική προβολή ή θα τούς έξασφάλιζε τήν πρόσβαση στις άνώτερες βαθμίδες τής κοινωνικής ιεραρχίας, ύποβλήθηκαν έθελούσια στό ύψηλό κόστος σπουδής στό έξωτερικό.

Τά πρόσφατα μέτρα τής κυβέρνησης δείχνουν ότι έξακολουθεί να μήν θέλει να αντιμετωπίσει τά προβλήματα τής φοιτητικής μετανάστευσης με ούσιαστικό τρόπο. Ήδη πολλοί Έλληνες τελειόφοιτοι κατευθύνονται σε χώρες όπως ή Ρουμανία, ή Ισπανία και ίσως άργότερα αρχίσει τό ρεύμα προς τις ...άφρικανικές χώρες. Άνεξάρτητα λοιπόν άπό τό ποιά θα είναι ή μελλοντική πορεία τών πραγμάτων μετά τήν όριστική έφαρμογή και τουλάχιστο γιά μιά πενταετία τών μεταρρυθμιστικών μέτρων, στό μεταξύ τό πρόβλημα είναι κρίσιμο. Τόσο κρίσιμο πού άποτελεί έμπαιγμό μέτρο όπως ο περιορισμός του συναλλάγματος και τό πιστοποιητικό «καλού μαθητή» διότι, όπως ειπώθηκε «τό κράτος δέν θέλει να συντηρεί άργοσχόλους». Άντίστροφα, μιά και τό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δέν μπορεί να λύσει τό πρόβλημα αυτή τή στιγμή ριζικά άς φρόντιζαν τουλάχιστο οι άρμόδιοι τών σχετικών ύπουργείων να ρίξουν μιά ματιά στην κατάσταση τών ελλήνων φοιτητών στό έξωτερικό (όχι όπως ώς τώρα συνηθίζονταν ματιά άστυνομεικτικού χαρακτήρα) αλλά ούσιαστικής συνδρομής. Μέτρα μπορεί να ύπάρξουν ώστε και ή προετοιμασία όσων παίρνουν τό δρόμο τής ξένης να είναι άρτιότερη και ή εκεί παραμονή τους γονιμότερη και συνεπώς συντομότερη. Άλήθεια, τί έχουν να προβάλλουν στον τομέα αυτό οι μορφωτικοί άκόλουθοι τών πρεσβειών μας στό έξωτερικό. Τά πανεπιστημιακά ιδρύματα, οι επιστημονικοί όργανισμοί;

Πάνω άπ' όλα όμως πρέπει να γίνει συνείδηση ότι όταν ή εκπαιδευτική άθλιότητα μεταναστεύει δέν μπορεί παρά να μετατραπεί σε μεταναστευτική άθλιότητα πού φέρνει με τή σειρά της τήν άθλιότητα τής παλινόστησης (ή του ξεριζωμού). Η λύση τών σημερινών προβλημάτων δέν μπορεί να παραπεμφθεί ούε σε τή μελλοντική κοινωνική άλλαγή ούτε στην μελλοντική έφαρμογή τών μεταρρυθμιστικών μέτρων.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΟΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΤΗ ΜΑΡΙΟΡΗ ΤΗΝ ΠΗΡΑΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ

Αφού μεγαλώσει με κοΰκλες, φοιτήσει σέ σχολείο «θηλέων», όπου θά διδαχτεί ότι δέν παίρνει τά μαθηματικά καί πώς τό μόνο πρότυπο γιά νά ταυτιστεί είναι ή «νοικοκυρά»: αφού μάθει νά περιμένει ένα σύζυγο, πού θά τής επιτρέψει νά διαγραφεί από τήν οικογενειακή μερίδα του πατέρα στο δήμο γιά νά γραφτεί στή δική του· αφού αντιμετώπισει τήν αγορά εργασίας σάν είδος δεύτερης κατηγορίας, όπου έχει δικαίωμα νά ασκήσει ρόλους «βοηθητικούς», μέ χαμηλότερη πληρωμή καί δίχως εξέλιξη αφού ή προοπτική του διπλού ωραρίου (ένα ή εργαζόμενη καί ένα ή γυναίκα) τής διαμορφώσει ακόμα πιό έντονη τήν επιθυμία ό γάμος νά τήν απαλλάξει από τή δουλειά «έξω από τό σπίτι»· αφού μέ λίγα λόγια προετοιμαστεί χρόνια καί ταυτιστεί μέ τό ρόλο ατόμου δεύτερης κατηγορίας πού δέν έχει κοινωνική διάσταση, όταν πιά θά έχει άφομοιώσει τή «φύση» τής καί προσαρμοστεί στίς «φυσικές τής ιδιότητες», τότε ή Πολιτεία θά τήν καλέσει καί στο στρατό—έπειδή τά φύλα είναι μπροστά στήν πατρίδα ίσα. Ή μνεία αυτή στήν ισότητα, μέ αυτούς τούς όρους είναι σχεδόν προκλητική.

Καί όμως, τό θέμα δέν είναι τόσο άπλό. Μέσα στίς συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, όπου τό θέμα τής γυναίκας είναι βασικό κοινωνικό πρόβλημα, όποιοδήποτε μέτρο τείνει πρός τήν έστω καί τυπική, έστω καί ανεφάρμοστη θεσμοθέτηση ίδιων—άν όχι ίσων— κοινωνικών ρόλων, δέν πρέπει νά άπορρίπτεται χωρίς συζήτηση.

Στήν έπιστολογραφία του «Βήματος» (9.9.1977) μιá γυναίκα, Μαρία Χουρδάκη, ψυχολόγος καί διδάκτωρ, γράφει ότι δέν αντιμετώπιστηκε από κανένα τό ούσιαστικότερο πρόβλημα πού θέτει ή στράτευση των γυναικών, τό πρόβλημα τής οικογένειας. Κινδυνεύει ή οικογένεια, λέει, «ή στράτευση τής γυναίκας θά είναι ένα είδος χαρακτηρισής βολής στον παραπαίοντα ήδη από άλλες άμαρτίες οικογενειακό θεσμό». Δηλαδή, όποιο μέτρο—όπως ή κοινωνική εργασία ή ίδια— καταστρέφει τήν ίσορροπία τής διαίρεσης των ρόλων ανάμεσα στα φύλα έχει συνέπειες πάνω στον οικογενειακό θεσμό. Όποιο μέτρο διαταράσσει τόν προορισμένο από τή «φύση» ρόλο τής γυναίκας, νά ζει στο σπίτι υπηρετώντας ένα άνδρα καί τούς νόμιμους άπογόνους του, καταστρέφει τή δοσμένη ίσορροπία. Ή γυναίκα στο στρατό αφήνει μοιραία πίσω τής ένα κενό, κάποια μαγειρικά σκεύη όρφανά, κάποιες άξιες κλονισμένες καί άργότερα κάποιο παιδάκι νηστικό καί δίχως προστασία. Πολύ ώραία. Όπως ή έξοδος τής γυναίκας στήν αγορά εργασίας τής έδωσε τό δικαίωμα τής όμαδικής διεκδίκησης μιáς κρατικής πολιτικής πού νά αντιμετώπιζει τά προβλήματα αυτά, άς χρησιμεύσει ή στράτευση γιά μιá όρθότερη έπεξεργασία διεκδικήσεων, γιά άποτελεσματικότερη συσπείρωση. Όπως ή έξοδος τής γυναίκας στήν αγορά εργασίας γέννησε τέλος πάντων τό ιδεολογικό έρωτηματικό των δοσμένων ανάμεσα στα δύο φύλα ρόλων καί άνοιξε τό τεράσιο κεφάλαιο τής φυλετικής ισότητας, άς κλονιστούν οι ίσορροπίες τής οικογένειας πού, σέ μεγάλο βαθμό, είναι θεμελιωμένες πάνω στήν κατωτέρα τήν τής γυναίκας. Ύπάρχει θέβαια, ειδικά μέ τό στρατό, ένα τεράστιο πρόβλημα. Ό στρατός είναι κοινωνικός μηχανισμός θίας. Μαθαίνει στους πολίτες τήν άποδοχή τής θίας καί λειτουργεί σέ στιγμές κοινωνικής κρίσης ως έκτακτη έξουσία, άνασταλτική των κοινωνικών αντίφάσεων. Ή έξαίρεση όμως των γυναικών άπ' αυτόν δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν πολιτική διάσταση του κοινωνικού ρόλου του στρατού. Δέν άποτελεί πολιτικά θεμιτή στάση άπέναντί του ή έξαίρεση συμμετοχής κάποιου μέρους του πληθυσμού.

Ή πολιτική διάσταση του προβλήματος θάζει λάθος ένα έρώτημα. Τί επιδιώκει ή κυβέρνηση καί ποιά είναι τά αίτια του νόμου αυτού πού τόν υπερασπίστηκαν κιόλας μέ επιχειρήματα έκσυγχρονισμού των αντίληψεων καί ισότητας των δύο φύλων; Δέν επιδιώκει φυσικά τήν ισότητα ή κυβέρνηση, καί αυτό ό ίδιος ό νόμος τό άποδεικνύει περίφημα. Έχει προφανώς ένα πρόβλημα στρατιωτικού προσωπικού στίς διάφορες υπηρεσίες νά λύσει, καθώς μάλιστα ό αριθμός των στρατευσίμων μειώνεται διαρκώς. Έχει άκόμη φαίνεται σάν άντικείμενο τήν προοπτική μείωσης τής θητείας κατά μερικούς μήνες, μείωση άδύνατη χωρίς τήν άριθμητική αύξηση του ανθρώπινου δυναμικού του. Άλλά μάς μίλησαν γιά ισότητα. Όταν ή έξουσία καλεί ένα μέρος του πληθυσμού, έπίσημα καί νομικά τοποθετημένο στή θέση του κατώτερου καί άδικημένου, νά

διαγυμνουοφδαλμου

υποστεί επιπλέον και τή στρατεύση, γιά νά τολμήσει νά μιλήσει γιά Ισότητα θά έπρεπε νά μή περιλάθει τό ρατσισμό ούτε στις εξαίρέσεις ούτε στή «φυσική» διαίρεση πού προορίζει τίς στρατιωτικές γιά βοηθητικούς «ρόλους», και ακόμη θά έπρεπε νά ανοίξει στις γυναίκες και τίς στρατιωτικές σχολές. Όταν καλείσαι φαντάρος στοιχειώδες δικαίωμα είναι νά μπορείς νά εισαχθείς στή Σχολή Ευελπίδων Δοκίμων και Ίκάρων. Ή φράση αυτή ήχει σάν προκλητικός παραλογισμός γιά ένα και μόνο λόγο: γιαντί θέτει τό πρόβλημα τής εξουσίας, άφορά τό μοίρασμα τής εξουσίας ανάμεσα στά φύλα. Και τέλος πάντων τό πρόβλημα τής γυναίκας στό στρατό δέν τό έβαλε στήν Έλλάδα καμιά φεμινιστική όργάνωση, ό άρμόδιος ύπουργός τό έθεσε. Και άφοϋ αυτός τό έθεσε, μπορεί κανείς νά του θυμίσει πώς στή Βουλγαρία γιά παράδειγμα αλλά και στή Γαλλία οι γυναίκες φτάνουν δικαιωματικά ως τό θαθμό του στρατηγού. Προβλέποντας τό ειρωνικό ανακλαστικό πού πλατιά θά προκαλέσει τό παράδειγμα, σημειώνουμε ότι τό κίνητρο γιά νά γράψουμε τό σημείωμα αυτό δέν είχαμε καμιά κρυμμένη έπιθυμία νά γίνουμε στρατηγοί, αλλά τό νόμο πού ή κυβέρνηση ψήφισε δίχως νά πολυασχοληθεί με τίς κριτικές αντιδράσεις, καθώς άρκούν οι βουλευτές της στήν πλειοψηφία. Ή περίφημη Ισότητα πάντως έχει μεγάλη κοινωνική σημασία και ή κυβέρνηση δέν τή θέλει. Ή άνισότητα στηρίζει τήν κοινωνική και πολιτική Ισορροπία. Γι' αυτό και ό πρωθύστερος άνανεωτισμός προκάλεσε ένα τέτοιο νομικό κατασκεύασμα. Σέ μία κοινωνία όπου ή θεσμοθετημένη άνισότητα στήν πρωτόγονη ακόμη μορφή της δέν έχει καν θιγεί —ό άστικός μας κώδικας είναι ρατσιστικό περιθόλι—, όπου δέν ύπάρχει πρόνοια και καμιά κατοχύρωση γιά τήν εργαζόμενη, όπου μία γυναίκα δίχως προστάτη γένους άρσενικού δυσκολεύεται νά ζήσει και νά έπιζήσει, τό κυβερνητικό άνανεωτικό πνεϋμα προτείνει στή γυναίκα νά πάει στό στρατό, όπου θά χρησιμοποιηθεί σέ εργασίες πού άρμόζουν στή φύση της. Ίσότητα, έστω και πρωθύστερη, θά ήταν νά τής δώσουν και κείνης τό σύμβολο τής εξουσίας, τήν προέκταση του φαλλικού συμβόλου πού είναι τό περίστροφο. Τοϋτο όμως είναι άδιανόητο και δέν είναι καθόλου τυχαίο ότι όπλο στις γυναίκες μόνο έπαναστατικοί στρατοί έδωσαν ως σήμερα.

Τό κυριότερο ίσως είναι ότι ή στρατεύση νομοθετήθηκε. Άς χρησιμοποιηθεί τουλάχιστο γιά νά γίνει από έδω και πέρα με άλλους όρους ό διάλογος. Άς έντεινει τή συσπείρωση γιά τή διεκδίκηση των κύριων κοινωνικών δικαιωμάτων πού οι γυναίκες στερούνται. Προτού γίνει συνθήεια οι μάγειροι στό στρατό νά αντικατασταθούν από μαγειρίσες, ό νόμος πού άναγνωρίζει τίς γυναίκες Ικανές γιά στράτευση τούς δίνει τό δικαίωμα νά διεκδικήσουν πιεστικότερα τήν κοινωνική τους όντότητα και νά άρνηθούν όργανωμένα τήν κατάταξή τους σέ άτομα δεϋτερης κατηγορίας. Ή Ικανότητα αυτή πού άναγνωρίστηκε στις γυναίκες δίχως νά τή ζητήσουμε μπορεί νά χρησιμοποιηθεί ως έπιχείρημα ύπέρ μας στόν διεκδικητικό διάλογο με τήν εξουσία.

MARINA ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗ - ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ Ή ΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΥΞΗ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Δόξα τώ Θεώ ή Ήθική και οι πανάρχαιες παραδόσεις μας δέν κινδυνεύουν στόν τόπο μας όσο και όπως άλλου, και ιδιαίτερα στήν παρακμασμένη (άπό δεκάδες χρόνια, όπως ξέρουμε) Έσπερία. Όσοι άνησυχούσανε ή άνησυχούν, μέσα στα άλλα, και γιά τήν χαλάρωση τής οικογενειακής, σχολικής, εκκλησιαστικής, κοινωνικής, αστυνομικής και κρατικής επίβλεψης πάνω στα χρηστά ήθη και έθιμα τής έπαρχίας και τής πρωτεύουσάς μας, πάνω στήν έλληνοπρεπή συμπεριφορά μας σέ κάθε τομέα, μπορούν ν' άναπνεύσουν. Τήν ύπόθεση πήραν στα χέρια τους έδω και κάμποσο καιρό στιβαρές και μαζικές όργανώσεις πού ξεκινάνε από κάποιες νεολαίες κομμάτων, (πρωταγωνιστεί ή ΚΝΕ, αλλά και άλλες φαίνεται νά τήν άμιλλώνται σ' αυτό ή εκείνο τό σημείο, ή τήν άνέχονται) και «διασυνδέονται» (όπως είναι τής μόδας νά λέμε) με Δήμους και Κοινότητες, με τοπικές, συνοικιακές και άλλες έπιτροπές.

διαγυμνουοφθαλμου

«Έτσι, από μήνες τώρα, άνθεϊ μιά έκστρατεία ενάντια στά «ναρκωτικά», τόν «άμερικανικό» ή «ξενόφερτο» (χωρίς συγκεκριμένη προέλευση έτοϋτος) «τρόπο ζωής», ενάντια στη «διαφθορά» και ύπέρ ενός «έλληνικού τρόπου διασκέδασης», ύπέρ του νά γίνουν οι νέοι μας «καλοί μαθητές», «νά έχουν σταθερές αισθηματικές σχέσεις», και άλλα πολλά, λίγο ως πολύ εύφάνταστα, λίγο ως πολύ καλοπροαίρετα. Τά εισαγωγικά μπήκαν όπου μπήκαν γιά νά δείξουν τό πιστό της αντιγραφής από κείμενα και συνθήματα πού εύκολα βρίσκει κανείς στις έφημερίδες, στους τοίχους τών πανεπιστημιακών σχολών, σέ διάφορες συνοικίες. Καί άπ' όσο διαβάζω, πάνω σ' αυτά τά θέματα γίνονται συσκέψεις και συγκεντρώσεις (π.χ. στό Δημαρχείο πρό καιρού), εκθέσεις (άν θυμάμαι καλά κάπου στην Κυψέλη και τά Ιλίσια) και άλλες συζητήσεις. Μέ βασική άνησυχία πάντοτε τήν «προστασία της νεολαίας».

Δέν ξέρω πώς και πόσο αντίδρα τό τμήμα της νεολαίας πού ύφίσταται τούς μύδρους της παραπάνω έκστρατείας. Φαντάζομαι και έλπίζω ότι θά συμβαίνει κάτι άνάλογο μέ τήν εύρωπαϊκή νεολαία άπέναντι στον «Στρατό της Σωτηρίας»: εύγενικό χαμόγελο και άδιαφορία σαν γενικός κανόνας, κάποτε προσχωρήσεις και κάποια αντίπαθεια σέ όριακές περιπτώσεις.

Όμως έδω δέν πρόκειται γιά τό «Στρατό της Σωτηρίας», αλλά γιά κομματικούς ή πολιτικοποιημένους μαζικούς «φορείς», μέ έπιρροή άπείρως μεγαλύτερη, μέ πολιτική πρακτική πού διατρανώνει τή θεωρητική, έπιστημονική της θεμελίωση, μέ φιλόδοξα και μακροχρόνια (και διεθνιστικά...) όράματα και συνάμα μέ σύγχρονες συγκεκριμένες άναλύσεις τών συγκεκριμένων καταστάσεων ή τουλάχιστον κάτι τέτοιο διεκδικούν.

Και άρχίζει κανείς νά άναρωτιέται:

Είναι πράγματι συγκεκριμένο και καιριο πρόβλημα της ελληνικής νεολαίας ή περισσότερο (άπό τήν ήδη άφόρητη, άν και κάπως έκσυγχρονιζόμενη) «προστασία» της από όλες αυτές τίς πληγές του Φαραώ; Της νεολαίας πού μόλις θγαίνει άπό τόν πολιτισμό του κουρέματος μέ τήν «ψιλή», του καθηγητή πού γυροβολάει στά σινεμά νά τήν μαζέψει μπάς και τήν διαφθείρουν όσα «τολμηρά» άφήνει ή λογοκρισία, του πηλίκιου μέ τήν κουκουβάγια, της μαύρης ή γαλάζιας ποδιάς και της κοιτίδας, του «έγκλήματος τιμής», και του «έχω δύο παιδιά και τρία κορίτσια», του «καλό κορίτσι μέ διαμέρισμα» και ή γαλλικά και πιάνο, του κονφορμισμού και του παλιμπαιδισμού πού γεννούσε και άκόμη γεννάει ή παιδαγωγική αλλά και ή ουσία του σχολικού και έξωσχολικού συστήματος μέ τήν άμετροέπεια και τήν άπαρχαιωμένη, έπαρχιακή σέ σχέση μέ τό σημερινό κόσμο, πληροφόρηση και διαφώτιση πού της παρέχει (εύτυχώς συχνά άπόλυτα άδιάφορη - κάτι είναι και αυτό), τή διαφώτιση δηλαδή αυτού του περιγύρου όπως χθές τόν γνωρίσαμε έμεις και άκόμη σήμερα μέ πολλούς τριγμούς γνωρίζουν τά γυμνασιόπαιδα και σέ ένα βαθμό οι φοιτητές άπανταχού της χώρας (γιατί παρά τά παραδεδωμένα, πράγματι ή Αθήνα μόνη δέν ή Ελλάδα); Της νεολαίας πού πρακτικά και στη μεγάλη της πλειοψηφία διακρίνεται άκόμη και σήμερα άπό μετριοπάθεια και κοινωνική συμμόρφωση όντως έκπληκτική, τουλάχιστο στις μή πολιτικές της έκδηλώσεις, αλλά και σ' αυτές τίς τελευταίες άν δέν άφεθει κανείς νά τυφλωθεί άπό τά μεγάλοστομα πλακάτ και τά πυροτεχνήματα τών φεστιβάλ; Και τί σόι θεωρητική και πρακτική άνάλυση είναι εκείνη πού βασίζεται σέ τόσο άσφαις, και γι' αυτό επικίνδυνους όρους όπως «ξενόφερτος», «διαφθορά», (τό αντίστροφο της άρετής ως γνωστόν) κλπ, και άμαλγάματα πού έπιτρέπουν ξεσπαθώματα μέ τήν ίδια φώρα ενάντια στά ναρκωτικά, τούς οίκους άνοχής, του τρόπου κατανάλωσης, ένδυμασίας, όμιλίας, συμπεριφοράς και ένας θεός ξέρει τί άλλο; Και ποιός θά μπορέσει νά όριοθετήσει σ' αυτή τήν καταδιωκτική μανία τό «καλό» και τό «κακό», τό γενικό κοινωνικό θέμα άπό εκείνα πού άφορούν άυστηρά τήν άτομική προσωπικότητα του καθενός, τίς άνησυχίες του και τίς άναζητήσεις του, τά γούστα του και τά μεράκια του; Οι ισχύοντες τουλάχιστο νόμοι του κράτους έχουν κάποιες ασφάλιστικές δικλείδες: Δικαστήρια, άποδεικτικές και άλλες διαδικασίες, κατηγορία και υπεράσπιση, λίγο ως πολύ έξελικτική νομολογία. Και πάλι, άπ' όλες τίς μεριές αύξάνει ή πίεση γιά τή μεταρρύθμισή τους, γιά τήν έξέλιξη τους, γιά περισσότερη ισότητα, μεγαλύτερη άνεκτικότητα και έλευθερία σέ ό,τι άφορά τήν άτομική ζωή του καθενός, στό βαθμό πού δέν βλάπτει (και αυτή άκόμη ή

διαγυμνουοφδαλμου

έννοια είναι υπό εξέλιξη) την ατομική ζωή του άλλου. Ποιός θά μās προφυλάξει από τούς αυτοδιορισμένους επίδοξους κήσσορες (χωρίς αντίλογο ως τώρα) του «τρόπου ζωής» μας;

Καί πίο ειδικά, πώς νά μή ανατριχιάσει κανείς μέ εκείνο τό «ξενόφερτος τρόπος ζωής» μέ όλους τούς απόηχους γεροντοκορισμού, ξενοφοβίας, πολιτιστικού, κοινωνικού καί πολιτικού απομονωτισμού καί συντηρητισμού πού θά πρέπει άσφαλώς νά ρίχνει θάλασμο στίς ψυχές πόσων καί πόσων κερβέρων τών «ιερών μας παραδόσεων» καί τών «αγνών ήθών καί έθίμων», ένάντια στούς φραγκοφορεμένους παλιότερα, στούς μακρυμάλληδες πίο πρόσφατα... Καί άς σταματήσει έδώ ό παραλληλισμός γιατί φοβάμαι, σέ άκραία θέβαια περίπτωση, μή καταλήξει αύτή ή ιστορία σέ μία ιδιότυπη έκδοχή, σέ καμιά Έλλάδα Έλλήνων «Αντιϊμπεριαλιστών».

Τά παραπάνω δέν έχουν φυσικά σά στόχο τους νά έκθειάσουν κάποιο «μοντέλο» συμπεριφοράς καί ζωής πού νά χαρακτηρίζεται από τή ναρκωτικομανία, τούτη ή εκείνη συναισθηματική ή σεξουαλική συμπεριφορά, τό σκασιαρχείο από τά σχολεία ή τήν αντικατάσταση τής ξύλινης από τή νάλυον γκλίτσα. Όπως καί τό νά κατακρίνει κανείς μιάν ύποθετική απόφαση ενός κόμματος νά ταχθεί ένάντιον του βαρύγλυκου καφέ δέν σημαίνει αναγκάστικά ότι θέλει νά προπαγανδίσει τόν σκέτο!!

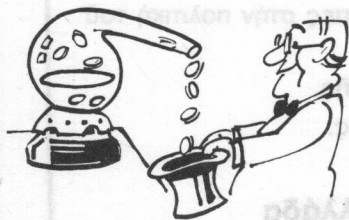
Επιδιώκουν όμως τά παραπάνω νά θέσουν τό έρώτημα: από πότε ή ήθικολογία καί ή ξενοφοβία, μέ όποιο ένδυμα, μπορούν νά αποτελούν περιεχόμενο μιάς πολιτικής πρακτικής πολιτικών δυνάμεων πού ισχυρίζονται ότι έμπνέονται από προοδευτικά καί διεθνιστικά ιδανικά; καί νά χρησιμοποιούνται σά σάλτσα γιά όποιαδήποτε τοποθέτηση; Μέχρι καί τήν ΕΟΚ πήρε σθάρνα ή έκστρατεία, μιά καί ή ένταξή μας θά άλλοιώσει τά ήθη καί τά έθιμά μας, όπως έντονα προπαγανδίζεται στήν έπαρχία, άλλα καί σέ διεθνή σεμινάρια. Καί τό ίδιο έπιχείρημα χρησιμοποιήθηκε, τό περασμένο Πάσχα, ένάντια στήν έγκατάσταση... ναυπηγείων στήν Κεφαλλονία. Καί ό κατάλογος μακράννει καθημερινά. Καί, τό χειρότερο, χωρίς καμιά διαμαρτυρία ή κριτική τοποθέτηση από σχεδόν καμιά, άπ' όσο ξέρω, πολιτική όργανωμένη δύναμη τής χώρας ή από τόν τύπο. Καί έτσι διαμορφώνεται «κοινή γνώμη», πού έξάλλου δέν ζητάει παρά τήν εύκαιρία καί τά προσήματα γιά νά σχηματιστεί ή μάλλον γιά νά ξανασχηματιστεί μέ νέο περιβλημα πίο άξιοπρεπές καί έκσυγχρονισμένο. Αύτή λοιπόν ή «κοινή γνώμη» βρίσκει ό,τι τής χρειάζεται, μέσα στόν άνεμο τής άμφισθέτησης» καί τής γενικής επανεξέτασης τών πάντων, καί όχι μόνο από τή νεολαία. Όσο θέλει νά «προστατέψει» τή νεολαία άλλο τόσο θέλει νά προστατέψει καί μās όλους. Αύτήν τήν «κοινή γνώμη», τήν παραδοσιακή-μικροαστική έπαρχιωτική καί νυν μεταβατική πρωτευουσιάνικη συντηρητική ιδεολογία, αύτήν φοβάμαι ότι χαϊδεύει, πιστεύοντας ότι τήν διαμορφώνει (έκλογές γάρ έν δψει..) ή έκστρατεία γιά τήν όποία μιλάμε, ή μάλλον άκριβέστερα, τήν όποία άνεχόμαστε σιωπηρά καί μέ κάποιο αίσθημα (κιόλας;) ένοχής.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΤΑΚΤΙΚΗ

Μέσα στήν ένταση τών πολιτικών εξέλιξεων, πολλά γεγονότα μένουν στό περιθώριο ή περνάνε στά ψιλά τών έφημερίδων. Γεγονότα όμως, πού πολλές φορές, ή σημαντική τους προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό τό μέλλον αύτου του τόπου.

Ένα τέτοιας σημασίας γεγονός στέκει καί ή ψήφιση από τό τμήμα διακοπών τής Βουλής (16 Σεπτεμβρίου) του νομοσχεδίου γιά προώθηση τής επιστημονικής έρευνας. Όπως είναι περιττό νά θυμίσουμε ότι γιά μία άκόμη φορά ή κυβέρνηση τής «Νέας Δημοκρατίας» παρουσίασε ένα σχέδιο νόμου, τό προώθησε στά γρηγορα, καί τό ψήφισε χωρίς νά ζητήσει τή γνώμη κανενός κοινωνικού-έπιστημονικού φορέα, πανεπιστημιακού Ίδρύματος ή Έρευνητικού κέντρου καί μάλιστα μέ έκφρασμένη τήν αντίθεση όλων τών παραπάνω (κοινή ανακοίνωση όλων τών συμμετασχόντων στό Διήμερο μελέτης Έλλήνων Πανεπιστημιακών Δ. Ευρώπης, Ύπόμνημα Κ.Σ. / Ε.Δ.Π., Τ.Ε.Ε. κ.λπ.). Είναι ή πάγια τακτική του αϊφνιδιασμού πού παρουσιάζεται άλλωστε σ'

διαγυμνουοφδαλμου

όλες τις εκφράσεις της κυβερνητικής πολιτικής. Έκείνο πάντως που και από δω πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα είναι τό πόσο γρήγορα, τό πόσο επιπόλαια προχώρησε ή κυβέρνηση στην ψήφιση ενός νόμου που πραγματικά χτίζει στην άμμο, μιά που άγνοεί την υπάρχουσα στον τομέα παιδεία-έρευνα κατάσταση.

Όπως διαπιστώθηκε και στο διήμερο μελέτης που προαναφέραμε (1 και 2 Σεπτεμβρίου) ή Ελλάδα δέν έχει συστηματική και οργανωμένη έρευνα. Δέν έχει καν μεταπτυχιακές σπουδές. Καί κάτι ακόμη χειρότερο, τά Έλληνικά Πανεπιστήμια από τή σημερινή δόμηση και λειτουργία, από τό επίπεδο προγραμμάτων σπουδών και από τήν ποιότητα των δασκάλων, δέν είναι σε θέση νά οργανώσουν και νά κάνουν έπιστημονική έρευνα ένταγμένη μέσα στην εκπαιδευτική τους λειτουργία και τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Η χαμηλή στάθμη της παρεχόμενης μέσης εκπαίδευσης φέρνει στά Πανεπιστήμια σπουδαστές που δέν μπορούν νά αναλάβουν έρευνητικές εϋθύνες. Ο φεουδαρχικός θεσμός της προσωποπαγούς έδρας—όπως λειτουργεί στό Έλληνικό Πανεπιστήμιο— δέν επιτρέπει τήν ανάπτυξη έποικοδομητικού διαλόγου και τήν ελεύθερη διαπάλη των ιδεών, πραγμάτων που είναι άπαραίτητα για ν' αναπτυχθεί μιά ανεξάρτητη και γόνιμη έρευνα.

Δίπλα στις ανεπάρκειες αυτές, άνασταλτικός παράγοντας στέκει και ό στενός επαγγελματισμός της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που επιβλήθηκε σε μιά πρώτη ιστορική φάση από τις ίδιες τις ανάγκες και τήν κατάσταση της ελληνικής κοινωνίας: ή πολιτική και οικονομική εξάρτηση της χώρας έφερε μαζί της σάν αναπόφευκτο επακόλουθο και τήν εισαγωγή ξένης τεχνολογίας και έπιστημονικής πρακτικής. Αυτό σήμαινε και σημαίνει πώς στην Ελλάδα χρειάζονται εφαρμοστές έτοιμων μοντέλων και όχι έρευνητές, εκτελεστές και όχι δημιουργοί προγραμμάτων, όπως χαρακτηριστικά τονίσαμε στην εισήγηση του προεδρείου του Κ.Σ. του Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού/Α.Ε.Ι., στο διήμερο που προαναφέραμε.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις μας, όδηγησαν στην άνάγκη ύπόδειξης των βασικών εκείνων προϋποθέσεων, που ή πείρα της καθημερινής ζωής μέσα στό Πανεπιστήμιο ύπαγορεύει. Για νά φτάσουμε δηλαδή νά συζητάμε και νά ψηφίζουμε νόμους για προώθηση της έπιστημονικής έρευνας πρέπει πρωταρχικά νά ανατρέψουμε τήν υπάρχουσα μορφή παρεχόμενης γνώσης, νά ούσιαστικοποιήσουμε τό προπτυχιακό στάδιο σπουδών, νά αλλάξουμε τή σημερινή πανεπιστημιακή δομή. Νά άρχίσουν άμεσα νά λειτουργούν όλιγομελή τμήματα, σεμινάρια, έρευνητικές άσκήσεις κ.λπ. Νά

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Έλληνική έκδοση του

LE MONDE
diplomatique

Εκδίδεται από την
ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ
Δεσφών 4, τηλ. 3637107
Αθήνα, Τ. Τ. 144
ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τεύχος Σεπτεμβρίου. Νο 11, δρχ. 50.

- ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ: Ούραγουάη, Περού, Βολιβία, Χιλή άντιμέτωπες στην πολιτική του Κάρτερ.
- ΖΜΠΙΓΚΝΙΕΦ ΜΠΡΕΖΙΝΣΚΥ: ό έκφραστής της τριμερούς πολιτικής.
- ΝΟΤΙΑ ΑΦΡΙΚΗ: οικονομικά παιχνίδια και άπελευθερωτικοί άγώνες.

Τεύχος Νοεμβρίου αφιερωμένο στην Ελλάδα

διαγυμνουοφδαλμου

μειωθεί αποτελεσματικά ή δυσαναλογία δασκάλων-φοιτητών. Νά αξιοποιηθεί όλο τό ύπάρχον Ε.Δ.Π. σέ διδακτικό-έρευνητικό έργο, μέ πλήρη θέβαια έξασφάλιση και άναγνώριση του έργου του, δηλαδή μέ τή δημιουργία ένιαίου φορέα διδασκόντων και ένταξη σ' αυτό όλων όσων άσκούν τό συνταγματικά κατοχυρωμένο (άρθρο 16 του Συντάγματος) λειτουργήμα του πανεπιστημιακού δασκάλου, σάν μόνιμων στό ίδρυμα δημόσιων λειτουργιών.

Στέκει λοιπόν λογικά πρωθύστερος ένας νόμος γιά τήν έρευνα, όταν ακόμη έκκρεμούν τόσο ο Καταστατικός Χάρτης γιά τήν Άνώτατη Παιδεία όσο και ο νόμος γιά ίδρυση Μεταπτυχιακών σπουδών.

Άλλά δέν είναι μόνο αυτό: μέ τό νόμο πού ψηφίστηκε ή Έπιστημονική Έρευνα ξεκόβεται από τό Έλληνικό Πανεπιστήμιο και μετατρέπεται σέ κομματικό έξάρτημα τής κυβερνητικής πλειοψηφίας άνοιγοντας ταυτόχρονα τό δρόμο στά μεγάλα μονοπωλιακά συγκροτήματα νά επέμβουν και νά τήν προσδιορίσουν—και θέβαια άνάλογα μέ τά συμφέροντά τους. Παράλληλα δέν ύπάρχει καμία μέριμνα γιά σύνδεση των έρευνητικών κέντρων μέ αντίστοιχες Σχολές των Α.Ε.Ι. Καμία πρόβλεψη γιά δημιουργία διακλαδικών ομάδων εργασίας μέσα άπ' τή σύνδεση των διαφόρων όμοειδών ή συμπληρωματικών Σχολών. Καμία άνάλυση και κανένας προγραμματισμός του τί έρευνητικές άνάγκες έχομε σάν χώρα και πώς τις ιεραρχούμε. Ούτε λέξη γιά τή άξιοποίηση του ύπάρχοντος ύλικού και προσωπικού.

Και βέβαια καμία συμμετοχή σ' όλα αυτά των Έρευνητικών Ίδρυμάτων, των Α.Ε.Ι., των κοινωνικών και έπιστημονικών φορέων, του φοιτητικού κινήματος, του Ε.Δ.Π.

Είναι ή έπιλογή τής έξαρτημένης πορείας πού άκολουθεί ή κυβέρνηση τής δεξιάς, πού ύπαγορεύει όλα αυτά. Έπιλογή πού προσπαθεί νά εξαφανίσει ή νά έλαχιστοποιήσει τις δυνατότητες παρέμβασης των προοδευτικών δημοκρατικών δυνάμεων πού αγωνίζονται γιά μία αυτόνομη χάραξη πορείας σέ σύνδεση πάντα και μέ γνώμονα τά συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου και κανένος άλλου.

ΑΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί
• ζωντανή ενημέρωση
• αδέσμευτη έρευνα • ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο έπιτελείο συνεργατών

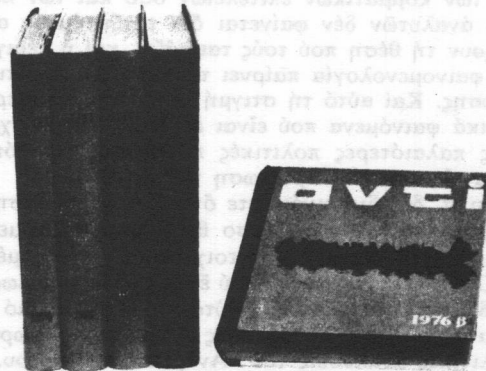
Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή τής πάλης
για τή δημοκρατία και τήν ανεξαρτησία
τής Χώρας
για τήν ένότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

άγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ

Ο ΠΕΜΠΤΟΣ ΤΟΜΟΣ
είναι έτοιμος

Προσέθηκε στους άλλους τέσσερις και περιλαμβάνει τά τεύχη 49 έως και 61 (6' έξάμηνο του 1976). Διατίθεται από τά γραφεία μας μέ 300 δρχ.

Οί τόμοι του «ΑΝΤΙ», πανόδετοι, μέ πλήρη πίνακα περιεχομένων προσφέρονται γιά τή μελέτη:

υοιμλοβφουονιμγναιό

ΠΑΣΟΚ: Λαϊκισμός ή Σοσιαλισμός

των "Αγγελου" Ελεφάντη και Μάκη Καβουριάρη

"Αν κάποιος επιδίωκε να συγκρίνει τις πολιτικές δυνάμεις της προδικτατορικής και της μεταδικτατορικής Ελλάδας θα εντυπωσιαζόταν από τις τεράστιες διαφοροποιήσεις που θα διαπίστωνε. "Οχι μόνο κανένα από τα προδικτατορικά πολιτικά κόμματα δεν επιβίωσε ατόφιο, αλλά τα νέα που πήραν τη θέση των παλαιών παρουσιάζουν σοβαρές διαφορές δομής, λειτουργίας, πολιτικού προγράμματος, έπιρροής κ.λπ. Αυτά στην επιφάνεια. Γιατί από κει και πέρα άκέραιο παραμένει τό έρώτημα αν και κατά πόσο ή οικονομική ανάπτυξη που παρατηρείται —μέ σημείο τομής τή δεκαετία του '60, και έκτοτε συνεχίζεται άνοδικά— όδήγησε σε μία νέα ταξική μορφοποίηση και άν, τέλος, τή μεταδικτατορική περίοδο τά νέα πολιτικά κόμματα άντιστοιχοδν στά νέα ταξικά —κοινωνικά δεδομένα.

Τά έρωτήματα αυτά όδηγοδν σε ένα άλλο έρώτημα, γενικότερο και κρισιμότερο από πολιτική άποψη: ή σημερινή μορφή τών κομμάτων, οί μεταξύ τους σχέσεις και ή έπιρροή τους ύποδηλώνουν μία σχετική πολιτική εδστάθεια του συσχετισμού δυνάμεων, ή άφετηρία πρός νέες ρευστοποιήσεις και άνακατατάξεις;

Η άπάντηση, βέβαια, σε αυτά τά έρωτήματα, πέρα από δύσκολη, είναι γεμάτη σημασία για τό πολιτικό μέλλον τής χώρας. Στίς σχετικές όμως έπεξεργασίες τόσο τών κομματικών έπιτελείων όσο και τών πολιτικών άναλυτών δέν φαίνεται ότι τά ζητήματα αυτά κατέχουν τή θέση που τούς ταιριάζει, και ή περιγραφική φαινομενολογία παίρνει τή θέση τής πολιτικής άνάλυσης. Και αυτό τή στιγμή που ύπάρχουν μερικά πολιτικά φαινόμενα που είναι έντελώς νέα σε σχέση με τίς παλαιότερες πολιτικές παραγωγές του τόπου. Τέτοια είναι και ή περίπτωση του ΠΑΣΟΚ.

Φυσικά, δέν διατεινόμαστε ότι είμαστε σε θέση να καλύψουμε τό κενό, ώστόσο θα προσπαθήσουμε να έπισημόνουμε όρισμένα στοιχεία του φαινομένου ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα εκείνα που έχουν σχέση κυρίως με τήν ιδεολογία που συνέχει αυτόν τό σχηματισμό και εκείνα που σχετίζονται με τίς γενικότερες θεωρητικοπολιτικές άναλύσεις του "Ανδρέα Παπανδρέου.

ΠΑΣΟΚ: Κόμμα προσωποπαγές

Τό πρώτο γνώρισμα του ΠΑΣΟΚ, τόσο μάλιστα έντυπωσιακό που τό κάνει να μή μοιάζει με κανένα άλλο άριστερό σημερινό κόμμα αλλά και με κανένα προηγούμενό του, είναι ό προσωποπαγής του χαρακτήρας. "Ας τό θέσουμε προκαταβολικά σάν αξίωμα: τό ΠΑΣΟΚ είναι ό "Ανδρέας Παπανδρέου (άν και, ίσως, τό άντίστροφο δέν εδσταθεϊ άπολύτως). Και ώστόσο, τό κόμμα αυτό, έκτός από τή γενικότερη άπήχησή του (τής όποίας θα έχουμε σαφέστερη εικόνα στίς προσεχείς εκλογές) έχει άποκτήσει μαζικό χαρακτήρα, μία και διαθέτει οργανώσεις βάσης σε όλη τήν Ελλάδα και σύμφωνα με τίς ίδιες του τίς εκτιμήσεις (Α' Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ, 8-10 'Ιουλίου 1977), 27.000 μέλη. "Ομως, παρά τά φαινόμενα, ή οργανωμένη βάση του κόμματος (οργανώσεις, όργανα άνώτερα και κατώτερα, συλλογική καθοδήγηση) δέν μετέχει στή διαμόρφωση τών πολιτικών του θέσεων. Έδω τόν κύριο και άποφασιστικό λόγο έχει ή πολιτική πράξη του Α. Π., που προηγείται από όποιαδήποτε έσωκομματική διεργασία, ή μάλλον είναι παράλληλη σε όποιαδήποτε έσωκομματική ζύμωση και έπεξεργασία. Πρόβλημα βέβαια παραμένει πάντα τό πώς έπιτυγχάνεται ή άποδοχή τών πολιτικών και ιδεολογικών μηνυμάτων του Α. Π. από τόν κόσμο του ΠΑΣΟΚ και τούς όπαδούς του, μία και ή ύπάρχουσα όργάνωση με τίς διακλαδώσεις της, δέν λειτουργεί, ούτε κι αυτή, ως διαπλαστικός διαμεσολαβητικός κρίκος στή σχέση κόμματος και μαζών. Η προσωπικότητα και ή αίγλη του άρχηγού περνάει πάντα πάνω από τό κεφάλι τής όργάνωσης. Η τελευταία προεκτείνεται σε δίκτυα μονής κατευθύνσεως, από πάνω πρός τά κάτω, ενώ ή άντίστροφη διαδικασία οδσιαστικά δέν ύπάρχει.

Η πρωταρχικότητα άλλωστε του ρόλου του Α. Π. για τή συνοχή και τελικά τήν ύπαρξη του ΠΑΣΟΚ είναι όχι μόνο βαθύτερη πεποίθηση του κόσμου που τό άκολουθεί και του κόσμου που τό άντιμάχεται —μήπως άλλωστε, από τήν ίδρυση του ΠΑΣΟΚ ως σήμερα, αυτό

Ο βουλευτής—Λαμπρινός—ή οβελώνων και οι ήλιος

Μετα ταύτα, καθιερώθηκε γάμος προσωνυμίας στην
 μεταγενέστερη 'Ελλάδα, καθιερώθηκε δε ήθελε και
 γάμος στην προσωνυμία και την κοινότητα του Κ.
 Καρδανωφί, ο Α. Π. δέχτηκε τη συνδρομή κατόπιν
 δημοσιογραφικών συζητήσεων, που δεν ήταν τότε
 τοπονητή δημοτικά, βαρύνεται όμως τα μέτρα
 στην και η 'Ελλάδα, τον προέβλεπε ότι
 δέχεται τις στήλες του, που τότε και οι όμοιες
 δημοσιογραφικές δυνατότητες. Το πρώτο φάσμα
 είναι χωρίς σημασία, αν λάβει κανείς υπόψη ότι
 πρόκειται για εφημερίδες με τεράστια κυκλοφορία, που
 παρόντι να διακρίνονται από ερώτηση, και τις
 προτάσεις και τις ερωτήσεις, και να το επιβεβαιώνουν.
 Το προηγούμενο έργο του κοινότητας γάμου του Α.
 Π. ταυτόχρονα αυτή το ίδιο συνέβησε στο να
 άνθρωποι να χυριστοκόλο ήθελε. Το «πρωτόκολλο»
 ελληνική πολιτική καθόρισε ότι είναι γάμος.
 Προσέταξε, ήρθε από τον 19ο αιώνα, αλλά και οι όμοιες
 τη διάρκεια του 20ου η ελληνική κοινότητα
 κερμαχάται από τις ερωτήσεις του βαρύνεται, του
 Κανονισμού, του Πλαστού, του «Γάμου», του
 Καρδανωφί στήλες, που κατά καθόλου διακρίνονται
 από του «Στήλες». Χαρακτηριστικό είναι το
 στοιχείο που έπαιξε το λόγο έρωτος για να
 διακρίνεται τον καθόλου του ήθελε, τον «Πλάστο»
 «Στήλες», τον απόλυτο απόλυτο ήθελε-κατόπιν.
 διακρίνεται ο «Γάμος-Λαμπρινός», ο οποίος, που
 ο καθένας παρότι να τον διακρίνεται, να καθίσει είναι
 του, να τον ήθελε στον έρωτο. Είναι ο οβελώνων στο
 ήθελε είναι βέβαια ο προέβλεπε, ο ήθελε ο ήθελε
 κερμαχάται από οι πολλοί, ήθελε είναι
 ήθελε διακρίνεται ήθελε. Είναι ήθελε

Εάν ήταν το κεντρικό κομμάτι των ήθελε

δέν ήταν τό κεντρικό μοτίβο όλων τών εσωτερικῶν συγκρούσεων πού κατέληξαν στή διαγραφή ἢ τήν ἀπομάκρυνση τών διαφωνούντων;— ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ ΠΑΣΟΚ μέ καθαρές καί ὁμολογημένες διατυπώσεις. Διαβάζουμε, γιά παράδειγμα τόν ἀπολογισμό τῆς Ἐκτελεστικῆς Γραμματείας στήν Α' Συνδιάσκεψη τοῦ ΠΑΣΟΚ,¹ ὅτι ἡ πορεία τοῦ κόμματος ἀπό τήν ἴδρυση του (3 Σεπτ. 1974) μέχρι σήμερα εἶναι μιά «φάση πού ἕνας ὁλόκληρος χῶρος μέ διαφορετική καταγωγή καί διαφορετική νοοτροπία προσπαθεῖ αγωνιστικά νά βρεῖ τά κοινά σημεῖα ἀναφοράς, μέσα ἀπό τά ὁποῖα θά μπορέσει νά λειτουργήσει σάν ἐνιαῖο σύνολο, ἔχοντας συνδυετικό κρῖκο τόν πρόεδρο τοῦ Κινήματος καί τίς ἀρχές τῆς 3ης τοῦ Σεπτεμβρίου». Στό ἴδιο κείμενο θά δοῦμε ἐπίσης ὅτι ἡ φυσιογνωμία τοῦ Α. Π. εἶναι μιά «καθοριστική παράμετρος τῆς ὑπόστασης καί τῆς λειτουργίας τοῦ ΠΑΣΟΚ, καί τό προσδιορίζει σάν ἕνα ἐνιαῖο ὁργανωμένο Κίνημα μέ ἐνιαῖα πολιτική ὄντοτητα».

Γιά τόν προσωποπαγή χαρακτήρα τοῦ ΠΑΣΟΚ συνηγορεῖ καί ἡ λιγόχρονη ἱστορία του. Ἔτσι, ὅταν ἡ ἐσωτερική κρίση ὀδήγησε στήν παραίτηση τῆς πρώτης Κ. Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὁ ἀρχηγός διόρισε νέα καί ἀνάλαβε, τυπικά καί οὐσιαστικά, τήν εὐθύνη γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ κινήματος. Ἐπιπλέον, ὁ Α. Π. προϋπάρχει τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὡς πολιτική προσωπικότητα μεγάλης ἐμβέλειας. Ὁ μῦθος τοῦ «Ἀνδρέα» διαδέχεται καί συναγωνίζεται τόν μῦθο τοῦ «Γέρου», πράγμα, πού μέ τήν ἴδρυση τοῦ νέου κόμματος λειτουργεῖ σάν καθοριστικός παράγοντας ἀνάπτυξης τοῦ ΠΑΣΟΚ. Πολλοί λόγοι συνέτρεξαν γι' αὐτό καί ἐξακολουθοῦν νά συντρέχουν:

— Ἡ φήμη τοῦ Α. Π. ὡς σημαντικοῦ οἰκονομολόγου, μιά φήμη πού ἔπαιρνε περίπου μυθολογικές διαστάσεις (ὁ καλός οἰκονομολόγος πού θά γιάτρειε τήν οἰκονομική μας κακοδαιμονία) μολονότι στίς λαϊκές παραστάσεις σπάνια προκρίνονται οἱ ἐπιστημονικές ιδιότητες τών πολιτικῶν προσώπων.

— Τό πέρασμά του ἀπό τό τεχνοκρατικό Brain Trust τοῦ Κένεντυ καί ἡ κριτική του τοποθέτηση ἀπέναντι σέ ὀρισμένους παράγοντες τῆς τότε ἀμερικάνικης πολιτικῆς.

— Τό ὅτι βρέθηκε στό ἐπίκεντρο τῆς διαμάχης πού ὀδήγησε στό Ἰουλιανό πραξικόπημα τοῦ 1965 καί στήν πτώση τῆς κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου στήν ὁποία, μετά ἀπό μακρόχρονη κυριαρχία τῆς Δεξιᾶς, εὐρύτατες λαϊκές μάζες εἶχαν πιστέψει.

— Ἡ δράση τοῦ Α. Π. ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΚ στό ἐξωτερικό, πού τόν συνέδεσε μέ τούς προοδευτικούς πολιτικούς κύκλους τῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα τά σοσιαλιστικά κόμματα.

— Προσθετικό στήν αἴγλη τοῦ Α. Π. ἦταν τό γεγονός ὅτι ἀμέσως μετά τή μεταπολίτευση πολλά ἀντιστασιακά στελέχη (ἰδιαίτερα τῆς Δημοκρατικῆς Ἀμυνας), προσωπικότητες τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ἀκόμη καί πολλά στελέχη τῆς Ἀριστερᾶς προσχώρησαν στό ΠΑΣΟΚ, πράγμα πού τοῦ ἔδωσε μεγαλύτερη πολιτική ἐπιφάνεια καί αὐξήσε τή δυνατότητα πρόσβασης στίς λαϊκές μάζες.

Ὁ ἀρχηγός—λυτρωτής, ἡ ὁργάνωση καί οἱ μάζες.

Μετά ταῦτα, καθιερωμένη πλέον προσωπικότητα στήν μεταδικτατορική Ἑλλάδα, φερόμενος ὡς ἡγέτης ἀντιλογος στήν προσωπικότητα καί τήν πολιτική τοῦ Κ. Καραμανλή, ὁ Α. Π. δέχτηκε τή συνδρομή μεγάλων δημοσιογραφικῶν συγκροτημάτων, πού δέν ἦταν εὐκαταφρόνητη. Πραγματικά, ἐφημερίδες ὅπως *Τά Νέα*, *τὸ Βῆμα* καί ἡ *Ἐλευθεροτυπία*, τοῦ πρόσφεραν ἀφειδώλευτα τίς στήλες τους πολύ πέρα ἀπό τά ὄρια τῆς δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας. Τό πράγμα φυσικά δέν εἶναι χωρίς σημασία, ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη ὅτι πρόκειται γιά ἐφημερίδες μέ τεράστια κυκλοφορία, πού μοροῦν νά ἀπευθύνονται στό εὐρύτερο κοινό, τῆς πρωτεύουσας καί τῆς ἐπαρχίας, καί νά τό ἐπηρεάζουν.

Τά προηγούμενα ἐξηγοῦν τό πολιτικό γόητρο τοῦ Α. Π. ταυτόχρονα αὐτά τά ἴδια συνέβαλαν στό νά τόν ἀνυψώσουν σέ χαρισματικό ἡγέτη. Τό «μοντέλο» στίς ἑλληνικές πολιτικές παραδόσεις δέν εἶναι ἀγνωστο. Πραγματικά, ἤδη ἀπό τόν 19ο αἰώνα, ἀλλά καί σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 20ου, ἡ ἑλληνική πολιτική ζωή κυριαρχεῖται ἀπό τίς φυσιογνωμίες τοῦ Βενιζέλου, τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Πλαστήρα, τοῦ «Γέρου», τοῦ Καραμανλή σήμερα, πού κατά περιόδους ὑλοποίησαν τό μῦθο τοῦ «Σωτήρα». Χαρακτηριστικά εἶναι τά στοιχεῖα πού ἐπιλέγει τό λαϊκό ἔνστικτο γιά νά ἀνανεώσει τόν παραδοσιακό του μῦθο: τόν «Πατέρα-Σωτήρα», τόν αὐστηρό ἀπρόσιτο ἐθνάρχη-πατριάρχη, διαδέχεται ὁ «Γιός-Λυτρωτής», οἰκεῖος, προσηνής, πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τόν ἀκουμπήσει, νά καθίσει δίπλα του, νά τοῦ μιλήσει στόν ἐνικό. Εἶναι ὁ συμπάσχων στά ἴδια δεινά ἀδελφός, ὁ προδομένος ὅπως ὁ ἴδιος ὁ λαός, κυνηγημένος ὅπως οἱ πολλοί, ὡστόσο ἰκανός, δυναμικός, ἀσυμβίβαστος, ἐπιστήμονας. Εἶναι ἄμεσος, ἀνεκτικός, ὄχι ἐνοχοποιητικός, καί κυρίως ὁ ἄνθρωπος πού ξέρει», καθώς χρόνια θήτευσσε ἐκεῖ ὅπου παίζονταν τά μεγάλα παιχνίδια. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀνανεώνονται συνεχῶς καί ἀναζωογονοῦν τή μαγική σχέση ὄπαδοῦ-ἀρχηγοῦ ὡστόσο, ἀπό μόνα τους δέν ἐπαρκοῦν γιά νά διατηρηθεῖ αὐτή ἡ σχέση. Ἀπαιτοῦνται συνεχεῖς ἐπιτυχίες, πραγματικές ἢ πλασματικές, πού θά καταγράφονται σάν προσωπικές ἐπιτυχίες τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ ἀνάγκη ἀναπαραγωγῆς τῆς σχέσης ἀρχηγοῦ-ὄπαδῶν εἶναι καθημερινή. Ἀλλά δέν ἐπιδέχεται διαμεσολαβήσεις, γιατί τότε, φιλτραρισμένη ἡ σχέση μέσα ἀπό τά στοιχεῖα πού τή διαπλάθουν (π.χ. ἡ ὁργάνωση), αὐτοκαταργεῖται, καί μαζί της ὅλο τό οἰκοδόμημα. Γι' αὐτό ἡ ὁργάνωση παίζει τόσο δευτερεύοντα ρόλο, ἢ μᾶλλον παίζει ἀκριβῶς τό ρόλο τῆς ἐκλογίκευσης τοῦ μυθολογικοῦ μοντέλου καί κυρίως τῆς πρακτικῆς ἀξιοποίησής του.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὁργανωτικός ἀκτιβισμός στίς γραμμές τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἐντονότατος. Μάλιστα ἡ ὁργανωτική γλώσσα πού χρησιμοποιεῖται, ἡ ὀρολογία, ἡ ὁργανωτική μεθοδολογία, τά τυπικά ὁργανωτικά σχήματα, οἱ ὁργανωτικές κατηγορίες μέ τίς ὁποῖες θά χαρακτηριστοῦν καί στή συνέχεια θά στηλιτευτοῦν οἱ διαφωνοῦντες («διανοουμενίστικες», «ἐλιτίστικες» τάσεις, «φραξιονισμός», «σεκταρισμός», «ἀντικομματικά στοιχεῖα» κ.λ.π.) θυμίζουν τίς πύο ζοφερές στιγμές τῆς σταλινικῆς πρακτικῆς κομ-

1. Βλ. Ἀπολογισμό τῆς Ἐκτελεστικῆς Γραμματείας στήν Α' Συνδιάσκεψη τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἐφ. Ἐξόρμηση 15.9.1977.

μουνιστικῶν κομμάτων. Θά ἔλεγε λοιπόν κανεῖς, παίρνοντας ὑπόψη τὸ ἀφενὸς αὐτὴν τὴ φραστικὴ πρωταρχικότητα τοῦ ὀργανωτικοῦ στοιχείου καὶ ἀφετέρου τὰ ὀργανωτικὰ ποσοτικά δεδομένα τῆς ὀργάνωσης, πού δέν εἶναι εὐκαταφρόνητα, ὅτι ἡ ὀργάνωση ἀποτελεῖ διαπλαστικὸ στοιχεῖο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐξωτερικά θυμίζει κόμμα σταλινικοῦ τύπου, ὅπου ὄντως ἡ ὀργάνωση ἔχει διαπλαστικὴ γιὰ τὸ χαρακτήρα τῆς λειτουργίας. Δείξαμε ὅμως παραπάνω, καὶ ἡ ὀργανωτικὴ πρακτικὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ ἡ ἱστορία του τὸ βεβαιώνουν, ὅτι τὸ ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο πού συνδέει τίς μάζες μὲ τὸ κόμμα δέν εἶναι ἡ ὀργάνωση ἀλλὰ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὁ ὀργανωτικὸς ἀκτιβισμὸς μοιάζει συνεπῶς σάν ἀντίφαση στό ὅλο σύστημα ἢ ἔστω παραφωνία. Στὴν πραγματικότητα δέν πρόκειται οὔτε γιὰ ἀντίφαση οὔτε γιὰ παραφωνία. Τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ὁ ἀρχηγὸς του ἀπευθύνονται σ' ἕναν κόσμον ριζοσπαστικοποιημένο, αὐτὸν θέλουν νὰ περιλάβουν στίς γραμμές τους, ἕναν κόσμον πού διακρίνεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀπὸ συγκεκριμένα ἰδεολογικὰ χαρακτηριστικά. Μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, εἶχε σχετιστεῖ μὲ τὴν Ἀριστερά (ΕΑΜ, ΕΔΑ, ἀντιστασιακές ὀργανώσεις ἐπὶ δικτατορίας) ὅπου τὸ στοιχεῖο ὀργάνωση εἶναι πληθωρικό. Ἔτσι, ἡ γοητεία τῆς Ἀριστερᾶς καὶ ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ὀργανωτικοῦ στοιχείου ἔχει περάσει στὴν πολιτικὴ παιδεία αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἐχει δηλαδὴ υἱοθετήσῃ ὀρισμένες «ἀρχές» ἔστω θολές, ὅπως τὸ αἴτημα γιὰ ἄμεση στράτευση, ἄμεση συμμετοχὴ, ἀντιστράτευση στοὺς προύχοντες τῆς πολιτικῆς. Τέλος, μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ κόσμος τοῦ ΠΑΣΟΚ ὑφίσταται μιὰ σοβαρὴ ἰδεολογικὴ πίεση ἀπὸ τίς ἀριστερές καὶ μάλιστα κομμουνιστικὲς ὀργανώσεις, καὶ ἰδιαίτερα στό χῶρον τῆς νεολαίας καὶ πῶς πολὺ τῆς φοιτητικῆς. Ἡ ἔννοια τῆς ὀργάνωσης καὶ γενικότερα ἡ κομματικοποίηση τῆς πολιτικῆς ἀκόμα καὶ τῆς συνδικαλιστικῆς δράσης, ἔχει ἰδιαίτερα διαδοθεῖ, πράγμα πού τὸ διαπιστώνει κανεῖς σέ ἄλλους τοὺς μαζικούς χώρους (ἀκόμη καὶ κόμματα ὅπως ἡ Νέα Δημοκρατία καὶ ἡ ΕΔΗΚ εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ υἱοθετήσουν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν μηχανισμούς πού ἔχουν στοιχεῖα ὀργάνωσης βάσης). Ἡ ὀργάνωση λοιπόν ἔχει περάσει στὰ πολιτικὰ ἤθη, εἶναι μαζικὴ συμπεριφορά, εἶναι στοιχεῖο τῆς ἰδεολογίας τοῦ πολιτικοποιημένου κόσμου.

Τὸ ΠΑΣΟΚ θά ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ὑπερθεματίζει στό ὀργανωτικὸ ἐπίπεδο, ἡ ὀργάνωση καὶ ὁ ὀργανωτικὸς λόγος πού τὴ συνοδεύει ἦταν ὑποχρεωτικά στοιχεῖα γιὰ τὴ δόμηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ὅμως δέν διαπλάθει τὴν πολιτικὴ φυσιογνωμία τοῦ Κινήματος. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἀνήκει στὸν πολιτικὸ λόγο καὶ πράξη τῆς χαρακτηριστικῆς προσωπικότητας τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ ὀργάνωση ἔπεται ἢ συνοδεύει τὴν πρόσκτηση ὀπαδῶν· τοὺς ἐντάσσει στό γενικὸ σχῆμα καὶ δρᾷ γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τὰ δυσαρμονικὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε χρησιμοποιοῦνταν τὰ «κλασικὰ» ὀργανωτικὰ μοτίβα τοῦ σταλινισμοῦ, δεδομένου ὅτι ἀνταποκρίνονται πλήρως σέ μιὰ ὑποπολιτικὴ καὶ ἠθικὴ λειτουργία τῆς ὀργάνωσης. Ἡ πολιτικὴ οὐσία ἐνός προβλήματος ἀντιμετωπίζεται μὲ πρωθύτερα, ἠθικοῦ χαρακτήρα, ἀξιώματα: π.χ. «ὁ διανοουμενισμὸς εἶναι κακὸ· αὐτὸ πού λές ἢ κάνεις εἶναι διανοουμενισμὸς, ἄρα

ἡμεῖς, ἡ βάση, δέν μπορεῖ παρά νὰ εἴμαστε ἐναντίον τοῦ διανοουμενισμοῦ». Ὁ μηχανισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ — καὶ τῆς ἀντίστοιχης διαδικασίας — ἔχει ἠθικὸ καὶ ὄχι πολιτικὸ ἢ ἰδεολογικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἀπόδειξη καὶ ἡ ἀπόφαση προϋπάρχει ἀποτυπωμένη στό ἠθικὸ ἀξίωμα, δέν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐνδοοργανωτικὴ πολιτικὴ πράξη.

Ὅταν στὴν ὀργάνωση ἀποδίδεται δικαιοδικὸς ρόλος τῆς προϋπάρχουσας ἢ ἔξω ἀπ' αὐτὴν πολιτικῆς πράξης, τότε, γιὰ τίς ἀνάγκες μιᾶς παρόμοιας ὀργανωτικῆς ἀντίληψης, ἡ ὀργάνωση βάσης ὄχι μόνον δέν ἀποτελεῖ ἀντίφαση ἢ παραφωνία ἀλλὰ ἀναγκαῖο συμπλήρωμα γιὰ τὴ συνοχὴ καὶ τὴν ἐκλογίκευση τοῦ συστήματος. Αὐτὸ τὸ εἶδος ὀργάνωσης, βάσει τοῦ ὁποῦ δομεῖται τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀποτελεῖ σὺνάμα καὶ τὸν συγκεκριμένο πολιτικὸ μηχανισμό διατήρησης τοῦ προσωποπαγῆ χαρακτήρα τοῦ κόμματος, ἀφοῦ ὄχι μόνον δέν ἀποκρούει τὸ μῦθο τοῦ «ἀρχηγοῦ λυτρωτῆ», ἀλλὰ τὸν δυναμώνει καὶ τὸν θεομοθετεῖ.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη πού θέτουμε τὸ ζήτημα, τὸ ΠΑΣΟΚ ἀπελεῖ νέα μορφή κόμματος σέ σχέση μὲ τίς παλαιότερες παραγωγές τοῦ ἑλληνικοῦ ἀριστεροῦ κινήματος. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ὁ προσωποπαγῆς θεσμὸς καὶ ὁ λυτρωτικὸς μῦθος παίρνουν ὀργανωτικὴ-κομματικὴ μορφή, ὅπου ἡ μυθολογικὴ μεθοδολογία φέρει κομματικὰ διάσημα ἀρθρώνοντας σέ ἕνα σύστημα ἠθικῶν-ἀπαγορευτικῶν προτρεπτικῶν κανόνων τὴ λαϊκὴ συνέργεια καὶ ριζοσπαστικότητα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε παρατηρεῖται καὶ ἡ πληθώρα τῶν δεοντολογικῶν στοιχείων —τὰ ἄπειρα «πρέπει», «δέν πρέπει» — πού συνοδεύουν καταστατικὲς διατάξεις, ἢ διανθίζουν τὴν ὀργανωτικὴ γλώσσα καὶ τὴν ὀργανωτικὴ τακτικὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ρίζες τοῦ λαϊκισμοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ

Ὅσα ἀναφέραμε προηγουμένως, ἂν σωστά περιγράφουν τὰ ὀργανωτικὰ χαρακτηριστικά τοῦ ΠΑΣΟΚ, θέτουν ἕνα ἐρώτημα γενικότερου χαρακτήρα. Γιατί αὐτὸ τὸ σύστημα ἰδεῶν καὶ αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ἔχει μιὰ κάποια ἀνταπόκριση σέ λαϊκὲς μάζες;

Πιστεύουμε ὅτι καμία προσωπικότητα, ὅσο ἰσχυρὴ καὶ ἂν εἶναι, δέν μπορεῖ νὰ πλάσσει μάζες κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή της, ἂν ἤδη ὀρισμένα στοιχεῖα, ἔστω ἀνεπεξέργαστα καὶ σέ πρωτόγονη μορφή, δέν προϋπάρχουν σάν πεποιθήσεις καὶ γενικὲς ἰδέες τοῦ κόσμου πού ἡ ἐξέχουσα προσωπικότητα πρόκειται νὰ σαγηνεύσει. Θά δοῦμε δηλαδὴ ὅτι τὰ κεντρικὰ ἰδεολογικὰ μοτίβα τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι γεννήματα συγκεκριμένων συνθηκῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν τελευταίων χρόνων, ἀποτελέσματα τῶν πολιτικῶν της περιπετειῶν, καὶ ὡς ἕνα βαθμὸ ἀντιστοιχοῦν σέ αἰτήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ στρωμάτων. Ὑπάρχει δηλαδὴ ἕνα εἶδος προδιάθεσης, ἕνα ρευστὸ στὸν ἀέρα, σέ μορφή ἐπιφανηματοκτικῆς ἐκρηξης, τὸ ὁποῖο ὁ «Ἀνδρέας» σχεδὸν ἀμετάλλαχτο, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ προεκλογικοῦ ἐξώστη, τοῦ δίνει διάσταση πολιτικὴ, τὸ μετατρέπει σέ ὀργάνωση, ἐκλονικὸ ποσοστὸ, βουλευτὲς, κοινοτάρ-

χες, συνδικαλιστές. Ο ίδιος, εμπλουτισμένος από τη λαϊκή επικύρωση μετατρέπεται σε γενικό ποσοστό, γενικό βουλευτή, γενικό κοινοτάρχη, συνδικαλιστή, δηλαδή σε άρχηγό. Έτσι μπορούμε να σκεφτούμε ότι, όταν υπάρχουν άρχηγοί, υπάρχουν και κάποιοι που θέλουν να έχουν άρχηγούς.

Φυσικά τó ερώτημά μας παραπέμπει σε μία μελέτη της σύγχρονης νεοελληνικής ιδεολογίας ή των ιδεολογιών, πράγμα για τó όποιο óμολογούμε ότι δέν είμαστε έτοιμοι, πολύ περισσότερο πού τέτοιου είδους μελέτες είναι ούσιαστικά άνύπαρκτες.

Τó ΠΑΣΟΚ άυτοχαρακτηρίζεται κίνημα σοσιαλιστικής προοπτικής, τó μόνο συνεπές σοσιαλιστικό κίνημα πού βασίζεται στη μαρξιστική μεθοδολογία και σκέψη αλλά και άποφεύγει τίς σταλινικές γραφειοκρατικές διαστρεβλώσεις του μαρξισμού και του σοσιαλισμού. Όλα αυτά είναι σαφή και χιλιοειπόμενα. Έκείνο όμως πού δέν έχει καθόλου θιγεί είναι άν τά κοινωνικά στρώματα, ή έστω τó τμήμα του σοκλογικού σώματος πού τó Νοέμβρη του 1974 ψήφισε, τρεις μήνες μετά τήν εμφάνιση του Κινήματος, ΠΑΣΟΚ ή πού άργότερα εντάχθηκε στο ΠΑΣΟΚ, διαπνεόταν από τά φερόμενα ως ιδεολογικά στοιχεία του νέου κόμματος: άν δηλαδή ó κόσμος αυτός, άκολουθώντας τόν «Άνδρέα», υιοθετούσε ταυτόχρονα τó σοσιαλισμό (δέν έννοούμε τó σοσιαλισμό πού θά έρχόταν στις 18), δηλαδή τόν «μόνο συνεπή σοσιαλισμό τόν άυθεντικό μαρξισμό, χωρίς τίς σταλινικές παραμορφώσεις και τά γραφειοκρατικά έξαμβλώματα». Και βέβαια δέν ύπαινισόμαστε τόν παράγοντα «λίγος χρόνος», γιατί ξέρουμε ότι σε έπαναστατικές συνθήκες οί μάζες κάνουν άλματα, «καθαρίζουν τούς λογαριασμούς τους μέ τήν προηγούμενη πολιτική τους συνείδηση», τήν αφήνουν «στους σκουπιδοτενεκέδες» της ιστορίας, και υιοθετούν νέα ιδεολογικά όράματα. Κανείς άλλωστε δένείπε ποτέ ότι ή υιοθέτηση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας χρειάζεται τόσα ή τόσα χρόνια θητεία στις γραμμές του μαρξισμού.

Στη δικτατορική Έλλάδα, και έμφανεστερα στη μεταδικτατορική, παρατηρείται ένα φαινομενικά άντιφατικό φαινόμενο. Από τή μία ή γενική ιδεολογική κρίση τόσο της σοσιαλιστικής όσο και της άστικής ιδεολογίας, και από τήν άλλη μία ριζοσπαστικότητα ή και άριστεροποίηση μαζών. Η κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας σχετίζεται μέ τήν κρίση, σε παγκόσμιο αλλά και ελληνικό επίπεδο, της κομμουνιστικής άριστερας, πού έκφράστηκε συγκεκριμένα μέ τó γενικό κλίμα άμφισβήτησης παραδεγμένων από δεκαετίες άρχών, σχημάτων, ιδεών και προσώπων, τή διάσπαση του ΚΚΕ, τή δημιουργία μικροομάδων, πολλές από τίς όποιες επιβίωσαν σαν μικροσκοπικοί πολιτικοί οργανισμοί, έκφράστηκε μέ μία γενική άφερεγγυότητα πρós τά παραδοσιακά άριστερά κόμματα, φάνηκε, τέλος, σε πολλές άλλες έκδηλώσεις της πνευματικής και της πολιτικής ζωής του τόπου.

Φαινόμενα κρίσης της ιδεολογίας παρουσιάστηκαν έντονότατα και στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η ίδια ή στρατιωτική δικτατορία ήταν τó κορυφαίο σύμπτωμα ιδεολογικής κρίσης του άστισμού, πού σε τελευταία άνάλυση ύποδήλωνε μία κρίση νομιμοποίησης των

πολιτικών δυνάμεων πού έπί δεκαετίες διατηρούσαν τήν ένότητα του κράτους, του κρατικού μηχανισμού, και τήν (άστική) ένότητα του κοινωνικού σχηματισμού. Τó κράτος έκτάκτου ανάγκης πού έζησε έφτά όλόκληρα χρόνια, ύπογράμμισε από τήν άποψη πού θέτουμε τó ζήτημα, μία παρατεταμένη κρίση νομιμοποίησης. Ύπήρξε, λοιπόν, θά λέγαμε, ένα είδος γενικής ιδεολογικής ρευστοποίησης, χαρακτηριστικό άλλωστε των κοινωνιών πού περνάνε φάσεις μεγάλων κοινωνικών άνακατατάξεων, προαγωγών ή όπισθοδρομήσεων.

Δέν θά θίξουμε καθόλου τó κεφαλαϊώδες ζήτημα άν αυτή ή ιδεολογική και πολιτική κρίση, έκτός από τίς καθαντό ιδεολογικές και πολιτικές αίτίες της, όφείλεται και στά άναπτυξιακά άλματα πού παρατηρούνται μετά τή δεκαετία του '60. Άπλως μπορούμε να πούμε ότι μία ούσιαστική άνάλυση του ζητήματος θά έπρεπε να πάρει στά σοβαρά και αυτή τήν πλευρά των πραγμάτων. Ένα είναι γεγονός. Ότι τόσο στη διάρκεια της δικτατορίας όσο και στη μεταπολιτευτική περίοδο τó ρευστό κοινωνιολογικό ύπόδαφος της ελληνικής κοινωνίας διαταράσσεται και από μία ιδεολογική ρευστότητα: στο χώρο της άριστερας, της δεξιάς, της άστικής

τάξης και της έργατικής, και κυρίως στα ιδιαίτερο έξογκωμένα μικροαστικά-μεσοαστικά στρώματα του χωριού και της πόλης. Παράλληλα παρατηρήθηκε, όπως είπαμε, και μία ριζοσπαστικότητα μαζών, μάλιστα και άριστεροποίηση τους. Οί λόγοι είναι πολλοί και δέν θά μακρυγορήσουμε. Η καταπίεση από τή στρατιωτική δικτατορία, ή εμφανής και πιστοποιημένη δράση του ίμπεριαλισμού —πολύ περισσότερο όταν τήν ίδια έποχή έπιδίδεται σε έκστρατείες γενοκτονίας όπως στο Βιετνάμ και άλλου— οί μηχανογραφίες σε βάρος της ανεξαρτησίας της Κύπρου και τελικά ή τραγωδία της, τó φάσμα της οικονομικής δυσπραγίας και του πληθωρισμού τά τελευταία δύο χρόνια της δικτατορίας, όλοι αυτοί λοιπόν οί λόγοι, συνοδευόμενοι από τή έστω και θολή συνειδητοποίηση νέων προβλημάτων και άναγκών σε μία σύγχρονη κοινωνία —πρόβλημα παιδιού, οικόγενειας, πνευματικότερης ζωής, μόλυνση, ποιότητα ζωής στην πόλη, ποιότητα της εκπαίδευσης, κοινωνική σημασία της γνώσης, τó ζήτημα της γυναίκας—,

συνοδευόμενοι επίσης από τη διάδοση πολλών νέων ιδεών ή παλιών με νέο ένδυμα όπως η «κοινωνία της κατανάλωσης», οι «υπερδυνάμεις», το «κατεστημένο», η «πάλη των γενεών», ή «άμφισβήτηση», οι «λαϊκές αξίες» — δημιούργησαν ένα έκρηκτικό απόθεμα που δεν ήταν δυνατό να εκφραστεί άνοιχτά λόγω της στρατιωτικής δικτατορίας. Αν όμως δεν ήταν δυνατό να εκφραστεί, δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε. Απλώς η έλλειψη άνεκτης πολιτικής ζωής, επικοινωνίας, πολιτικής διαπάλης, το εμπόδιζαν να βρει δρόμους «φυσιολογικούς» και βιωνόταν περισσότερο σαν άπωθημένο παρά σαν εκλογικευμένη πολιτική και ιδεολογική συνείδηση.

Όταν, με την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας, το πώμα της φιάλης που περιέκλειε τα αέρια τινάχτηκε, το πρόσωπο της ριζοσπαστικότητας φάνηκε πολύ καθαρά. Ταυτόχρονα φάνηκαν και τα θολά του χαρακτηριστικά. Πολλά πράγματα, από τη διεκδίκηση άπλων κοινωνικών αιτημάτων ως το κορυφαίο της εθνικής ανεξαρτησίας, βαφτίστηκαν πρόχειρα-πρόχειρα σοσιαλισμός. Άλλωστε όλα τα μεταδικτατορικά κόμματα επικαλούνται, τέλος πάντων, μία κάποια μορφή σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός είχε πέραση. Και

ειδικά για την αντιπολίτευση ήταν αναγκαίο σύνθημα, για να μπορεί να διαφοροποιείται απέναντι στην κυβέρνηση Καραμανλή, στο βαθμό που η τελευταία άσκούσε μία κοινωνική πολιτική προωθημένου τύπου.

Ο Α. Π. βρέθηκε σε προνομιακή θέση, και εξηγήσαμε γιατί. Αυτός στο ύψος του πολιτικού εξώστη, και από κάτω λαϊκές μάζες έτοιμες να τον ακούσουν, πίο σωστά έτοιμες να ακούσουν κάτι ή πολλά από εκείνα που οι ίδιες πίστευαν. Ήθελαν να ακούσουν τη φωνή τους. Και όντως: οι μάζες άκουσαν από το στόμα του Άνδρέα τις δικές τους φωνές, απάραλλαχτες, αντιφατικές, αποσπασματικές, θολές, ούτε ένα βήμα μπρός ούτε ένα βήμα πίσω, απλώς ενισχυμένες γοερά, όπως ή φωνή μας από την αντίχηση σε μία ρεματιά ή σε άδειο δωμάτιο. Γιατί ο μύθος του σωτήρα πάντα συνοδεύεται από το μύθο του «λαού». Ο λαός που «πάντα έχει δίκιο» δεν χρειάζεται παρά κάποιον που θά του πει ότι έχει δίκιο. Και τα πολλά χειροκροτήματα και οι ζητωκραυγές σκέπασαν τις αντιφάσεις αλλά και τις παραφωνίες, τη μόνη

έσωτερική κρίση της οργάνωσης του ΠΑΣΟΚ, τις διαγραφές...

Επρόκειτο δηλαδή για λαϊκιστική ιδεολογία, όχι σοσιαλιστική. Ένα κίνημα λαϊκιστικής ιδεολογίας είδε τό φως.

Η κοινωνιολογική και η ιδεολογική ρευστότητα, όταν υπάρχει —και στην ελληνική περίπτωση υπάρχει υπερτονισμένη—, επιτρέπει σε ένα κίνημα λαϊκιστικής ιδεολογίας και πολιτικής να συμπαρασύρει στην τροχιά του άτομα και ομάδες, παρά τις συντονισμένες διαφορές τους. Το λαϊκιστικό κίνημα στηρίζεται στο πλάσμα «λαός», χωρίς να αποκαλύπτει ή να ξεδιαλύνει τις αντιφάσεις που ο λαός έχει μέσα του, δηλαδή τις λιγότερο ή περισσότερο τονισμένες διαφορές του. Εργάζεται με μία αποσπασματική και συνάμα φανακισμένη αντίληψη περί λαού. Και μπορεί να είναι άποτελεσματικό, μόνο στο βαθμό που νοθεύει τις αντιφάσεις και τις επικαλύπτει με στόχους που φαίνονται κοινός παρονομαστής των διαφορετικών συμφερόντων. Κοινοί στόχοι —και εν πολλοίς κοινοί τόποι—, που όταν δεν εξειδικεύονται, όταν δεν περνάμε από το μερικό στο γενικό και από το άφηρημένο γενικό στο συγκεκριμένο ειδικό, δεν είναι παρά συνθήματα που ανέξοδα μπορεί κανείς να τα επικαλείται ή και ούτοπικά να τα όραματίζεται. [Η ούτοπία βέβαια δεν βλέπει όσο είναι όραμα, αντίθετα. Άλλά όταν γίνεται στρατηγική για εφαρμογή καταλήγει συνήθως στην τραγωδία]. Επίσης ένα λαϊκιστικό κίνημα μπορεί να είναι δραστικό —να συγκεντρώνει μάζες— μόνο εφόσον βρίσκεται στην αντιπολίτευση. Όταν αντιπολίτευση μπορεί να προσεταιρίζεται κάθε είδους αίτημα χωρίς έσωτερική άρθρωση, ή μάλλον με μίαν άρθρωση εκλεκτικιστική. Έτσι, όταν θά χρειαστεί να προτείνει, και κυρίως να εφαρμόσει, μέτρα που θά ικανοποιούν όρισμένα κοινωνικά αιτήματα, ανοίγει ο δρόμος για τό ξέσπασμα των αντιφάσεων: η ικανοποίηση της μιάς ομάδας συνεπάγεται τη δυσαρέσκεια της άλλης. Η διαφορετικά ο λαϊκισμός καμωμένος με θραύσματα σοσιαλιστικής και άστικής ιδεολογίας στη συγκεκριμένη περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, τά θραύσματα που περισυνέλεξε από τ' άριστερά, τά δεξιά, τά κεντρώα, τά υπεραριστερά, τά κομμουνιστικά, τά σοσιαλδημοκρατικά, τά λαϊκά και τά άστικά ρεύματα—, όσο καιρό δεν είναι υποχρεωμένος να εφαρμόσει μία συγκεκριμένη πολιτική, ή όσο καιρό η ιδεολογική σύγκρουση με άλλες πολιτικές δυνάμεις δεν τον υποχρεώνουν να «ξεκαθαρίσει», μπορεί να περιφέρει άνευα τόν διάτρητο σοσιαλισμό του, ενώ τά πράσινα (;) λάβαρα θά σκεπάζουν τά χάσματά του. Γιατί εθνική ανεξαρτησία μπορεί να σημαίνει άπλούστατα εθνικισμό· λαϊκή κυριαρχία, μπορεί να σημαίνει ότι θέλεις, άκόμη και κανταφισμό· και κοινωνική άπελευθέρωση, μπορεί να σημαίνει άπλά και μόνο αντιπλουτοκρατισμό: ανάλογα με τό ποιά γενικότερη ιδεολογία υποβαστάζει έτουτα τά συνθήματα, ανάλογα με τό ποιές είναι οι κινητήριες δυνάμεις της άλλαγής, ποιά είναι ή θεωρία και ή έπιστήμη που στοχάζονται και αναλύουν τό κοινωνικό γίγνεσθαι, ποιά είναι, τέλος, ή οργάνωση που γίνεται ο μοχλός της ιστορικής κίνησης. Άνάλογα με τό άν ο σοσιαλισμός ή ο λαϊκισμός θά καθοδηγήσει τά βήματά μας.

Τό «κατεστημένο», οί προνομιούχοι καί μή προνομιούχοι Έλληνες

Άς δοϋμε τά προηγούμενα λίγο πιό συγκεκριμένα στίς πολιτικές καί θεωρητικές θέσεις του άρχηγού του κινήματος, μιά καί, όπως λέει καί τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ, οί απόψεις του Α. Π. άποτελοϋν «καθοριστική παράμετρο» του.

Ο Α. Π. έπικαλείται τό μαρξισμό, τόν αϋθεντικό μαρξισμό. Υποτίθεται δηλαδή ότι ξεκινάει από μιά ταξική ανάλυση τής ελληνικής κοινωνίας καί στή συνέχεια προεκτείνει τήν ανάλυσή του στή σφαιρα του πολιτικού καί του ιδεολογικού οικοδομήματος. Λέμε υποτίθεται, γιατί στήν πραγματικότητα, όσο καί αν αυτό φανεί παράξενο, τέτοια ανάλυση δέν υπάρχει.² Όλη του ή κριτική εντοπίζεται στόν ξένο παράγοντα: πολυεθνικές, Πεντάγωνο, ΣΙΑ, ΝΑΤΟ, καί φυσικά ΕΟΚ. Όλα τά κακά τά μεθοδεϋουν οί ξένοι μέ μερικούς πράκτορες τους στήν Ελλάδα. Οί τελευταίοι άποτελοϋν ένα μυστήριο άθυρμα πού, από πολύ παλιά, τό βάφτισε *κατεστημένο*, καί ό όρος γνώρισε τέτοια δόξα στήν Ελλάδα, πού μπορεί νά ακούσει κανείς ακόμη καί γιά τό κατεστημένο τών περιπερούχων. Μέσα άπ' αϋτή τήν άπλουστευτική ανάλυση, τό κοινωνικό πρόβλημα τής χώρας οδσιαστικά χάνεται, τή θέση του παίρνουν σκόρπιες προτάσεις καί σκόρπιες διεκδικήσεις έγγεγραμμένες σέ αντιπολιτευτικό πεντάγραμμο, μέ μόνιμη αντίστιξη τόν αντιπλουτοκρατισμό. Έτσι, προνομιακά ή λαϊκή πάλη θά στραφεί ενάντια στήν «εξάρτηση», «γιά νά πάψει ή Ελλάδα νά άνήκει στή Δύση, καί νά άνήκει στους Έλληνες». Τά τρία κεντρικά συνθήματα του ΠΑΣΟΚ, ή εθνική ανεξαρτησία (παλιότερα, καί ως τή πτώση τής δικτατορίας μιλοϋσε γιά εθνικοαπελευθερωτικό άγώνα), ή λαϊκή κυριαρχία καί ή κοινωνική άπελευθέρωση (τήν όποία επίσης πολύ πρόσφατα ανακάλυψε, πρós τά τέλη τής δικτατορίας), είναι μιά γραμμική διαδοχή. Λέει π.χ. «ή εθνική ανεξαρτησία άποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής λαϊκής κυριαρχίας. Η λαϊκή κυριαρχία άποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής κοινωνικής άπελευθέρωσης. Η κοινωνική άπελευθέρωση άποτελεί προϋπόθεση γιά τήν πραγμάτωση τής πολιτικής δημοκρατίας». Σ' αϋτή τή γραμμική παράθεση στόχων εκείνο πού δέν φαίνεται είναι τά ταξικά δεδομένα του κοινωνικού καί του πολιτικού προβλήματος, πράγμα πού γίνεται καθαρότερο όταν χαρακτηρίζει τό ΠΑΣΟΚ σάν κίνημα «τών μή προνομιούχων Έλλήνων». Άπό

2. Όταν ό Α.Π. προσπαθεί νά περιγράψει τήν κοινωνική βάση του ΠΑΣΟΚ καταφεύγει σέ ένα άμάλγαμα κοινωνικών καί επαγγελματικών κατηγοριών. Π.χ. στήν συνέντευξη τύπου πού έδωσε στήν Πάτρα (10.10.1975), αναφερόμενος στήν κοινωνική σύνθεση του ΠΑΣΟΚ, τονίζει: «... Δέν είναι κόμμα τό ΠΑΣΟΚ, είναι κίνημα. Έκπροσωπεί όλους τούς μή προνομιούχους Έλληνες, τούς εργάτες, τούς αγρότες, τούς βιοτέχνες, τούς μισθωτούς, τήν πεμπουσία δηλαδή του ελληνικού λαού. Τή μεγάλη συντριπτική πλειοψηφία του». Καί στήν πρόσφατη εισήγησή του στήν Κεντρική Έπιτροπή του ΠΑΣΟΚ θά προσθέσει τούς επαγγελματίες, τούς συνταξιούχους, τά μικρομεσαία στρώματα καί τή νεολαία.

3. Ίδρυτική Διακήρυξη του ΠΑΣΟΚ (3 Σεπτ. 1974) καί προεκλογικός λόγος του Α.Π. στήν Αθήνα (14.11.74).

τό μαρξισμό ξέρουμε ότι οί άνθρωποι, άρα καί οί Έλληνες, χωρίζονται έστω καί μέ άσπρή τρόπο σέ έκμεταλλευτές καί έκμεταλλεϋόμενους, σέ καταπιεστές καί καταπιεζόμενους, άμεσους παραγωγούς καί μή, κ.λπ. Ο αϋθεντικός όμως μαρξισμός του Α. Π. καταργεί αϋτές τίς έννοιες, καί όλες τίς πολιτικοκοινωνιολογικές κατηγορίες του ιστορικού υλισμού (όπως εργατική τάξη, εργατική τάξη καί οί σύμμαχοί της, ή ακόμη εργαζόμενοι, καταπιεσμένες παραγωγικές τάξεις κ.λπ.) καί τίς νοθεύει μέ τή γενική διχοτομική διάκριση «προνομιούχοι καί μή προνομιούχοι Έλληνες», πού ούτε καν περιγραφική έπιστημονική αξία έχει. Έχει όμως λίγο ταξικό, λίγο επαγγελματικό, λίγο εθνικιστικό άρωμα, τόσο όσο χρειάζεται γιά νά διεγείρει όσους αισθάνονται ότι είναι μή προνομιούχοι (προνομιούχοι μπορεί νά είναι ακόμη καί επαγγελματικοί ανταγωνιστές τους) καί Έλληνες, δηλαδή λίγο ή πολύ όλοι, ανεξάρτητα από συγκεκριμένη ιδεολογία καί ταξική θέση.

Κέντρο - περιφέρεια καί ό εισαγόμενος καπιταλισμός

Έκτός από τήν κατασκευή «προνομιούχοι/μή προνομιούχοι Έλληνες», τό δεύτερο θεωρητικό σχήμα του Α.Π. πού θά τροφοδοτήσει τή στρατηγική του καί τήν ιδεολογία τής όργάνωσης πού έμπνέει είναι τό «κέντρο-περιφέρεια». Η αλήθεια είναι πώς ή έμπνευση δέν ήταν δική του.⁴ Σύμφωνα μέ αυτό τό σχήμα ό κόσμος (τουλάχιστο ό εκτός σοσιαλιστικών κρατών κόσμος) διχοτομείται: από τή μιά οί βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες τής μητρόπολης, πού στήν κορυφή τους έχουν τίς ΗΠΑ, τίς πολυεθνικές, τά μεγάλα τράστ, τή ΣΙΑ, καί από τήν άλλη ό Τρίτος Κόσμος πού ύφιστάται τήν εκμετάλλευση τής μητρόπολης καί, καταδυναστεύεται από τό ιμπεριαλιστικό «κατεστημένο». Τό σχήμα φιλοδοξεί νά πάρει καθολική έρμηνευτική αξία (έφαρμόζεται ακόμη καί σέ πολύ παλιότερες εποχές, π.χ. τόν 18ο αιώνα καί τίς άπαρχές τής ιμπεριαλιστικής επέκτασης): ή συσσώρευση κεφαλαίου πού παρατηρείται στήν ιμπεριαλιστική μητρόπολη καί γενικότερα ή τεράστια ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων όφείλεται όχι σέ σύμφυτες δυνατότητες του καπιταλισμού του ίδιου στίς αναπτυγμένες χώρες αλλά στήν καταλήστευση του Τρίτου Κόσμου από τόν όποιο άντλεί πρώτες ύλες, φτηνά εργατικά χέρια· όφείλεται επίσης στους μηχανισμούς τής άνισης ανταλλαγής, πού άσκειται σέ βάρος τών «φτωχών» χωρών καί υπέρ τών «πλουσίων». Άπ' αϋτό τό ίδιο θεωρητικό σχήμα συνάγεται ότι ή εργατική τάξη τών χωρών τής μητρόπολης έχει «άστικοποιηθεί» διότι καί ή ίδια συμμετέχει στήν εκμετάλλευση του Τρίτου κόσμου, γι' αϋτό καί δέν παίξει κανένα ιδιαίτερο ρόλο στήν ανάπτυξη τής παγκόσμιας επανάστασης. Τήν επαναστατική σκυτάλη στίς μέρες μας έπήραν στά χέρια τους

4. Πρόκειται γιά γενικότερη «θεωρία» πού έχει γνωρίσει μεγάλη διάδοση. Βασικοί τής εκπρόσωποι οί Άργύρης Έμμανουήλ, Pierre Jallé, Samir Amin, G. Frank, Paul Sweezy (άν καί ό τελευταίος μέ πολλές επιφυλάξεις καί γόνιμες άποχρώσεις), κ.ά.

οί χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπου και αναπτύσσονται τά μεγάλα αντιμπεριαλιστικά κινήματα από τά όποια αρχίζει ή περικύκλωση τής μητρόπολης.

Τό σχήμα αυτό εξειδικευμένο στην περίπτωση τής Ελλάδας εφαρμόζεται περίπου ως εξής. 'Η Ελλάδα ανήκει στις χώρες τής περιφέρειας, στό μεταιχμίο τής ιμπεριαλιστικής μητρόπολης και τής αντιμπεριαλιστικής περιφέρειας. Βασικό χαρακτηριστικό μιās χώρας τής περιφέρειας κατά τόν Α.Π. είναι ότι ό «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν τείνει νά επικρατήσει και δέν είναι σέ θέση νά εξαφανίσει τόν προκαπιταλιστικό τρόπο παραγωγής»⁵. Δηλαδή: οι κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής δέν μπορούν νά αναπτυχθούν αυτόδύναμα, νά εξαφανίσουν τίς προκαπιταλιστικές μορφές και σχέσεις παραγωγής, νά υπάρξει συσσώρευση κεφαλαίου στό έσωτερικό τής χώρας. 'Αφού λοιπόν έτσι έχουν τά πράγματα, όσος καπιταλισμός υπάρχει στην Ελλάδα έχει έρθει απέξω, π.χ. από τίς ΗΠΑ (παλιότερα από τήν 'Αγγλία και τή Γαλλία), πράγμα πού θά επιδεινωθεί μέ τήν ένταξη τής Ελλάδας στην ΕΟΚ, ή όποία βέβαια «κυριαρχείται από τά αμερικανικά μονοπώλια και ταυτίζεται μέ τό ΝΑΤΟ».

'Εν πάση περιπτώσει όμως δέν πρόκειται γιά ένα έγκλιματισμένο φαινόμενο, δέν πρόκειται γιά έχωριο καπιταλισμό, αλλά ξενόφερτο, πού δέν αναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις του τόπου, δέν αρθρώνει καπιταλιστικά τήν ελληνική κοινωνία· απλώς τή ληστεύει μέ τή βοήθεια των έδω πρακτόρων του, μεγαλοπλουτοκρατών και «κατεστημένων», πράγμα πού δημιουργεί τήν αντικειμενική βάση γιά νά καταλάβουμε καλύτερα και τό προηγούμενο θεώρημα περί «προνομιούχων και μη προνομιούχων 'Ελλήνων».

Ευρωπαϊκά εργατικά κινήματα ή κανταφισμός;

'Ο Α.Π. βασιζόμενος στό θεώρημα «κέντρο-περιφέρεια» καταλήγει αναγκαστικά σέ πολύ σχηματικές αναλύσεις των καπιταλιστικών κέντρων τής Δυτ. Ευρώπης. Κατ' αρχήν δέν παίρνει υπόψη του τίς παραγωγικές σχέσεις σ' αυτές τίς χώρες, τόν έκμεταλλευτικό τους χαρακτήρα, τή φύση του κράτους, τό χαρακτήρα των πολιτικών δυνάμεων τής εξουσίας και κατά συνέπεια του είναι αδύνατο νά εκτιμήσει σωστά τήν άνοδο του εργατικού κινήματος. Ειδικά, όταν μιλά γιά τό εργατικό κίνημα των χωρών τής Δυτ. Ευρώπης, τό χαρακτηρίζει ως εργατική άριστοκρατία συμβιβασμένη και σοσιαλδημοκρατική, πού ζει και άλλοτριώνεται πολιτικά σέ βάρος του Τρίτου Κόσμου, έπωφελούμενη από τό κοινωνικό πλεόνασμα πού μεταφέρεται από τήν περιφέρεια στό κέντρο. Και παρά ταύτα θέλει νά έχει στενή συνεργασία μέ τά σοσιαλιστικά κόμματα τής

Δυτ. Ευρώπης. 'Η θέση αυτή βέβαια τόν βολεύει πολιτικά τή στιγμή πού διαπιστώνει ότι κόμματα όπως τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό έπιλέγουν τό ΠΑΣΟΚ ως τόν κύριο άξονα δράσης τους στόν ελληνικό χώρο⁶. 'Ωστόσο, όταν οι Γάλλοι σοσιαλιστές πριμοδοτούν μ' αυτό τόν τρόπο τό ΠΑΣΟΚ, βέβαια δέν τό κάνουν επειδή υίοθετούν τό θεωρητικό σχήμα του Α.Π. αλλά, γιά λόγους καθαρά πολιτικούς και από τήν άποψη τής κρατικής πολιτικής τής Γαλλίας⁷.

'Αξιοσημείωτο είναι ότι ό Α.Π. προσπαθεί νά ελαχιστοποιήσει τίς σημαντικές εξελίξεις πού παρατηρούνται στα κινήματα τής Δυτ. Ευρώπης. 'Η όρολογία του είναι χαρακτηριστική. 'Ο όρος «ψαύο τήν εξουσία» πού χρησιμοποιεί γιά νά χαρακτηρίσει τή συμμετοχή των κομμουνιστικών κομμάτων στην εξουσία δείχνει πόσο μικρή σημασία αποδίδει στό γεγονός ότι τά κομμουνιστικά κόμματα τής Δ. Ευρώπης δντως διεκδικούν τήν εξουσία. 'Ότι δηλαδή ή διεκδίκηση τής εξουσίας είναι γι' αυτά στρατηγική έπιλογή πού τή συνοδεύει ένα όλόκληρο σύστημα αντίληψεων και συγκεκριμένης πολιτικής πρακτικής. Τό πράγμα είναι όλοφάνερο στην περίπτωση τής Γαλλίας, όπου ό πολιτικός φορέας αυτής τής άλλαγής παρ' όλες τίς δυσκολίες μοιάζει νά έχει βρεθεί μέ τή συμμαχία κομμουνιστών, σοσιαλιστών και ριζοσπαστών τής άριστερας, λιγότερο φανερό στην περίπτωση τής 'Ιταλίας όπου ή πολιτική του ιστορικού συμβιβασμού δέν έχει βρει ακόμη διέξοδο σέ συγκεκριμένο πολιτικό σχήμα, σέ πορεία μορφοποίησης στην 'Ισπανία όπου ή συμμαχία σοσιαλιστών και κομμουνιστών δέν θά πρέπει νά αποκλειστεί στό μέλλον. Τίς σημαντικές αυτές πολιτικές άλλαγές στη Δυτική Ευρώπη ό Α.Π. τίς ελαχιστοποιεί. Θεωρεί ότι τό Κοινό Πρόγραμμα στη Γαλλία «ταλαντεύεται ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατία και τό άνοιγμα του δρόμου προς τό σοσιαλισμό», τόν ιστορικό συμβιβασμό στην 'Ιταλία τόν χαρακτηρίζει ως «ταξική συμμαχία εργαζομένων και εργοδοτών, γιά τήν άναστολή τής αναμέτρησης, γιά τό ξέσπασμα τής όξείας κρίσης του καπιταλισμού σ' αυτή τή χώρα». Θεωρεί ότι ό στρατηγικός στόχος του Ισπανικού Κ.Κ. είναι «τό πέρασμα από τόν φρανκικό φασισμό σέ μιá καθοδηγούμενη άστική δημοκρατία»⁸. Αυτή ή αντίληψη γιά τρία σημαντικά κινήματα τής Δ. Ευρώπης, σέ μιá στιγμή πού τό παγκόσμιο προοδευτικό κίνημα έχει στραμμένα τά μάτια του προς αυτές τίς έμπειρίες, σέ μιá περίοδο όπου ή κυρίαρχη αντίθεση βγαίνει μέσα από τίς άλλαγές πού γίνονται σ' αυτές τίς χώρες, δείχνει άπ' τή μιá μεριά άγνοια των συνθηκών και των άλλαγών πού έγιναν, όποτε δέν θά πρέπει νά έχει αξιώσεις αναγωγής σέ θεωρητικό σύστημα κι άπ' τήν άλλη άγωνιώδη προσπάθεια νά σωθεί τό σχήμα κέντρο-περιφέρεια και νά μετατοπιστεί τό βάρος τής ταξικής πάλης προς τήν περιφέρεια.

Φυσικά θά μπορούσε κανείς νά είναι αντίθετος μέ τήν

5. Συνδιάσκεψη των σοσιαλιστικών προοδευτικών κομμάτων τής Μεσογείου (Μάλτα 22-25 'Ιουλίου 1977), έφ. 'Οδηγητής 5.7.1977.

6. Τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα άποφάσισε στό τελευταίο συνέδριό του νά έχει προνομιακές σχέσεις μέ τό ΠΑΣΟΚ δηλαδή «νά τό θεωρεί τόν κύριο άξονά του στις σχέσεις του στόν ελληνικό χώρο». «'Εξόρμηση» 15.9.1977.

7. 'Ο Μιττεράν πιστεύει «ότι τό ΠΑΣΟΚ θά αποτελέσει τόν συνδετικό κρίκο ανάμεσα στό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και τίς σοσιαλιστικές δυνάμεις τής Μεσογείου, τίς άραβικές χώρες και κατ' έπέκταση τήν 'Αφρική». «'Εξόρμηση» 15.9.1977.

8. Εισήγηση του Α.Π. στη συνεδρίαση τής Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ 3.9.1977.

πολιτική τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων τῆς Δ. Εὐρώπης. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση θά ἔπρεπε νά ἀξιολογηθεῖ τὸ προοδευτικὸ κίνημα, σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, διαφορετικά. Γιατὶ βέβαια εἶναι ἀντιφατικὸ νά χαρακτηρίζονται τὰ προοδευτικὰ κινήματα τῆς Δ.Ε. σάν σοσιαλδημοκρατικά, συμβιβασμένα, συνεργαζόμενα κ.λ.π. κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ὁ ἀραβικὸς ἔθνικισμὸς καὶ ἡ ἀντιδραστικὴ πολιτικὴ τοῦ Καντάφι, τοῦ Ἀσσάντ καὶ ἐν μέρει τοῦ Μπουμεντιέν νά θεωροῦνται ὡς τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης στὴν ἐποχὴ μας.

Στὸ διπολικὸ σύστημα, μέσα στὸ ὁποῖο κινεῖται ὁ Α.Π., ὁ εὐρωκομμουνισμὸς καὶ οἱ ἀλλαγές στὴ Δ.Ε. χάνουν τὴ σημασίαν τους. Γίνονται μιὰ ἀπλή παράμετρος τῆς ἀντίθετης ἀνάμεσα στίς Η.Π.Α. καὶ τὴν Ε.Σ.Σ.Δ.

Σύμφωνα μὲ τὸν Α.Π. «ἐκεῖνο πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τίς Η.Π.Α. καὶ ἀξίζει νά σημειώσουμε εἶναι ἡ σχετικὴ ἀποσύνδεσή τους (τῶν Κ.Κ. τῆς Δ. Εὐρώπης), ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τῆς Μόσχας καθὼς καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἀστικῶν πλουραλισμοῦ»⁹. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ μέχρι τὴ θέση ὅτι ὁ εὐρωκομμουνισμὸς εἶναι πρακτορειακὸς καὶ ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὰ σχέδια τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἢ ἀπόσταση δέν εἶναι μεγάλη.

Βέβαια ἡ ἀντίφαση εἶναι τόσο ἔντονη ὥστε δέν ἀργεῖ νά βγεῖ στὴν ἐπιφάνεια. Γιὰ τὸν Α.Π. «ὁ εὐρωκομμουνισμὸς εἶναι ἀνεκτός ἀπὸ τίς Η.Π.Α. μέχρι ἕνα σημεῖο. Μέχρι τὸ σημεῖο πού θά ὑπάρξει ὁ κίνδυνος τὰ Κ.Κ. νά ψάσουν τὴν ἐξουσία καὶ νά θίξουν στὴ Δ.Ε. τὰ ζωτικὰ οικονομικά καὶ στρατιωτικά συμφέροντα τοῦ ἀμερικάνικου κεφαλαίου»¹⁰.

Ἐπὶ τοῦ ἑξῆς ἔχουμε τὸν κίνδυνος ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικά, τὰ συμβιβασμένα καὶ τὰ συνεργαζόμενα Κ.Κ. τῆς Δ.Ε.; Κι ἂν ὑπάρχει ποιά θά πρέπει νά εἶναι ἡ στάση τοῦ ἑλληνικοῦ προοδευτικοῦ κινήματος; Ὅμως ὁ Α.Π. καὶ τὸ κόμμα του ζοῦν μὲ τίς ἀντιφάσεις τους. Ἀκόμα χειρότερα κάνουν τίς ἀντιφάσεις τους στοιχεῖο τῆς ἰδεολογικοπολιτικῆς τους πρακτικῆς, μέσο γιὰ τὴ λειτουργία τῶν μηχανισμῶν τῆς νόθευσης καὶ τῆς ἐπικάλυψης στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε.

Σ' αὐτὴ τὴν πορεία τῶν χωρῶν τῆς Δ.Ε. «πρὸς τὴν σοσιαλδημοκρατία» (Γαλλία) «τὴν ταξικὴ συμμαχία ἐργαζομένων καὶ ἐργοδοτῶν» (Ἰταλία) καὶ «τὴν καθοδηγούμενη ἀστικὴ δημοκρατία» (Ἰσπανία), ὁ Α.Π. ἀντιπαραθέτει τίς γνήσιες ἀντιιμπεριαλιστικὲς δυνάμεις τῶν ἀραβικῶν χωρῶν καὶ συγκεκριμένα τὴ Λιβύη, τὴν Ἀλγερία καὶ τὸ Ἰράκ (ἢ σφαγὴ τῶν Παλαιστινίων ἀπὸ τοὺς Σύριους τὸν ἔφερε σέ ἀμηχανία σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ χαρακτῆρα τοῦ συριακοῦ καθεστῶτος), καὶ βέβαια τὸ κίνημα τῶν Παλαιστινίων. «Στὴ Βόρειο Ἀφρική, καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή κατὰ συνέπεια, ἢ Ἀλγερία, ἢ Λιβύη, τὸ Ἰράκ καὶ βέβαια τὸ Παλαιστινιακὸ κίνημα, συνθέτουν τὸ προοδευτικὸ, ἀντιιμπεριαλιστικὸ μέτωπο. Ἐπειδὴ στὴν ἐποχὴ μας ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στίς μητροπόλεις τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τὴν περιφέρειά του, δηλαδὴ οἱ ἔθνοαπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες, ἀποτελοῦν τὴν κυρίαρχη μορφή τῆς πάλης τῶν τάξεων. αὐ-

τὲς οἱ χώρες βρίσκονται στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στὰ μονοπώλια καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ. Εἶναι κατὰ πού δέν πρέπει ποτὲ νά ξεχνᾷ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἀριστερὰ, ἰδιαίτερα ἡ Ἀριστερὰ τῆς Νότιας Εὐρώπης»¹¹.

Ἐδῶ δέν ὑπάρχει μόνο μιὰ λάθος ἐκτίμηση ἀλλὰ παραποίηση ὀλόκληρης τῆς σύγχρονης ἱστορίας. Διότι ναί μὲν τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια τὰ ἔθνοαπελευθερωτικὰ κινήματα ἀποτελοῦσαν πράγματι τὴν κύρια μορφή πάλης σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο καὶ ὁδήγησαν στὴν πολιτικὴ τουλάχιστο ἀνεξαρτησία μιᾶς σειρᾶς χωρῶν, ὅμως ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ '60, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ καπιταλισμὸς ἀρχισε νά μπαίνει σέ μιὰ περίοδο βαθιᾶς οικονομικῆς κρίσης ἢ ὁποία ἐξελίχθηκε σέ πολιτικὴ κρίση γιὰ νά ἀγκαλιᾶσει στίς μέρες μας ὀλόκληρο τὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς παίρνοντας τὴ μορφή ὀργανικῆς κρίσης ἢ κυρίαρχη μορφή τῆς πάλης τῶν τάξεων πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικὲς χώρες. Καὶ κατὰ ἀκόμη: χωρὶς νά παραγνωρίζουμε τὴ σημασία τοῦ ἀντιιμπεριαλιστικοῦ ἀγῶνα δέν πρέπει νά ταυτίζουμε τὴν ἀντιιμπεριαλιστικὴ πάλη μὲ τὸ σοσιαλισμὸ ὅπως φαίνεται νά κάνει ὁ Α.Π. Βέβαια δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει πορεία πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ στίς ἐξαρτημένες χώρες χωρὶς ἔθνη ἀνεξαρτησία. Ἐπὶ τοῦ ἑξῆς ἔχουμε τὸν κίνδυνος ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικά, τὰ συμβιβασμένα καὶ τὰ συνεργαζόμενα Κ.Κ. τῆς Δ.Ε.; Κι ἂν ὑπάρχει ποιά θά πρέπει νά εἶναι ἡ στάση τοῦ ἑλληνικοῦ προοδευτικοῦ κινήματος; Ὅμως ὁ Α.Π. καὶ τὸ κόμμα του ζοῦν μὲ τίς ἀντιφάσεις τους. Ἀκόμα χειρότερα κάνουν τίς ἀντιφάσεις τους στοιχεῖο τῆς ἰδεολογικοπολιτικῆς τους πρακτικῆς, μέσο γιὰ τὴ λειτουργία τῶν μηχανισμῶν τῆς νόθευσης καὶ τῆς ἐπικάλυψης στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε.

Πλούσιοι καὶ φτωχοί, Ἕλληνες καὶ ξένοι

Τὸ θεωρητικὸ σχῆμα «κέντρο / περιφέρεια» ἔχει κατ' ἐπανάληψη ἀνασκευαστεῖ κριτικά τόσο ἀπὸ θεωρητικούς ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ μαρξιστικὰ κόμματα τῆς Εὐρώπης¹². Ἐπενθυμίζουμε ἀπλῶς ὅτι τὸ σχῆμα κυρίως νοσεῖ στὸ βαθμὸ πού παραγνωρίζει ὅτι ὁ καπιταλισμὸς ἀναπτύσσεται στίς χώρες τῆς «μητρόπολης» ὄχι μόνο ληστεύοντας τὸν Τρίτο Κόσμο ἀλλὰ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας πού προσφέρει ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ γενικά οἱ ἐργαζόμενοι στὰ μητροπολιτικά κέντρα, καὶ γενικά ἀπὸ τὴν οἰκιοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ ὑπερπροϊόντος πού παράγεται σ' αὐτὰ. Καὶ δέν εἶναι οἱ «πλούσιες» χώρες, σάν χώρες, πού ἐκμεταλλεύονται τίς φτωχὲς τοῦ Τρίτου Κόσμου

9. Στὸ ἴδιο.

10. Στὸ ἴδιο.

11. Στὸ ἴδιο.

12. Βλέπε π.χ. ἄρθρο τοῦ Charles Bettelheim «Διεθνῆς σχέσεις καὶ ταξικὲς σχέσεις», *Πολίτης*, τεύχος 9. Φεβρ. 1977.

άλλά οι *έκμεταλλεύτριες τάξεις* του *ιμπεριαλισμού* που *έκμεταλλεύονται* άφενός τις *έργατικές τάξεις* των *χωρών* τής *μητρόπολης* αλλά και τους *έργαζόμενους* του *Τρίτου Κόσμου*. Τό *θεωρητικό* αυτό *σχήμα* *παραγνώνει* επίσης ότι ή *έξάρτηση* των *κυριαρχών* *μενων χωρών* τής *περιφέρειας* από τόν *ιμπεριαλισμό* *πραγματοποιείται* άκριβώς *χάρη* στή *διείσδυση* του *καπιταλιστικού* *τρόπου* *παραγωγής* στίς *χώρες* αυτές. 'Ο *ιμπεριαλισμός* όχι μόνο *δέν* *έμποδίζει* τήν *ανάπτυξη* του *έγχώριου* *καπιταλισμού* (και των *παραγωγικών* *δυνάμεων*) αλλά *ίσα* *ίσα* ή *έπέκταση* του *κεφαλαιοκρατικού* *τρόπου* *παραγωγής* (άρα και ή *ανάπτυξη* *καπιταλιστικών* *σχέσεων* *παραγωγής* και *αντίστοιχων* *κοινωνικών* *τάξεων*) *άποτελεί* *προϋπόθεση* και *βασικό* *μηχανισμό* *γιά* *τή* *διείσδυσή* του. *Συνακόλουθα* ή *καπιταλιστική* *ανάπτυξη* που *παρατηρείται* και στήν *Έλλάδα* (ήδη από τόν *περασμένο* *αίώνα*) *διαμορφώνει* *έγγύριες* *τάξεις* *έκμεταλλευτών*, *έκμεταλλεομένων*, *καπιταλιστικό* *καταμερισμό* *έργασίας*, *μορφές* *άστικού* *κράτους*, *άστική* *ίδεολογία*, *πράγματα* *δηλαδή* που *δέν* *χωρούν* στο *στενό* *σακούλι* του «*κατεστημένου*», και τής *διχοτομίας* «*προνομιούχοι/μή* *προνομιούχοι*».

Είναι *βέβαια* *βάναυση* *κακομεταχείριση* τής *πραγματικότητας* τό *νά* *έπιμένει* *κανείς*, *όπως* *έπιμένει* *ό* *Α.Π.*, *ότι* *στήν* *Έλλάδα*, *χώρα* *τής* *περιφέρειας*, *ό* «*καπιταλιστικός* *τρόπος* *παραγωγής* *δέν* *τείνει* *νά* *έπικρατήσει*», *ότι* *άρα* *άνθει* *ό* *προκαπιταλιστικός* *τρόπος* *παραγωγής*. *Γι'* *αυτό* *και* *δέν* *θά* *έπιμείνουμε*. *Θά* *προσπαθήσουμε* *όμως* *νά* *δείξουμε* *πώς* *αυτό* *τό* *θεωρητικό* *σχήμα* *και* *ή* *στρατηγική* *πού* *πάνω* *του* *είναι* *θμελιωμένη* *λειτούργη* *στο* *ίδεολογικό* *έπίπεδο*.

Είναι *φανερό*. Στο *βαθμό* που *ό* *καπιταλισμός* *είναι* *παρεϊσακτός* *στήν* *Έλλάδα*, *στο* *βαθμό* που *θεωρείται* *ξένος*, *άπρόσκλητος* *έπισκέπτης*, *τά* *δεινά* *πού* *σκορπά* *έπίσης* *θεωρούνται* *εισαγόμενα* *προϊόντα*, *όπως* *τά* *αυτοκίνητα* (άρα *μπορούμε* *νά* *τά* *διώξουμε* *ή* *νά* *άπαγορεύσουμε* *τήν* *είσοδό* *τους*, *και* *τό* *έδαφος* *θά* *μείνει* *καθαρό* *άπό* *τό* *καπιταλιστικό* *μίσμα*). *Και* *ποιά* *είναι* *αυτά* *τά* *εισαγόμενα* *προϊόντα*; 'Ο *κατ'* *είκόνα* *και* *όμοίωση* *του* *Α.Π.* *άντιιμπεριαλιστής-σοσιαλιστής* *τό* *ξέρει* *και* *τό* *κραυγάζει* *σέ* *όλους* *τούς* *τόνους*: *ή* *ΣΙΑ*, *τό* *Πεντάγωνο*, *οί* *μυστικές* *ύπηρεσίες*, *οί* *έδω* *πράκτορες*, *οί* *πλουτοκράτες*, *οί* *πολυεθνικές* *και* *τά* *μεγάλα* *μονοκόπια*: *διακόσια* *μονοκόπια*, *μιά* *δράκα* «*πλουσιών*», *γύρω* *τους* *μιά* *κλίκα* «*μαύρων* *συνταγματάρχων*», *τό* *πανίσχυρο* «*κατεστημένο*». *Και* *όσο* *πιό* *πολύ* *αυτά* *τά* *πράγματα* *γίνονται* *πιστευτά*, *τόσο* *πιό* *πολύ* *έξαφανίζονται* *άπό* *τά* *μάτια* *μας* *οί* *καπιταλιστικές* *τάξεις* *και* *οί* *ταξικές* *σχέσεις*, *τό* *ταξικό* *κράτος*. *Τό* *όλο* *σχήμα* *άνακαλεί* *τό* *κλασικό* *άντιπλουτοκρατικό* *μοντέλο*: *πλούσιος/φτωχός*, *και* *όχι* *τή* *συγκεκριμένη* *έκμεταλλευτική* *σχέση* *και* *τίς* *διαδικασίες* *παραγωγής* *πού* *τήν* *παράγουν* *και* *τήν* *άναπαράγουν*. *Τό* *μοντέλο* *όμως* *αυτό*, *στίς* *νέες* *συνθήκες*, *έμπλουτίζεται* *και* *άπό* *μιά* *άλλη* *ίδέα*. *Μιά* *και* *τό* «*κατεστημένο*» *εισάγεται* *άπό* *τό* *έξωτερικό*, *άνακαλεί* *τό* *μοντέλο* «*Έλληνας/ξένος*. *Και* *ό* *κόσμος*, *πού* *μέσα* *άπ'* *αυτό* *τό* *στενό* *φινιστρίνι* *θά* *δει* *τήν* *πραγματικότητά* *του*, *τότε* *θά* *περισταλεί* *άπό* *ξενοφοβία* *και* *τότε* *θά* *έκραγεί* *άπό* *έθνικιστική* *έπαρση*: *ό* *μικροαστικός* *κόσμος*, *τότε*

κλεισμένος *στό* *καβούκι* *του* *σέ* *κατάσταση* *περιδεούς* *όμφαλοσκόπησης* *και* *τότε* *μέ* *έξάρσεις* «*άντιξενικής*» *έπιθετικότητας*. 'Ετσι, *τίς* *ώρες* *τής* *γενικής* *καθίζησης* (τής *ήττας* *του* *κινήματος*) *ή* *ξενοφοβία* *θά* *θρέφει* *τόν* *γενικό* *παροπλισμό*, *και* *τίς* *ώρες* *τής* *γενικής* *εύφορίας* *ένα* *βερμπαλιστικό* *άντιιμπεριαλισμό* *πού* *ντυνεται* *παρδαλά* *άντιαμερικανικά* *ρούχα*. *Και* *στή* *μιά* *και* *στήν* *άλλη* *περίπτωση* *ή* *ΣΙΑ*, *οί* *πλουτοκράτες*, *οί* *ξένοι*, *τό* *κατεστημένο*. *Ποτέ* *οί* *τάξεις*, *οί* *κοινωνικοί* *άναγωνισμοί* *τους*, *οί* *ίδεολογίες* *τους*, *οί* *πολιτικές* *τους* *συγκρούσεις*, *τά* *κόμματα* *τους* *μέ* *σάρκα* *και* *όστά*. 'Ο *ιμπεριαλισμός*, *άφου* *καταργείται* *ή* *συγκεκριμένη* *μορφή* *μέ* *τήν* *όποια* *διείσδυει* *στον* *τόπο* *μας* *και* *τόν* *έξαρτά* —*συμμαχία* *ντόπιων* *και* *ξένων* *καπιταλιστικών* *τάξεων*— *έξαφανίζεται* *ώς* *διά* *μαγείας* *άπό* *τή* *σκηνή* *του* *μικρού* *μας* *θεάτρου*. *Δυστυχώς* *όμως* *όχι* *και* *άπό* *τή* *χώρα* *μας*. *Και* *γιά* *τούς* *έκθαμβους* *άντιιμπεριαλιστές* *δέν* *μένουν* *παρά* *τά* *ξόρκια* *πού* *συνοδεύουν* *τήν* *προέλασή* *του*.

'Ο Προφήτης και ο Λόγος του (ή πολιτική φιλοσοφία του 'Ανδρέα Παπανδρέου)

Μά *γιατί* *ή* *τόσο* *βάναυση* *κακομεταχείριση* *τής* *πραγματικότητας*;

Στά *πολιτικά* *και* *κοινωνικά* *φαινόμενα* *πρέπει* *νά* *δίνονται* *άπαντήσεις* *πολιτικές* *και* *έρμηνείες* *κοινωνιολογικές*, *κυρίως* *όμως* *πρέπει* *νά* *άποφεύγονται* *ή* *ήθικολογία* *και* *ή* *άστυνομικού* *χαρακτήρα* «*άναλυση*». 'Αν *ό* *Α.Π.* *νοθεύει* *τό* *μαρξισμό* *ένω* *τόν* *έπικαλείται*, *ό* *λόγος* *δέν* *είναι* *αυτό* *πού* *ό* *ίδιος* *λέει* *στά* *στελέχη* *του*, *νά* *μήν* *προβάλλουν* *δηλαδή* *στή* *διάρκεια* *τής* *προεκλογικής* *έκστρατείας* «*μαρξιστικές* *ή* *μεγιστοποιημένες* *έπιδιώξεις*, *γιατί* *τό* *άριστο* *είναι* *έχθρός* *του* *καλού*»¹³. *Κάτι* *μας* *λέει* *ότι* *τό* *άριστο* *άπλως* *είναι* *έχθρός* *του* *κακού*.

'Εδω *έχουμε* *νά* *κάνουμε* *μέ* *δύο* *στοιχεία* *πού* *στή* *διαπλοκή* *τους* *δημιουργούν* *τό* *φαινόμενο* *ΠΑΣΟΚ*.

Α. *Μιά* *συγκεκριμένη* *κοινωνική* *άντίληψη* *μέ* *θεωρητική* *θεμελίωση*, *στρατηγική*, *όργανωτική* *μεθοδολογία*, *και* *μεθοδολογία* *πολιτικής* *πράξης*. *Μια* *γενικότερη*, *θά* *λέγαμε*, *κοσμοαντίληψη* *και* *πολιτική* *ίδεολογία* *πού* *χαρακτηρίζει* *τόν* *Α.Π.* *Τό* *πρόβλημα* *φυσικά* *δέν* *είναι* *νά* *όναματίσουμε* *αυτήν* *τήν* *άντίληψη* —*άντίληψη* *γιά* *τήν* *κοινωνική* *άλλαγή* *τελικά*— *άλλά* *νά* *καταλάβουμε* *τά* *στοιχεία* *της*. *Σίγουρα* *ξεκινάει* *άπό* *τό* *μαρξισμό*, (ό *Μάρξ* *δέν* *φταίει* *γι'* *αυτό*), *περνάει* *πάνω* *άπό* *τό* *κεφάλι* *τής* *μετά* *τόν* *Μάρξ* *μαρξιστικής* *παραγωγής* (*Λένιν*, *Γκράμσι*, *Μάο*, *γιά* *νά* *άναφερθούμε* *μόνο* *σέ* *αυτούς*), *περνάει* *πάνω* *άπό* *τό* *κεφάλι* *τής* *τεράστιας* *και* *τραγικής* *έν* *πολλοίς* *δράσης* *του* *παγκόσμιου* *προλεταριάτου*, *και* *κάπου* *έκει* *στή* *δεκαετία* *του* '60 *εισβάλλει* *δυναμικά* *στή* *θεωρητική* *και* *τήν* *πολιτική* *σκηνή* —*στίς* *γραμμές*, *βέβαια*, *του* *έργατικού* *κινήματος*. 'Από *τά* *προηγούμενα* *του*

¹³ Κλείσιμο του Α.Π. στη Α Συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ. «Εξόμηση» 15.9.77.

ἐργατικοῦ κινήματος κρατᾶ μόνο τὶς ἐπιτυχίες: π.χ. τὴν ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση, μερικές στιγμές τοῦ ἰσπανικοῦ ἐμφύλιου πολέμου, τὴν Ἀντίσταση¹⁴, γενικά τὶς στιγμές ὅπου τὰ κινήματα ἀνέβαιναν· τὶς στιγμές πού τὰ κινήματα συντρίβονταν, τὶς χρεώνει στὴ μερίδα τοῦ σταλινισμού.

Τὴ δεκαετία πού ἐμφανίζεται στὴ θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ σκηνή ἢ ἐν λόγῳ ἀντίληψη γύρω ὁ κόσμος καιῖται: στὸν Τρίτο Κόσμο ἀνοθοῦν τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα (πού σίγουρα δέν βγήκαν ἀπὸ τὴ μεζούρα τοῦ σταλινισμού), στὴν Εὐρώπῃ καὶ ΗΠΑ ἔχει ξεσπάσει τὸ κύμα τῆς «ἀμφισβήτησης» (πού πολιτικὰ τριτοκοσμίζει), ὁ γαλλικὸς Μᾶης καὶ τὸ ἰταλικὸ ζεστό φθινόπωρο ξαναθέτουν ἐπὶ τάπητος ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, μιά γενικὴ τάση «ἐπιστροφῆς στὸν Μάρξ» (πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι, κυρίως, τοῦ Λένιν) κάνει τὴν ἐμφάνισή της, τέλος, ἡ κρίση τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος παίρνει ἀνοιχτές μορφές: σοβιετοκινεζικὴ ρήξη, εἰσβολὴ στὴν Τσεχοσλοβακία, ἀποδέσμευση πολλῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ, πρῶτα βήματα τοῦ εὐρωκομμουνισμού.

Τὰ θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτὰ γεγονότα ἔχουν σημασία, γιατί καθορίζουν ὄχι μόνο τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἐγγράφεται ἢ ἐν λόγῳ ἀντίληψη ἀλλὰ καὶ τὶς πηγές πού τὴν τροφοδοτοῦν, καὶ πού, μὲ ἐξαιρετικὰ παραλλαγμένες καὶ διαφοροποιημένες μορφές, ἀποκτᾶ εὐρεία ἀπήχηση. Ἦταν, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ νέα ἐπαναστατικὴ ἀντίληψη, πού δέν κουβαλοῦσε στὴ ράχη της τὰ κακὰ τῶν προηγούμενων.

Στὴν Ἑλλάδα τὸ κλίμα ἦταν πρόσφορο νὰ ἀποκτήσει ἀκρόαση: βοηθαίει ἡ στρατιωτικὴ δικτατορία, ἡ διάσπαση καὶ ἡ κρίση τῆς ἐλληνικῆς ἀριστοκρατίας. Ἐπιπλέον τυχαίνει νὰ εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, πού πρόκειται γιὰ προσωπικότητα μεγάλῃς πολιτικῆς ἐμβέλειας. Μάλιστα τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο εἶναι τόσο καθοριστικὸ, πού θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ «ἀνδρεοπαπανδρεϊσμό». Τὸ σύστημα λοιπὸν ἰδεῶν τοῦ Α.Π. —καὶ τὰ προηγούμενα νομίζουμε ὅτι μπορεῖ κάπως νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ γίνει κατανοητό— στρέφεται γύρω ἀπὸ δυὸ ἄξονες.

14. Τὸ ΠΑΣΟΚ γιὰ παράδειγμα αὐτοχαρακτηρίζεται τὸ κίνημα πού προσπάθησε «νὰ παρουσιάσει στὸν ἐλληνικὸ λαὸ γιὰ πρώτη φορά μετὰ τὸ ΕΑΜ μιά συγκεκριμένη πραγματώσιμη ἐλληνικὴ προοπτικὴ πορείας...» (Α' Συνδιάσκεψη, Ἐξόρμηση 15.9.1977)

Εἶναι βέβαια δικαίωμα τοῦ καθενὸς νὰ ἀναφέρεται σὲ σημαντικὲς στιγμές τοῦ κινήματος, νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἱστορία του, νὰ διδάσκει ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες του. Ὅμως ἡ ἱστορία εἶναι ἐνιαία. Ἀπὸ τὸ ΕΑΜ μᾶς χωρίζουν 35 τόσα χρόνια καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἔγιναν μεγάλα καὶ μικρὰ πράγματα, πᾶρθηκαν σημαντικὲς πρωτοβουλίες, ἔγιναν τεράστια λάθη. Χιλιάδες ἄνθρωποι, πού τούς ἔλεγον συμμορίτες, πέθαναν, βασανίστηκαν, φυλακίστηκαν, ἐξορίστηκαν. Τὴν ἀφετηρία ὅλων αὐτῶν τὴ βρίσκουμε στὸ ΕΑΜ. Ὅταν λοιπὸν κάποιοι ἐμφανίζονται σάν συνεχιστὴς αὐτοῦ τοῦ κινήματος πρέπει νὰ θέλει ἐπίσης νὰ τηκῶσει τὸ βάρος ὀλόκληρης αὐτῆς τῆς βαριάς κληρονομιάς καὶ ὄχι ἐμονωμένες στιγμές της στὴ βάση του: Αὐτὸ τὸ κάναμε ἐμεῖς (δηλαδή ὁ λαός), τὰ ἄλλα τὰ ἔκαναν ἐκεῖνοι (δηλαδή οἱ κομμουνιστές). Ἡ ἱστορία δέν κομματιάζεται. Εἶναι: ὅλα ἢ τίποτα.

—Οἱ ἀναλύσεις τοῦ τόν ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία εἶναι ὄριμη γιὰ τὶς μεγάλες κοινωνικὲς ἀλλαγές. Ἄν κάτι λείπει, εἶναι νὰ διατυπωθεῖ ἓνα πρόγραμμα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Τὸ Πρόγραμμα λοιπὸν θὰ θεωρηθεῖ ὄργανο τῆς ἐπανάστασης. Οἱ μᾶζες εἶναι ἔτοιμες νὰ τὸ ἀποδεχτοῦν, ἀρκεῖ νὰ πᾶνει τὸ σφυγμὸ τοῦ κόσμου, νὰ μὴν ἐξαντλεῖται σὲ δογματικὲς λεπτολογίες, καὶ κυρίως νὰ ἀγκαλιάζει ὅλα τὰ λαϊκὰ στρώματα. Καὶ ἐπειδὴ στὴν Ἑλλάδα τὰ ἀγροτικὰ καὶ μικροαστικὰ στρώματα ἔχουν τεράστια ἀνάπτυξη, τὸ πρόγραμμά του αὐτὰ κατὰ κύριο λόγο ἀναφεύει, χαρακτηρίζοντάς τα «μὴ προνομιοῦχους Ἕλληνες». Πράγματι, τὰ κύρια σημεῖα τοῦ προγράμματος, ὅπως ἡ λαϊκὴ κυριαρχία, ἡ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση, ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, ἡ πολιτικὴ δημοκρατία, ἡ ἀποκέντρωση, ἡ περιφερειακὴ ἀνάπτυξη, ἔχουν τὴν εὐρύτητα (ἢ ἀσάφεια) ὅση χρειάζεται γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ καθένας νὰ ἀναγνωρίσει σ' αὐτὰ τὸ πρόβλημα καὶ τὸ αἴτημά του. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ἡ αὐστηρότητα τῶν ὄρων, τῶν περιγραφῶν, ἢ τῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν ἀποφεύγονται. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ προσπάθειες πού ἔγιναν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ΠΑΣΟΚ γιὰ ἀποσαφηνίσεις εἶτε ἰδεολογικὲς εἶτε πολιτικὲς εἶτε θεωρητικὲς καταδικάζονται.

—Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Α.Π. ἐπίσης τὸν ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλες οἱ μορφές πολιτικῆς ὀργάνωσης πού ἄς τώρα ἔχει ἀναδειξέι τὸ κίνημα (π.χ. κομμουνιστικὸ κόμμα, σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, μέτωπο κλπ) ἔχουν χρεοκοπήσει, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει στὴν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις νὰ ἀναπτυχθοῦν. Προκρίνει λοιπὸν τὴν ὀργανωτικὴ μορφή *Κίνημα*. Ποιὸς εἶναι ὁ ρόλος αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης; *Ἐργαλεῖο στὴν ὑπηρεσία* τοῦ Προγράμματος. Δέν εἶναι τὸ πρόγραμμα πού θὰ φτιαχτεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ὀργάνωση —αὐτὸ προϋπάρχει— ἀλλὰ ἡ ὀργάνωση πού θὰ φτιαχτεῖ μέσα ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα καὶ θὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησή του.

Ἡ ἰδιοτυπία τῆς σύλληψης αὐτῆς συνίσταται στὸ ὅτι τόσο τὸ Πρόγραμμα ὅσο καὶ ἡ ὀργάνωση βασίζονται στὴν προσωπικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἐμπνευστῆ τους πού ἔχει συναίσθηση τῆς δυνάμει του, καὶ ὅλη ἡ δράση του χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ φροντίδα ὄχι μόνο νὰ μὴ φθαρεῖ ἡ δύναμη αὐτὴ ἀλλὰ νὰ μεγαλώσει περισσότερο καὶ νὰ καταναγάσει τὸ σύμπαν μὲ τὴν αἴγλη της. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τεθεῖ πέρα πάσης κριτικῆς ὁ Προφήτης καὶ ὁ Λόγος του. Ὁ Λόγος τοῦ Προφήτη καὶ ἡ Ἀγάπη τῶν Πιστῶν: ἰδοὺ ἡ διαλεκτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Ἡ παραδειγματικὴ πράξη θὰ συμπληρώσει τὰ χάσματα, θὰ κινήσει τὰ πνεύματα, ἢ λαϊκὴ δυσἀρέσκεια θὰ τροφοδοτήσῃ τὰ ρεύματα, τὰ κερὰ τοῦ Ἐπιτάφιου θὰ προαναγγείλουν τὴν Ἀνάσταση, θὰ μεταφέρουν παντοῦ τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερο, ὅπου ὑπάρχει κταπίεση, ἐκμετάλλευση, ταπείνωση, ἀκόμη καὶ στὸ ἄδυτο τῶν ἀδύτων τῶν Φαρισαίων, στὸ Στρατό. Πρόκειται γιὰ παρωδία χριστιανικῆς μυσταγωγίας; Ὁχι βέβαια. Πρόκειται γιὰ μιά συγκεκριμένη πολιτικὴ μεθοδολογία πού εἶδαμε νὰ ζετυλιγεται μπροστὰ στὰ μάτια μας, πού ἀπὸ Διακήρυξη ἔγινε Κίνημα, ὀργανώσεις, ὄπαδοί, συνδικαλιστές, βουλευτές, ἐκλογικὸ ποσοστὸ, ἐκλογικὴ πελατεία.

Β. Τό δεύτερο στοιχείο που συνθέτει τό φαινόμενο ΠΑΣΟΚ είναι οί όπαδοί του. Κοινωνιολογικά, όρίζονται πολύ άπλά: εργάτες, άγρότες, διανοούμενοι, μικροαστοί, επιχειρηματίες, βιοτέχνες, νέοι, γυναίκες και άνδρες. Άλλά ή άσάφεια τών όρων δέν πρέπει νά θολώσει μιά πραγματικότητα: πρόκειται γιά κόμμα που προσπαθεί νά εντάξει στίς γραμμές του λαϊκά στρώμαθ. Καί όντως στή σημερινή του μορφή τό ΠΑΣΟΚ —παρόλο που συγκεκριμένες ποσοτικές αναλύσεις δέν έχουν γίνει— έχει διαδοθεί κατά κύριο λόγο ανάμεσα στά λαϊκά στρώματα, μέ μεγαλύτερη ανάπτυξη στά μικροαστικά τής πόλης και τά άγροτικά τής ύπαιθρου. *Είναί κόμμα λαϊκό.* Άπ' ατή τήν κοινωνική ύλη τό ΠΑΣΟΚ θά άντλήσει τό οργανωμένο δυναμικό του και τή λαϊκιστική ιδεολογία του.

Ό λαϊκισμός δέν είναι ανακάλυψη κανενός, ούτε ύπάρχει καμιά συγκεκριμένη θεωρία λαϊκισμού. Συντίθεται άπό έτερόκλητα στοιχεία πρωτογενών λαϊκών παραστάσεων και δανείων που έρχονται άπό διάφορες ιδεολογίες. Έτσι συγχωνεύονται στοιχεία τής μαρξιστικής ιδεολογίας, τής άστικής, στοιχεία φολκλορικά, μιά άπλουστευμένη αντίληψη τής ιστορίας, έπίμονες ιδέες ή ιδεοληψίες (π.χ. «τό κατεστημένο»). Τή θέση ταξικής κοινωνικής συνείδησης αντικαθιστά άπλοϊκή παράσταση τής κοινωνικής διαπάλης, ενώ μιά άξιολογική κλίμακα καλού/κακού, όπου τό όποιο λαϊκό είναι «καλό» και τό όποιο μή λαϊκό «κακό», θά χρησιμεύσει γιά τήν έκλογίκευση του συνόλου. Ή θεωρία και ή έπιστήμη (όταν πρόκειται γιά τήν έπιστήμη του κοινωνικού) στηλιτεύονται ώς διανοουμενισμός, ή καλλιτεχνική δημιουργία και ή πολιτιστική ζωή περιορίζονται σέ άπλές και διδακτικές χειρονομίες. Άπό τήν πολιτισμική παράδοση έξοστρακίζεται κάθε λόγιο στοιχείο, τά παλαιότερα ιδεολογικά και μορφωτικά ρεύματα άγνοούνται είτε είναι προοδευτικά είτε αντίδραστικά κ.ο.κ.

Τίς ιδέες αυτές δέν τίς έφτιαξε ούτε τό ΠΑΣΟΚ ούτε ό άρχηγός του. Άνήκουν στον κόσμο του, άν και θά τίς συναντήσει κανείς μέ τίς ίδιες ή άλλες μορφές και σέ όπαδούς άλλων κομμάτων, άκόμη και άριστερών. Άλλά τό ΠΑΣΟΚ και ό άρχηγός του δέν τίς

άντιμάχονται. Στο βαθμό που είναι κοινωνικές προλήψεις δέν τίς ξεδιαλύνουν αλλά τίς αφήνουν στην κατάσταση που τίς έχουν παραλάβει. Γι' αυτό και δέν θά φανεί παράξενο που τό ΠΑΣΟΚ, άν και κίνημα κοινωνικής άλλαγής, δέν έχει δική του αντίληψη γιά τή λογοτεχνία, τό θέατρο, τήν έπιστήμη, τήν οικογένεια, τήν ιστορία του εργατικού κινήματος ή γενικότερα τήν ελληνική.

Πάντως, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι όλα τά θέματα τής λαϊκιστικής ιδεολογίας του ΠΑΣΟΚ έρχονται άπό τήν κοινωνική του βάση τήν ίδια. Ή όργάνωση στή συνέχεια θά παραλάβει άτόφια τά λαϊκιστικά ιδεολογήματα και θά τά ύποτάξει στίς ανάγκες του πολιτικού μηνύματος του άρχηγού και του πολιτικού στόχου. Τήν αυθόρμητη ατή λαϊκή παραγωγή τό ΠΑΣΟΚ δέν τήν μετατρέπει σέ σοσιαλιστική ιδεολογία —άλλωστε δέν είναι μετατρέψιμη. Τήν προσαρμόζει στους άμεσους πολιτικούς του στόχους και, χρησιμοθηρικά, μέ άπλές ευθύγραμμες άναγωγές, στηρίζει τό Πρόγραμμα.

Τό ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε στο έδαφος του λαϊκισμού. Έτοιμα νά ύποδεχτούν τό μήνυμα του άρχηγού ήταν λαϊκά στρώματα που είχαν άποδεσμευτεί άπό τίς κεντρικές ή και άριστερές πολιτικές τους έστίες, στρώματα γεμάτα προβλήματα, άδιέξοδα αλλά και αυταπάτες. Τό ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε στο έδαφος μιάς ιδεολογικής, πολιτικής και κοινωνικής ρευστότητας: ή προσδοκία τής άλλαγής άναζήτησε τήν έπίνευση του άρχηγού και ό άρχηγός τή λαϊκή συνέργεια.

Όμως τά λαϊκά στρώματα δέν ήταν καταδικασμένα νά ζήσουν συντροφιά μέ τό λαϊκισμό. Άν γιά τήν ώρα τά πράγματα έχουν έτσι αυτό δέν είναι άσχετο μέ τήν κρίση τής ελληνικής άριστερας που, πάνω άπ' όλα, έπληξε τήν σοσιαλιστική ιδεολογία τήν ίδια. Στην άναμέτρηση σοσιαλισμού-λαϊκισμού ό πρώτος δέν βρήκε τά μέσα (τά θεωρητικά και τά πολιτικά) νά άντισταθεί και έτσι γιά τόν δεύτερο τό έδαφος ήταν γόνιμο. Έλειψε ή κριτική, ή ιδεολογική άντιπαράθεση ή άνασκευή τών θεωριών που ξεστρατίζουν τό κίνημα¹⁵. Έτσι ή κοινωνική πρόληψη μπορεί νά άνθει, ή νόθευση τών μαρξιστικών διδαγμάτων νά μή βρίσκει άντίσταση, οί αυθόρμητες λαϊκιστικές παραγωγές τό ίδιο. Αυτά γιά σήμερα.

Άλλά γιά νά ξαναγυρίσουμε στο άρχικό μας έρώτημα που σχετίζεται και μέ τό ΠΑΣΟΚ: ή σημερινή μορφή και έπιρροή του νέου κόμματος είναι μιά βιώσιμη άποκρυστάλλωση ή άφετηρία γιά νέες ρευστοποιήσεις; Ή, γιά νά θέσουμε τό ίδιο έρώτημα μέ τρόπο πολιτικό: ή έκβαση τής σύγκρουσης σοσιαλισμού-λαϊκισμού έχει κριθεί ή βρίσκεται σέ εξέλιξη;

15. Πραγματικά είναι έκπληκτικό ότι μέχρι σήμερα οί θεωρίες του Α.Π. δέν έχουν αντιμετωπιστεί κριτικά. Μιά σπάνια εξαίρεση παρ' όλα αυτά: Άρθρο του Π. Λευκαδίτη στην έφημερίδα ΑΥΓΗ σέ τρεις συνέχειες 10, 12 και 13 Σεπτ. 1977. Ή κριτική στο ΠΑΣΟΚ από πλευράς τής Άριστερας περιορίστηκε σέ πολιτική άντιπαράθεση (σέ έπιμέρους σημεία) που τόν τελευταίο καιρό λόγω τών έκλογών γνωρίζει μεγαλύτερη όξυνση.

ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Ό παλαι ποτέ αγέρωχος βρετανικός λέων σήμερα μετά βίας στέκεται στά πόδια του: ή χώρα αυτή δοκιμάζεται πολύ άσχημα. Βέβαια, όπως παρατηρεί ό Ρ. Μίλιμπαντ (Διεθνής Πολιτική, άρ. 5, 1977), «ένα από τά βασικά χαρακτηριστικά τής Μ. Βρετανίας είναι ότι μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο περνά μία χρόνια κρίση». Άνάμεσα στίς αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες παρουσιάζει τή μικρότερη δυνατότητα για οικονομική ανάκαμψη: πρωτοφανών διαστάσεων ή κρατική χρέωση στό έσωτερικό και τό εξωτερικό, αυξανόμενο τό γιγάντιο έλλειμμα στό έμπορίον και πληρωμών, άθροά ή φυγή του κεφαλαίου, συνεχής ή ύποτίμηση τής στερλίνας, επιδείνωση τής θέσης των μισθωτών. Δέν πρόκειται άπλώς για κάποια συγκυριακή άνεργία ούτε για τήν έξαθλίωση περιθωριακών κοιωνικών ομάδων. Άρκεί νά πούμε ότι, μέ βάση τά στοιχεία για τό 1976¹, υπάρχουν 1,6 έκ. άνεργοι και άκόμα 13 έκ. άνθρωποι, δηλ. 30% πάνω από τόν αριθμό για τόν προηγούμενο χρόνο, διαδιούν σέ συνθήκες πού εμπόλιπουν στήν άρμοδιότητα των ύπηρεσιών κοιωνικής πρόνοιας, δηλ. κάτω από τό έπίσημα καθορισμένο όριο άνείχειας. Μιά οικονομία όμως δέν δοκιμάζεται μόνη τής. Μαζί λοιπόν μέ πολλά άλλα, δοκιμάζεται σοβαρά και ή ιδιότυπη σχέση πού συνδέει τό κυβερνών σήμερα Έργατικό Κόμμα του Κάλαχαν μέ τίς συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Η σημερινή εργατική κυβέρνηση πού διαδέχτηκε τούς Συντηρητικούς τά τέλη του 1974 είναι δεσμευμένη μέ τά συνδικάτα μέσω του «κοινωνικού συμβολαίου» πού έγινε άποδεκτό τό 1973, πριν τήν άνοδό τής στήν έξουσία. Αυτό προβλέπει ότι ή εργατική κυβέρνηση θά επιδιώξει τήν εισοδηματική ανακατανομή προς όφελος των εργαζομένων, τήν ενίσχυση τής κοιωνικής πρόνοιας και τήν επέκταση των μέτρων εκδημοκρατισμού στήν οικονομία μέ κατάλληλη διεύρυνση των άρμοδιοτήτων των συνδικάτων. Σέ μία χώρα όμως όπου τό ποσοστό κέρδους είναι ιδιαίτερα χαμηλό, μέτρα όπως αυτά συναντούν τή σθεναρή αντίσταση των επιχειρηματικών κύκλων. Βέβαια τό βάρος τής κρίσης δέν είναι δυνατό νά φορτωθεί αποκλειστικά στίς πλάτες των μισθωτών. Τά περιθώρια όμως πού προσφέρονται στήν εργατική κυβέρνηση για οικονομικές και κοιωνικές μεταρρυθμίσεις είναι πρακτικά άνύπαρκτα. Έδώ έντοπίζεται μία από τίς σοβαρές αντιφάσεις στίς οποίες βρίσκεται φαλκιδενμένο τό βρετανικό συνδικαλιστικό κίνημα: πολύ σπάνια ύπήρξε τόσο μεγάλη ή δυνατότητα νά επηρεάσει (ή ήγεσία του) τή διαμόρφωση τής κυβερνητικής πολιτικής, ταυτόχρονα όμως οι έπιλογές αυτής τής πολιτικής είναι άσφυνκτικά περιορισμένες. Τά συνδικάτα και ή κεντρική τους όργάνωση παλινδρομούν έτσι ανάμεσα στίς δύο λειτουργίες πού καλούνται νά έπιτελέσουν: νά διασφαλίσουν τή συνέργεια τής εργατικής τάξης στήν οικονομική πολιτική τής κυβέρνησης, και νά διεκδικήσουν τά συμφέροντα των μελών τους. Σέ μία χώρα μάλιστα μέ ένα τόσο έμπεδωμένο δικομματικό πολιτικό σύστημα², άνατροπή των εργατικών σημαίνει αυτόματα επαναφορά στήν έξουσία των Τόρνδων τής Θάτσερ· και τά συνδικάτα θέλουν νά διατηρήσουν βέβαια τήν κυβέρνησή «τους».

Έτσι, για παράδειγμα, τά τελευταία χρόνια εμφανίζεται μία σαφής, «θελματική» όπως χαρακτηρίζεται, άνοχή των συνδικάτων: τό 1972 είχαμε 24 έκ. εργασιμες μέρες άπεργιών - μέγιστο τής μεταπολεμικής περιόδου - και

1. Τά στατιστικά στοιχεία και οι αριθμοί πού παρατίθενται στό κείμενο βρίσκονται στό έργο του Das Ende des britischen Empire και Zur aktuellen Situation Grossbritanniens, στό Beiträge zum wissenschaftlichen Sozialismus, άρ. 10, 1977.

2. 1950: Έργατικοί, 1951: Συντηρητικοί, 1955 και 1959: Συντηρητικοί, 1964: Έργατικοί, 1966: Έργατικοί, 1970: Συντηρητικοί, 1974: Έργατικοί.

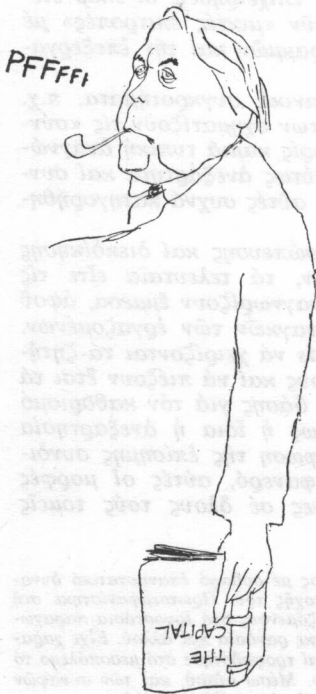
15 έκ. τό 1974 – από τις οποίες οι 5,5 έκ. με τη μεγάλη απεργία των ανθρακωρύχων στις αρχές της χρονιάς. Τά δύο τελευταία χρόνια παρατηρείται θεαματική αυτοσυγκράτηση: τό 1976 καταγράφηκε ό εκπληκτικά μικρός αριθμός τών 3 έκ. ημερών. Παράλληλα όμως ό αριθμός τών συνδικαλισμένων παρουσιάζει ισχυρή άνοδική τάση: τά 11 και πλέον έκ. πού υπάγονται στό δευτεροβάθμιο όργανο, τό TUC, αποτελούν αριθμό-ρεκόρ στά χρονικά τού βρετανικού εργατικού κινήματος. Τέλος, γιά νά φέρομε τό πιο πρόσφατο παράδειγμα, τό TUC στό συνέδριό του ένέκρινε, στή γεμάτη άντεγκλήσεις συνεδρίαση τής 7.9.77, τήν πρόταση τής κυβέρνησης νά μήν αξιώσουν τά συνδικάτα αύξήσεις μισθών πριν περάσει ένας χρόνος από τήν τελευταία σύμβαση. Παρά τή σχετικά άνετη πλειοψηφία δέν είναι διόλου σίγουρο ότι τά ίδια τά συνδικάτα, και ιδιαίτερα οι μαχητικοί ανθρακωρύχοι, σκοπεύουν νά συμμορφωθούν. Γεγονός πάντως είναι ότι στό Σίτυ επικράτησε δικαιολογημένη άνακούφιση. Με όλα αυτά φαίνεται ότι ή ύποστήριξη προς τήν κυβέρνηση ούτε καθολική ούτε άπαλλαγμένη συγκρούσεων είναι.

Αυτή ή κατάσταση είναι άπόρροια τών ιδιοτυπιών τής Μεγ. Βρετανίας. Μέ τήν εύκαιρία θά δώσουμε λοιπόν όρισμένα στοιχεία γιά μερικά βασικά δεδομένα τού βρετανικού εργατικού κινήματος. Οι γραμμές πού έπονται δέν φιλοδοξούν βέβαια παρά νά καταδείξουν προβλήματα μιάς χώρας πού, όσο παράδοξο και νά μοιάζει αυτό, στόν τόπο μας είναι σχεδόν άγνωστη.

Τά συνδικάτα

Τά τέλη τού 1974 στή Μ. Βρετανία υπήρχαν όργανωμένοι σε 491 σωματεία 11,5 έκ. μισθωτοί, αριθμός πού ισοδυναμεί με τό 50% τών βρετανών εργαζομένων. Δευτεροβάθμιο όργανο τών συνδικαλιστικών όργανώσεων είναι τό λεγόμενο Συνέδριο τών Συνδικάτων, τό TUC (Trade Union Congress), πού ιδρύθηκε τό 1868 και στό όποιο τό 1974 ανήκαν 111 σωματεία. Αυτά όμως εκπροσωπούν κάπου 10,5 έκ. άτομα, δηλαδή τό 90% τών συνδικαλισμένων (σήμερα ό αριθμός έχει ξεπεράσει τά 11 έκ.). Τό TUC, ως κεφαλή μιάς άποκεντρωμένης κίνησης, δέν είναι ανεξάρτητο και άσκει γενικά μιά συγκεκριμένη πολιτική μόνο με τή συμφωνία τής πλειοψηφίας τών μελών του (όπου βέβαια ρόλο παίζει ή αριθμητική δύναμη τού καθενός). Άποτελεί τή μοναδική δευτεροβάθμια όργάνωση. Στήν Βρετανία δέν υπάρχουν συνδικάτα θρησκευτικού ή πολιτικού χαρακτήρα όπως στήν Ιταλία ή τή Γαλλία. Η ένότητα αυτή δέν είναι άμοιρη τής πραγματικής ισχύος τού όργανωμένου βρετανικού συνδικαλισμού. Τό TUC δέν έχει δικαίωμα νά κλείνει εθνικές συλλογικές συμβάσεις, δέν μπορεί νά αναμειγνύεται άμεσα στίς ύποθέσεις τών μελών του και οι οικονομικοί του πόροι είναι περιορισμένοι. Η πολιτική του καθορίζεται από τό ετήσιο συνέδριο εκπροσώπων τών συμβεβλημένων μ' αυτό σωματείων, στό όποιο τά δύο μεγαλύτερα συνδικάτα, τό TGWU (Transport and General Workers Union) και τό AUEW (Amalgamated Union of Engineering Workers), με 1,7 και 1,2 έκ. ψήφους αντίστοιχα, παίζουν άποφασιστικό ρόλο. Έκτελεστικό όργανο είναι τό συμβούλιο τού TUC.

Όργανωτική άφειτηρία τού βρετανικού συνδικαλισμού υπήρξαν τά αύστηρά κατά κλάδους διαχωρισμένα σωματεία. Άποτέλεσμα ήταν νά παρατηρείται σχεδόν εϋθύς έξαρχής μιά συνύπαρξη περισσότερων επί μέρους σωματείων στήν ίδια επιχείρηση. Προσχωρήσεις, συγχωνεύσεις και όμοσπονδοποιήσεις πέτυχαν με τόν καιρό νά άμβλύνουν και άλλου νά εξαλείφουν τήν άπαίτηση νά προέρχονται τά μέλη από τόν ίδιο επαγγελματικό κλάδο. Τά βρετανικά συνδικάτα πάντως δέν μπορούν νά χωρέσουν στό σχήμα κλαδικά ή εργοστασιακά σωματεία. Ειδικά μάλιστα τά μεγάλα συνδικάτα άναζητούν τά μέλη τους σε διαφορετικούς κλάδους, σε διαφορετικά επαγγέλματα, σε διαφορετικές ειδικεύσεις. Μπορεί λοιπόν σήμερα τά 16 μεγαλύτερα συνδικάτα νά συγκεντρώνουν πάνω από τά 3/4 τών συνδικαλισμένων, παραμένει όμως άκέραιο τό πρόβλημα τών «πολυσωματιακών» επιχειρήσεων. Στή Μ. Βρετανία λοιπόν τέσσερις στους πέντε συνδικαλισμένους άπασχολούνται σε τέτοιες επιχειρήσεις, ενώ κάθε έκτος άποτελεί άντικείμενο ξριδος γιά δύο

PFFFF!

καί τρία σωματεία. Ἡ κατάσταση αὐτή ἀποτελεῖ φραγμό στή συντονισμένη διεκδικητική πάλη μέ ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τριβές καί ἀνταγωνισμούς ἀνάμεσα στίς ὀργανώσεις καθῶς καί τήν ἀνάπτυξη ἑνός ἰδιότυπου συνδικαλιστικοῦ «κορπορατισμοῦ».

«Ἀνεπίσημες» μορφές συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης

Σάν ἀντίδραση σέ αὐτές καί ἄλλες δομικές ἀνεπάρκειες τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων γιά τήν ἄμεση ἀντιπροσώπηση τῶν ἐργαζομένων σέ ἐπίπεδο ἐπιχείρησης, ἀναπτύχθηκαν, μέσω τῶν shop stewards³, σχετικά αὐτόνομες μορφές ἀντιπροσώπησης στούς τόπους ἐργασίας. Οἱ shop stewards ἐκπροσωποῦν τούς συνδικαλισμένους τῆς ἐπιχείρησης τους ἀπέναντι στήν ἐργοδοσία. Ἐκλέγονται ἄμεσα, γιά ἓνα ἢ δύο χρόνια, εἶναι ἀνά πάσα στιγμή ἀνακλητοί, καί ὁ ἀριθμός τους σήμερα πρέπει νά κυμαίνεται ἀνάμεσα στίς 150 καί 300 χιλ. Οἱ shop stewards παίζουν ἀποφασιστικό ρόλο στίς διαπραγματεύσεις γιά τούς μισθούς καί τίς συνθήκες ἐργασίας: τά βασικά πλαίσια (ἄδεια, χρόνος ἐργασίας, κατώτατο ὄριο μισθῶν) κανονίζονται σέ κεντρικές ἐπαφές τῶν συνδικάτων μέ τούς ἐργοδότες· ἀνάλογα ὁμως μέ τίς ἰδιομορφίες σέ κάθε μέρος μποροῦν νά ἀποσπαστοῦν παραχωρήσεις πού ξεπερνοῦν κατά πολύ τίς συμφωνίες πού συνάπτουν οἱ κεφαλές τῶν συνδικάτων. Μέ τόν τρόπο αὐτό προωθεῖται ἓνα ἰσχυρό καί ἀποτελεσματικό παράλληλο δίκτυο διαπραγματεύσεων σέ ἐπίπεδο ἐπιχείρησης.

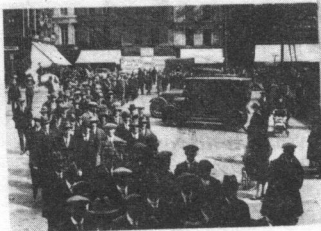
Ὁ shop steward κινεῖται στό συχνά ἰδιαίτερα τεταμένο πεδίο ἀνάμεσα στήν ὀργανωμένη βάση τῆς ἐπιχείρησης καί τίς ἐπίσημες συνδικαλιστικές ἡγεσίες. Περιορισμένος ἀπό τίς ἐπιλογές τοῦ σωματείου του, εἶναι ταυτόχρονα δεμένος μέ ἐκείνους πού ἄμεσα τόν ἐξέλεξαν, εἶναι ἓνας ἀπ' αὐτούς. Ἡ στενή σύνδεσή του μέ τήν βάση τῶν ἐργαζομένων – πού δέν εἶναι ἔτσι ἀπόρροια μόνο κάποιων ἄγραφων νόμων – καί οἱ ἀνάγκες αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς βάσης ὀδήγησαν σέ μιά σειρά ἀξιοπρόσεκτων μορφῶν συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης πού ἔχουν πλέον ξεφύγει ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν συνδικάτων.

1. Ἐνδοεπιχειρησιακές: Σέ «πολυσωματειακές» ἐπιχειρήσεις οἱ shop stewards, μέλη διαφορετικῶν συνδικάτων, συγροτοῦν «μικτές ἐπιτροπές» μέ στόχο τό συμβιβασμό τῶν διαφορετικῶν συχνά γραμμῶν καί τήν ἐπεξεργασία κοινῆς γραμμῆς πλεύσης.

2. «ὑπερεπιχειρησιακές»: Σέ μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα, π.χ. στή Φόρντ, οἱ shop stewards διαφορετικῶν τμημάτων σχηματίζουν τίς «σύνθετες ἐπιτροπές», συντονιστικά δηλαδή ὄργανα χωρίς καμιά τυπική ἀναγνώριση ἀπό μεριά συνδικάτων καί ἐργοδοσίας, ἀπολύτως ἀνεξάρτητα καί συντηρούμενα ἀπό τίς μικτές ἐπιτροπές. Οἱ ἐπιτροπές αὐτές συχνά κατηγορήθηκαν ὡς «σωματεῖο ἐν σωματεῖω».

Παρόλο λοιπόν πού αὐτές οἱ μορφές ἀντιπροσώπησης καί διεκδίκησης δέν χωροῦν στούς κανονισμούς τῶν συνδικάτων, τά τελευταῖα εἶτε τίς ἀγνοοῦν, εἶτε τίς ἀνέχονται, εἶτε ἀκόμα καί τίς ἀναγνωρίζουν ἑμμεσα, ἀφοῦ πραγματικά ἔχουν νά κάνουν μέ γέννημα τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐργαζομένων. Αὐτή ἡ ἀνεξαρτησία ἐπιτρέπει στούς shop stewards νά χειρίζονται τά ζητήματα μέ ὑπευθυνότητα ἀπέναντι στούς ἐκλογείς τους καί νά πιέζουν ἔτσι τά συνδικάτα νά ἐναρμονιστοῦν μέ τίς ἐπιθυμίες τῆς βάσης γιά τόν καθορισμό τῶν αἰτημάτων καί τῶν μέσων πάλης. Αὐτή ὁμως ἡ ἴδια ἡ ἀνεξαρτησία περιορίζει καί τήν δραστηριότητά τους στή διαμόρφωση τῆς ἐπίσημης συνδικαλιστικῆς πολιτικῆς. Ταυτόχρονα, ὅπως εἶναι φανερό, αὐτές οἱ μορφές συνδικαλισμοῦ δέν εἶναι ὁμοίμορφα μοιρασμένες σέ ὄλους τούς τομεῖς

Πορεία ἀπεργῶν στό Πλύμυθ (1930).

3. Οἱ σημερινοί shop stewards εἶναι ἀπόγονοι ἑνός κινήματος μέ σοβαρό ἐπαναστατικό δυναμικό πού ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στό ἐργατικό κίνημα τῆς ἐποχῆς του. Πρωτοεμφανίστηκε στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἀνάμεσα στούς ἐργαζομένους στά ἐργοστάσια παραγωγῆς πυρομαχικῶν στά μεγάλα βιομηχανικά κέντρα καί ἐπεκτάθηκε ραγδαῖα καί ἄλλοι. Εἶχε χαρακτηριστικά πολιτικό-ἀντιπολεμικό καί ταυτόχρονα συνδικαλιστικό, καί τροφодότησε στό μεσοπόλεμο τό νεαρό ΚΚΜΒ μέ μερικά ἀπό τά πιά λαοπρόβλητα στελέχη του. Μέσω αὐτοῦ, καί τῶν συναφῶν ἐργατικῶν ἐπιτροπῶν, πέρασαν κατά κύριο λόγο στή Βρετανία οἱ νέες σοβιετικές ἰδέες.

άπασχόλησης και τις περιοχές της χώρας. Το άποσπασματικό και η έλλειψη προγράμματος και ενιαίας οργάνωσης είναι σύμφωνα χαρακτηριστικά τους. Είναι πάντως γεγονός αναμφισβήτητο ότι δεν έχουμε να κάνουμε με την εκδήλωση κάποιων αντισυνδικαλιστικών τάσεων ούτε με όργανα ανταγωνιστικά προς τα συνδικάτα τα οποία με κάθε ευκαιρία υπερασπίζονται, καθώς μάλιστα και οι ίδιοι οι shop stewards κατά γενικό κανόνα είναι μέλη τους. Από δω μπορούμε να πάρουμε μία ιδέα για το πόσο αντιφατικές εμφανίζονται σήμερα οι ανάγκες του βρετανικού εργατικού κινήματος.

3. Έξωπειχειρησιακές: Τέλος, για να αντιμετωπιστούν όρισμένα γενικό-τερου πολιτικού ενδιαφέροντος ζητήματα σχηματίζονται οι λεγόμενες «έπιτροπές σύνδεσης» από shop stewards και άλλους ενδιαφερόμενους συνδικαλιστές και συνδικαλισμένους. Έτσι, για παράδειγμα, η εισοδηματική πολιτική της εργατικής κυβέρνησης τα τέλη της δεκαετίας του '60 αποτέλεσε αιτία για τη δραστηριότητα κάθε λογής επιτροπών σύνδεσης με την οργάνωση προειδοποιητικών απεργιών κ.λπ. Το ίδιο συνέβη και με τον περιβόητο «νόμο περί διομηχανικών σχέσεων» των Συντηρητικών το 1971.

Η σχέση συνδικάτων - Εργατικού Κόμματος

Η πολιτική έκφραση του εργατικού κινήματος στη Μ. Βρετανία διαφέρει από τις μορφές που συναντώνται σε άλλες καπιταλιστικές χώρες, πράγμα που αναφέρεται κυρίως στην ιδιόμορφη σχέση συνδικάτων - Εργατικού Κόμματος. Δεν πρόκειται απλώς για την περίπτωση κάποιου αστικού κόμματος με εργατική βάση, αλλά για κόμμα που (υποτίθεται πώς) η πολιτική του καθορίζεται από τα συνδικάτα. Και, για μία σειρά λόγους, τα συνδικάτα πραγματικά έχουν μία πιο αυξημένη από άλλου δυνατότητα επίδρασης στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής. Αυτή η αναμφισβήτητη πραγματικότητα αποτελεί το υπόβαθρο ώστε οι βρετανοί εργαζόμενοι, και κυρίως οι εργάτες, να διατηρούν άρρηκτους ιδεολογικούς δεσμούς με το Εργατικό Κόμμα και να αναγνωρίζουν σ' αυτό την πολιτική τους έκφραση⁴.

Τό κόμμα ιδρύθηκε στις αρχές του αιώνα από ένα ήδη ρωμαλέο συνδικαλιστικό κίνημα. Τό 1970 είχε συνολικά 6,2 εκ. μέλη, από τα οποία όμως μόνο οι 700 χιλ. ήταν ατομικά γραμμένοι σε τοπικές οργανώσεις. Τά υπόλοιπα ήταν απλώς μέλη συνδικάτων «συμβεβλημένων» με τό κόμμα. Τά μέλη αυτά, μέσω των εκπροσώπων τους, συνιστούν τή συντριπτική πλειοψηφία στο ετήσιο συνέδριο του κόμματος. Πράγμα που σημαίνει, θεωρητικά, ότι μία συντονισμένη δραστηριότητα των συνδικάτων θά κυριαρχούσε στο συνέδριο. Αυτή όμως ή λαμπρή οργανωτική προϋπόθεση για τήν προώθηση των συμφερόντων τής εργατικής τάξης - παρά τούς μύθους περί εργατικού κράτους που τροφοδοτεί (και ταυτόχρονα και λόγω αυτών των μύθων) - αποτελεί σήμερα συστατικό του βρετανικού αστικού πολιτικού συστήματος.

Γιατί βέβαια άλλοι είναι οι προσδιορισμοί και οι όροι τής συνδικαλιστικής και άλλοι τής πολιτικής πάλης. Ανάμεσα στο ένα και τό άλλο επίπεδο - που στη Βρετανία φαινομενικά γεφυρώνονται «δμαλά» και «γραμμικά» - μεσολαβούν μία σειρά προβλήματα που μπορούν πρόχειρα να συνοψιστούν στο ότι άλλο είναι να διεκδικείς τά αιτήματά σου και άλλο να άσκεις τήν εξουσία. Δεν είμαστε σε θέση φυσικά να ελέγξουμε εδώ τούς πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους που θά ερμήνευαν αυτό τό χάσμα· θά περιοριστούμε μόνο να θίξουμε μερικά ζητήματα οργανωτικού κυρίως χαρακτήρα που τό εκφράζουν και που, με τή σειρά τους, συντείνουν στην άναπαράγωγή του.

4. Αυτό βέβαια κάθε άλλο παρά απόλυτο είναι. Παράδειγμα: Ένας πρόχειρος έλεγχος των αποτελεσμάτων που έδωσαν οι γενικές εκλογές τόν Φλεβάρη του 1974 θά έδειχνε ότι γενικά στο νότο (κυρίως μεγαλοαστικές, μεσοαστικές και μικροαστικές περιοχές), όπου επικρατούν οι Συντηρητικοί και οι Φιλελεύθεροι, τό ποσοστό συμμετοχής στις εκλογές είναι, γενικά, πολύ ψηλό (85, 90% κ.λπ.). Αντίθετα, στα μεγάλα διομηχανικά κέντρα τής κεντρικής και βόρειας Άγγλίας (Λίβερπουλ, Μάντσεστερ, Νιούκασλ κ.λπ.), όπου επικρατούν οι Εργατικοί, υπάρχουν περιφέρειες που ή συμμετοχή στις εκλογές δεν ξεπερνά τό 50, 55%. Οι εργάτες λοιπόν στη Βρετανία γενικά είτε ψηφίζουν Εργατικούς είτε απέχουν. Τέλος, παλαιότερες σφηνομετρήσεις έδειξαν ότι ποσοστά μέχρι και 40% των εκλογέων δεν νομίζουν ότι έχει μεγάλη σημασία ποιός θά πάρει τις εκλογές, πράγμα που θά ήταν άπλούστερη να άποδοθεί σε κάποια πάγια άπολιτικότητα του εκλογικού σώματος.

1. Τό 1970 μέλη του Ε.Κ. ήταν λιγότερα από τὰ μισά μέλη του ΤUC (μέλος του κόμματος γίνεται ένα συνδικάτο με απόφαση των μελών του). Τό ίδιο τό ΤUC δέν είναι συνδεμένο μαζί του και στερείται έτσι του δικαιώματος ψήφου στο συνέδριο. Σύμφωνα με τό καταστατικό του Ε.Κ. δέν μπορεί νά είναι κανείς μέλος τής ηγεσίας του και ταυτόχρονα του γενικού συμβουλίου του ΤUC.

2. Η αυτονομία τής εργατικής ηγετικής ομάδας ενισχύεται αποφασιστικά από τό λεγόμενο constitutional relationship: βάσει αυτού ή κοινοβουλευτική ομάδα είναι ουσιαστικά ανεξάρτητη από τό κόμμα. Οί υποψήφιοι γιά τό κοινοβούλιο - πού κι αυτοί ορίζονται από εκλέκτορες - εκλέγουν τόν πρόεδρο του κόμματος και τόν αντικαταστάτη του. Γενικά λοιπόν είναι δυνατό στην εργατική κοινοβουλευτική αντιπολίτευση ή τό ύπουργικό συμβούλιο μιάς εργατικής κυβέρνησης νά παρακάμπτει αποφάσεις του συνεδρίου.

3. Τέλος, υπάρχουν διατάξεις πού καταλήγουν στον αποκλεισμό άριστερων στοιχείων από τίς βασικές λειτουργίες του κόμματος. Λόγω τής συλλογικής ιδιότητας του μέλους είναι, γιά παράδειγμα, και κομμουνιστές μέλη του Ε.Κ., μέχρι τίς αρχές μάλιστα τής δεκαετίας του '20 εκπροσωπούσαν τά συνδικάτα τους στο συνέδριο. Οί διατάξεις όμως του 1925 κατάργησαν τή δυνατότητα νά συμμετέχουν στο συνέδριο άτομα πού δέν είναι και άτομικά μέλη του κόμματος. Αποκλείστηκαν με τόν τρόπο αυτό τά οργανωμένα ριζοσπαστικά και επαναστατικά ρεύματα, και αλλοιώθηκε έτσι ό χαρακτήρας του Ε.Κ. ως έκφραστή τής συνισταμένης του εργατικού κινήματος. Η διάταξη ισχύει μέχρι σήμερα, τελευταία όμως τό έντονο αίτημα νά καταργηθεί έκανε ώστε στο συνέδριο π.χ. του 1976 νά γίνει σιωπηρά άποδεκτή ή συμμετοχή μελών του άναμικου Κομμουνιστικού Κόμματος Μεγ. Βρετανίας.

Δέν μπορούμε εδώ δυστυχώς νά έλεκταθούμε στην εξέταση τής ισχυρής άριστερης εργατικής αντιπολίτευσης πού τόν τελευταίο καιρό ενισχύεται σημαντικά. Πρόκειται γιά τήν ομάδα Tribune (άπό τό όνομα τής έφημερίδας τής) πού λειτουργεί στα πλαίσια του Ε.Κ., έχει δικό της πρόγραμμα, και τής οποίας οί 40 βουλευτές βρίσκονται σχεδόν μόνιμα σε διάσταση με τούς άλλους εργατικούς συναδέλφους τους. Σε αυτό τό πολύ σημαντικό γιά τή σημερινή Μ. Βρετανία ζήτημα έλπίζουμε σε πρώτη ευκαιρία νά επανέλθουμε.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 τηλ. 3248346

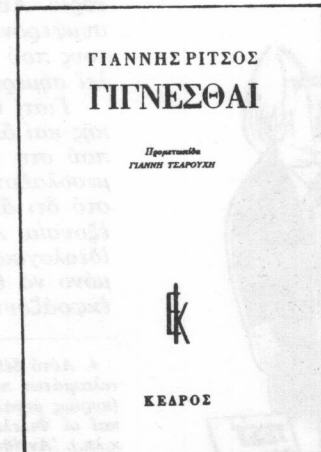
Νέες εκδόσεις

ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Ένας νέος τόμος με δώδεκα μεγάλα
αυτοτελή ποιήματα του

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

Με προμετωπίδα
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

Πάντα στην έπικαιρότητα

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

24 'Ιουλίου 1974

'Η επιστροφή στη δημοκρατία
και τὰ προβλήματά της

Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ	'Ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής μας ζωής και η οργάνωσις της πολιτείας
Ι. ΠΕΖΜΑΖΟΓΛΟΥ	'Η οικονομική και κοινωνική κληρονομιά της δικτατορίας
Β. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	'Εκπαιδευτικός Όμιλος και ομάδες πίεσεως
Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ	'Ο ρόλος της αντίστασης στην κατάρρευση της δικτατορίας
Λ. ΚΥΡΚΟΣ	Ποιός θά καταβάλει ποιόν.
Μ. ΚΟΥΤΣΟΓΩΡΓΑΣ	'Ο ρόλος της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής στην πορεία γιά την δημοκρατία
Δ. ΨΗΛΟΣ	'Η εξάρθρωσις του οικονομικού συστήματος και οι προσπάθειες αναστηλώσεώς του.
Σ. ΠΑΠΑΠΟΛΙΤΗΣ	'Ελληνική εξωτερική πολιτική: Ώρα μηδέν.
Β. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	'Η αναγκαιότητα της αποχουνοποίησης και η διαδικασία της τιμωρίας των ένοχων.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ

Μανούσου Πλουμίδη

Δημοσιογράφου

'Η 'Ελληνοτουρκική
κρίση

'Ελλάς και Τουρκία,
ένα πρόβλημα συμβιώσεως

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ
Ένα πρόβλημα συμβιώσεως

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΡΙΣΗ
Τὰ επείγοντα ζητήματα
'Ο έναέριος χώρος του Αιγαίου
'Η ύφαλοκρηπίδα του Αιγαίου
'Η αιγιαλίτις ζώνη
Τὰ νησιά και ὁ εξοπλισμός τους
'Η μειονότητα της Θράκης

Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Τὰ πενήντα χρόνια της τουρκικής δημοκρατίας.
Τὰ πενήντα χρόνια της Συνθήκης της Λωζάννης.

ει/Ε3/77

Τὰ νέα μας βιβλία.

Δ. ΚΙΤΣΙΚΗ	: 'Ελλάς και ξένοι
Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ	: Καζαντζάκης
Α. ΜΠΕΛΟΥ - ΘΡΕΨΙΑΔΗ	: Μυθολογία
Π. ΚΑΡΑΒΙΑ	: 'Ο Σολωμός και ἡ ἀναγωγή στοῦ οὐράνιου
Α. ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ	: 'Ο Μανόλης ὁ ντελμπεντέρης
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ	: Κατάδικος
Κ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ	: 'Ιστορία της 'Ελλάδος ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1071 μ.Χ.
Β. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ	: Μιά ἱστορία ἀγάπης
Σ. ΚΟΚΚΙΝΗ	: 'Ανθολογία νεοελληνικοῦ διηγήματος γιά παιδιά και νέους
Ν. ΜΑΤΣΑ	: Τὸ παραμῦθι τοῦ Θεόφιλου
Δ. ΣΤΑΜΕΛΟΥ	: Τὸ λιοντάρι της κλεφτουριάς, 'Ανδρούτσος ὁ πατέρας τοῦ 'Οδυσσέα
Η. ΒΕΝΕΖΗ.	: 'Αμερικανική Γῆ - Β' ἔκδοσις
Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ	: 'Η ζωὴ και ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα
Δ. Α. ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΥ	: Θ. Κολοκοτρώνης, ἡ ψυχὴ τοῦ εικοσιένα
Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ	: Κείμενα

Θὰ κυκλοφορήσουν

Ε. ΚΟΥΚΟΥ	: 'Ιωάννης Καποδίστριας, ὁ ἀγωνιστής της ἐλευθερίας Τόμος Α' 1807-1828 - Τόμος Β' 1828-1831
Δ. ΜΕΞΗ	: 'Η Μάνη και οἱ Μανιάτες
Μ. ΙΟΥΡΔΑΝΙΔΟΥ	: Διακοπὲς στὸν Καύκασο - Β' ἔκδοσις
Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ	: Σύγχρονες 'Ελληνοαμερικανικὲς Σχέσεις: 'Αντιμετωπίζοντας τὴν ἐξάρτησις.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός στά τριτάξια Γυμνάσια

του Μανόλη Γ. Δρεττάκη*

Η παράγραφος 6 του άρθρου 28 του Ν. 309/76 για τη Γενική Εκπαίδευση προβλέπει ότι ανάμεσα στα μαθήματα που θα διδάσκονται οπωσδήποτε στο τριτάξιο γυμνάσιο θα είναι και ο «σχολικός και επαγγελματικός προσανατολισμός». Ένω, όμως, ο Ν. 309 άρχισε να εφαρμόζεται από το σχολικό έτος 1976-77, το μάθημα αυτό δεν διδάχθηκε στα παιδιά της τρίτης τάξης του γυμνασίου το έτος εκείνο. Παρ' όλα αυτά, με τις εξετάσεις που έγιναν τον Ιούνιο/Ιούλιο του 1977, ζητήθηκε από τους αποφοίτους γυμνασίου (και τους γονείς τους) να επιλέξουν ανάμεσα στο γενικό και στο επαγγελματικό και τεχνικό λύκειο χωρίς την παραμικρή καθοδήγηση.

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι ένας θεσμός (και όχι, απλώς, ένα μάθημα) που, κατά τη γνώμη μας, μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο τόσο στην καθοδήγηση των παιδιών στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου ή του κατάλληλου επαγγέλματος όσο

και, γενικότερα, στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Οι σκέψεις που διατυπώνονται στο άρθρο αυτό δεν έχουν άλλο σκοπό παρά να θέσουν το θέμα στη βάση του. Μιά εμπεριστατωμένη και αναλυτική παρουσίαση όλων των πτυχών του θα πρέπει να γίνει από ειδικούς, στους οποίους δεν ανήκει ο συγγραφέας.

Το άρθρο χωρίζεται σε τρία τμήματα: Στο πρώτο αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους είναι ανάγκη να δημιουργηθεί ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού. Στο δεύτερο τίγονται θέματα σχετικά με την οργάνωση και τη λειτουργία του θεσμού στα γυμνάσια και στο τρίτο απαριθμούνται οι προϋποθέσεις για την εισαγωγή του στα σχολεία αυτά.

Α. Η ανάγκη του επαγγελματικού προσανατολισμού στην ελληνική εκπαίδευση

Είναι γνωστό ότι ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού είναι, ουσιαστικά, άνυπαρκτος στην ελληνική εκπαίδευση. Η ανάγκη όμως της εισαγωγής του γίνεται ολοένα και πιεστικότερη, αν λάβει κανείς υπόψη του την αύξηση που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια στον αριθμό των μαθητών των τριών τελευταίων τάξεων του εξατάξιου γυμνασίου και τις προτιμήσεις των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών ανάμεσα στη γενική και στην επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση.

Στόν πίνακα 1 δίνουμε τον αριθμό των μαθητών που πήραν ενδεικτικό Γ' γυμνασίου και εκείνων που γρά-

* Θά ήθελα να ευχαριστήσω από τη θέση αυτή τους φίλους καθηγητές Γρηγόρη Σηφάκη και Νίκο Παναγιωτάκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους σε πολλά σημεία του άρθρου αυτού. Οι σκέψεις που διατυπώνονται στα δύο τελευταία τμήματα του άρθρου έχουν επηρεαστεί από συζητήσεις που είχα με Έλληνες και ξένους που γνωρίζουν πώς λειτουργεί ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού στη Γαλλία.

φτηκαν για πρώτη φορά στην Δ' τάξη (τώρα Α' του λυκείου) στο άμεσως επόμενο σχολικό έτος στη δεκαετία 1963-72.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αποφοίτοι της Γ' τάξης γυμνασίου και εγγραφόμενοι για πρώτη φορά στην Δ' τάξη το άμεσως επόμενο έτος στην περίοδο 1963/64 - 1972/73

Σχολικό έτος	Αποφοίτοι Γ' τάξης	Εγγραφόμενοι για πρώτη φορά στην Δ' τάξη το επόμενο έτος
1963 - 64	41.642	43.387
1964 - 65	50.030	48.057
1965 - 66	53.400	50.745
1966 - 67	58.899	60.210
1967 - 68	53.568	55.523
1968 - 69	59.814	60.068
1969 - 70	62.486	61.613
1970 - 71	65.560	64.754
1971 - 72	64.477	63.977
1972 - 73	78.929	76.465

Πηγή: 'Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική της Εκπαιδευσεως.

Η μείωση στον αριθμό των αποφοίτων της Γ' τάξης του γυμνασίου, στο σχολικό έτος 1967-68, που δείχνει ο Πίνακας 1, οφείλεται σε δημογραφικούς λόγους, ενώ η μεγάλη αύξησή του το 1972-73 προέρχεται από το γεγονός ότι το έτος εκείνο αποφοίτησαν από την Γ' τάξη του γυμνασίου και τα παιδιά που μπήκαν στην Α' τάξη του δημοτικού σε ηλικία πεντέμισι ετών το 1964-65. Ο Πίνακας 1 δείχνει ακόμα ότι σε όρισμένα έτη ο αριθμός αυτών που γράφτηκαν στην Δ' τάξη για πρώτη φορά ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό εκείνων που τέλειωσαν την Γ' τάξη το προηγούμενο σχολικό έτος. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε σε εγγραφές μαθητών που τέλειωσαν την Γ' τάξη σε προηγούμενα χρόνια ή μαθητών που τέλειωσαν την αντίστοιχη με την Γ' τάξη του γυμνασίου σε σχολεία του εξωτερικού.

Πέρα από τις παρατηρήσεις αυτές, ο Πίνακας 1 δείχνει ότι στη δεκαετία 1963-72 ο αριθμός των αποφοίτων της Γ' τάξης του γυμνασίου και ο αριθμός αυτών που γράφτηκαν για πρώτη φορά στην Δ' τάξη σχεδόν

διπλασιάστηκαν. Επιπλέον το άθροισμα της πρώτης στήλης (588.805) είναι σχεδόν ίσο με το άθροισμα της δεύτερης (584.799). Κατά μέσον όρο, κατά συνέπεια, όλοι σχεδόν που αποφοίτησαν από την Γ' τάξη του γυμνασίου στο διάστημα 1963-1972 γράφτηκαν στην Δ' τάξη, δείχνοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι είχαν σκοπό να τελειώσουν το γυμνάσιο. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν ο αριθμός των μαθητών στις τάξεις Δ', Ε' και ΣΤ' του εξατάξιου γυμνασίου να αυξηθεί στο διάστημα 1963-1973 κατά 62%.

Όπως είναι γνωστό από την Δ' τάξη του εξατάξιου γυμνασίου (δηλ. την Α' του λυκείου) οι μαθητές επιλέγουν ανάμεσα στη θεωρητική κατεύθυνση (κλασικό) και στη θετική κατεύθυνση (πρακτικό). Η διαφοροποίηση αυτή δεν υπάρχει για τους μαθητές που παρακολουθούν τα (λίγα) οικονομικά και ναυτικά γυμνάσια. Στον Πίνακα 2 δίνουμε την κατανομή των μαθητών των τάξεων Δ', Ε' και ΣΤ' των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων όλων των τύπων το σχολικό έτος 1973-74 κατά κατεύθυνση ή τύπο γυμνασίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατανομή των μαθητών των τάξεων Δ', Ε' και ΣΤ' των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων το έτος 1973/74 κατά κατεύθυνση ή τύπο γυμνασίου

Κατεύθυνση ή τύπος γυμνασίου	Αριθμός μαθητών που προσήλθαν	Ποσοστό στο σύνολο
Θεωρητική κατεύθυνση γυμνασίου (κλασικό)	138.299	73,8
Θετική κατεύθυνση γυμνασίου (πρακτικό)	42.946	22,9
Οικονομικά γυμνάσια	5.097	2,7
Ναυτικά γυμνάσια	1.044	0,6
ΣΥΝΟΛΟ	187.386	100,0

Πηγή: βλέπε Πίνακα 1.

Από τόν Πίνακα 2 φαίνεται ότι τά τρία τέταρτα σχεδόν του συνόλου των μαθητών των τριών τελευταίων τάξεων των εξατάξιων ημερήσιων γυμνασίων παρακολουθούσαν τά κλασικά τμήματα, ενώ λιγότερο από τό ένα τέταρτο τά πρακτικά. Ένα ελάχιστο ποσοστό (3,3%) παρακολουθούσαν τά οικονομικά και τά ναυτικά γυμνάσια. Η παρακάτω κατανομή έχει ιδιαίτερη σημασία για τό θέμα του επαγγελματικού προσανατολισμού, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι τό ίδιο έτος (1973-74) τό 83% περίπου των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών φοιτούσαν στά εξατάξια γυμνάσια όλων των τύ-

πων και μόνο τό 17% σέ (κατώτερες και μέσες) επαγγελματικές και τεχνικές σχολές.

Γιά νά έχουμε μία σαφέστερη εικόνα σχετικά μέ τίς προτιμήσεις των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών ανάμεσα στη γενική εκπαίδευση (Γ.Ε.), δηλαδή τά γυμνάσια όλων των τύπων, και στην επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση (Ε.Τ.Ε.), δίνουμε στον Πίνακα 3 τήν κατανομή τους σέ σχολεία Γ.Ε. και Ε.Τ.Ε. τό σχολικό έτος 1973-74 κατά φύλο και ηλικία. Για τήν Ε.Τ.Ε. δέν κάνουμε διάκριση ανάμεσα στίς κατώτερες και στίς μέσες επαγγελματικές και τεχνικές σχολές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατανομή των μαθητών ηλικίας 15-17 ετών κατά ηλικία και φύλο σέ σχολεία Γ.Ε. και Ε.Τ.Ε. τό σχολικό έτος 1973 - 74

Σχολεία	Ηλικία					
	15 ετών		16 ετών		17 ετών	
	A	Θ	A	Θ	A	Θ
Γ.Ε.	73,5	98,2	71,5	97,3	70,0	96,3
Ε.Τ.Ε.	26,5	1,8	28,5	2,7	30,0	3,7
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: βλέπε Πίνακα 1.

Ο Πίνακας 3 δείχνει ότι ενώ τό 26,5% - 30% των αγοριών ηλικίας 15-17 ετών παρακολουθούσαν σχολεία Ε.Τ.Ε. τό σχολικό έτος 1973-74, στην περίπτωση των κοριτσιών τό αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 1,8% - 3,7% (τόσο στά αγόρια όσο και στά κορίτσια τά ποσοστά αυξάνουν όσο αυξάνει η ηλικία). Η διαφορά αυτή στίς προτιμήσεις αγοριών και κοριτσιών οφείλεται στίς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες πού επικρατούν στην Ελλάδα, γενικότερα, και στη θέση της γυναίκας μέσα στην ελληνική κοινωνία, ειδικότερα. Μιά από τίς συνέπειες του μεγάλου ποσοστού των κοριτσιών πού παρακολουθούν τά γυμνάσια (από τό 1969-70 και μετά ό αριθμός των κοριτσιών πού αποφοιτούν από τά γυμνάσια είναι μεγαλύτερος από τόν αριθμό των αγοριών) είναι και τό ολοένα αυξανόμενο ποσοστό γυναικών στά Α.Ε.Ι.

Οί Πίνακες 1, 2 και 3 δίνουν μία ιδέα του μεγέθους και του είδους των προβλημάτων πού έχει νά αντιμετωπίσει ό επαγγελματικός προσανατολισμός στην Ελλάδα στό επίπεδο των μαθητών.

Εφόσον σήμερα δέν ισχύει ακόμη ή υποχρεωτική φοίτηση στο τριτάξιο γυμνάσιο ή πρώτη στήλη του Πίνακα 1, σέ συνδυασμό μέ τη δεύτερη, δείχνει μόνο τόν αριθμό των μαθητών πού συνεχίζουν τήν εκπαίδευσή τους. Αν οί τάσεις πού παρατηρήθηκαν στο παρελθόν συνεχιστούν, είναι βέβαιο ότι ό αριθμός αυτός θα αυξάνεται. Για τόν αυξανόμενο αριθμό των παιδιών πού θα θέλουν νά συνεχίσουν τήν εκπαίδευσή τους μετά τήν Γ' τάξη του γυμνασίου, ό επαγγελματικός προσανατολισμός θα έχει ως σκοπό νά τά κατευθύνει στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου.

Όταν εφαρμοστεί ή υποχρεωτική εννεάχρονη εκπαίδευση (τό αργότερο μέχρι τό 1980), τό σύνολο των παιδιών πού θα αποφοιτούν από τό τριτάξιο γυμνάσιο (τρία χρόνια μετά τήν εφαρμογή της) θα είναι γύρω στίς 120.000-130.000. Ένα ποσοστό από τά παιδιά

αυτά, αντί νά συνεχίσουν τήν εκπαίδευσή τους, θα θελήσουν νά αρχίσουν νά εργάζονται. Γι' αυτά τά παιδιά ό επαγγελματικός προσανατολισμός σκοπό θα έχει νά τά βοηθήσει στην επιλογή του κατάλληλου επαγγέλματος, πού (για όσα παιδιά θέλουν) θα μπορεί νά συνδυάζεται μέ φοίτηση σέ έσπερινά σχολεία ή σέ νέου τύπου σχολεία πού θα μπορούσαν νά ιδρυθούν (π.χ. ημερήσια μερικής φοίτησης).

Οί πίνακες 2 και 3 δείχνουν, σέ πολύ γενικές γραμμές, τίς προτιμήσεις των παιδιών και των γονέων τους ανάμεσα στη Γ.Ε. και στην Ε.Τ.Ε. Τό κατά πόσον οί προτιμήσεις αυτές είναι όρθές ή έσφαλμένες είναι ένα θέμα πάνω στο όποιο χρειάζεται νά γίνει μία έμπεριστατωμένη έρευνα. Αν από τήν έρευνα αυτή αποδειχτεί ότι ή προτίμηση πού υπάρχει σήμερα για τή λυκειακή εκπαίδευση βασίζεται σέ μία έσφαλμένη εκτίμηση των ικανοτήτων και των κλίσεων των παιδιών καθώς και των οικονομικών όφελειών πού αποδίδει μία τέτοια εκπαίδευση, τότε ένα από τά βασικά έργα του επαγγελματικού προσανατολισμού (σέ όσες περιπτώσεις τό δικαιολογεί ή κλίση των παιδιών από τήν μιά μεριά και ή ύπαρξη ευκαιριών άπασχόλησης από τήν άλλη) θα είναι νά πληροφορήσει τά παιδιά (και τούς γονείς τους) ότι ή στροφή προς τήν Ε.Τ.Ε. θα μπορούσε νά τούς αποδώσει όφέλη πού ή προσκόλληση στη Γ.Ε. θα τούς τά στερούσε.

Β. Οργάνωση και λειτουργία του θεσμού του επαγγελματικού προσανατολισμού στα γυμνάσια

Από τά όσα έχουν νομοθετηθεί και ανακοινωθεί μέχρι σήμερα (βασικά ό Νόμος 309/76 για τή Γ.Ε. και τά Προεδρικά Διατάγματα και οί Υπουργικές Αποφάσεις πού εκδόθηκαν σύμφωνα μέ τό Νόμο αυτό) μπορούμε νά συμπεράνουμε ότι τό σχήμα πού θα έχει ή υποχρεωτική εννεάχρονη εκπαίδευση στην Ελλάδα

θά έχει ομοιότητες με εκείνο που ισχύει σήμερα στη Γαλλία. Στο γαλλικό σύστημα ένας από τους βασικούς θεσμούς του πρώτου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στον οποίο αντιστοιχεί τό τριτάξιο γυμνάσιο) είναι ο επαγγελματικός προσανατολισμός των παιδιών.

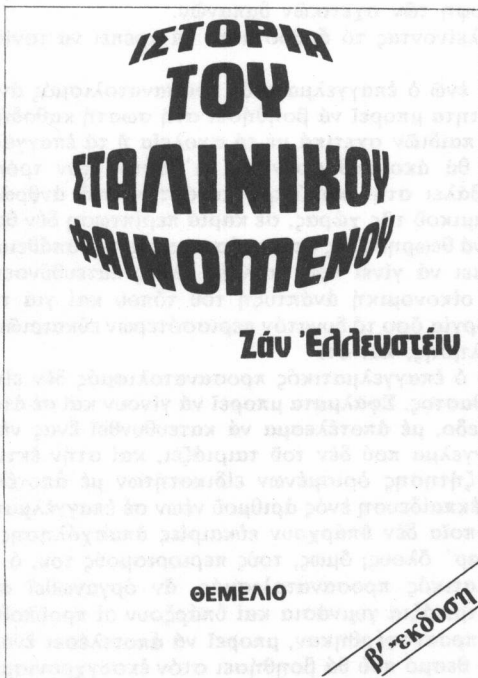
Δέν σκοπεύουμε να περιγράψουμε εδώ τόν τρόπο μέ τόν οποίο λειτουργεί ο θεσμός των συμβουλίων επαγγελματικού προσανατολισμού στά γαλλικά σχολεία του πρώτου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (αυτό, καί πάλι, είναι έργο των ειδικών). Ο λόγος γιά τόν οποίοι άναφερθήκαμε στό γαλλικό σύστημα είναι γιά νά τονίσουμε ότι ή σωστή λειτουργία του επαγγελματικού προσανατολισμού προϋποθέτει ένα οργανωτικό σχήμα πού θά πρέπει νά άρχισι νά δημιουργείται στην Έλλάδα. Οποσδήποτε τό σχήμα αυτό δέν πρέπει νά περιοριστεί στη διδασκαλία ενός υποχρεωτικού μαθήματος πού θά λέγεται «σχολικός καί επαγγελματικός προσανατολισμός». Ένα τέτοιο μάθημα ανάλογα μέ τά πρόσωπα τά όποια θά τό διδάσκουν καί ανάλογα μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο θά δίνονται οι σχετικές πληροφορίες, θά μπορούσε νά άποτελέσει ένα χρήσιμο στοιχείο γιά τόν επαγγελματικό προσανατολισμό των παιδιών.

Τό πρώτο βήμα στην όργάνωση του θεσμού του επαγγελματικού προσανατολισμού στην Έλλάδα θά πρέπει νά είναι ο διορισμός σέ κάθε γυμνάσιο ψυχολόγων, παιδαγωγών ή άλλων εκπαιδευτικών ειδικευμένων σέ θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού (σχετικά βλέπε καί επόμενο τμήμα του άρθρου αυτού). Οι ειδικοί αυτοί πρέπει νά αναλάβουν τήν πληροφόρηση των συναδέλφων τους, από τή μιά μεριά, καί των μα-

θητών καί των γονέων από τήν άλλη σχετικά μέ τό ρόλο, τίς δυνατότητες καί τούς περιορισμούς του επαγγελματικού προσανατολισμού. Σέ συνεργασία μέ τούς τρεις αυτούς φορείς θά συγκεντρώνουν καί θά συνεκτιμούν όλα τά στοιχεία πού χρειάζονται, γιά νά ληφθεί μιά όσο τό δυνατό πιο σωστή άπόφαση γιά τόν επαγγελματικό προσανατολισμό του κάθε παιδιού.

Παράλληλα μέ τό διορισμό των ειδικών στά γυμνάσια θά πρέπει νά δραστηριοποιηθούν καί οι σύλλογοι γονέων καί κηδεμόνων των μαθητών. Οι σύλλογοι αυτοί, μέ τήν επέκταση του ρόλου τους σέ θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, θά πρέπει νά προσελκύσουν τήν όλότητα των γονέων των παιδιών του κάθε σχολείου. Οι γονείς, σέ στενή συνεργασία μέ τό γυμνασιάρχη, τούς καθηγητές, τίς μαθητικές κοινότητες καί τούς ειδικούς στά θέματα του επαγγελματικού προσανατολισμού καθώς καί τό σχολίατρο, μπορούν νά βοηθήσουν σημαντικά στό νά σχηματιστεί μιά πληρέστερη εικόνα γιά τίς δυνατότητες, τίς αδυναμίες καί τίς δυσκολίες πού αντιμετώπιζει κάθε παιδί. Οι πληροφορίες πάνω σ' αυτά τά θέματα θά είναι χρήσιμες στην προσπάθεια νά παρασχεθεί σέ κάθε παιδί ή μεγαλύτερη δυνατή βοήθεια στό διάστημα πού θά μείνει στό γυμνάσιο. Ταυτόχρονα θά άποτελέσουν ένα τμήμα των στοιχείων πάνω στα όποια θά στηριχτεί ή σωστότερη άπόφαση γιά τόν επαγγελματικό προσανατολισμό του.

Όπως είναι ευνόητο ή συγκέντρωση των ελέγχων προόδου, των εκθέσεων των καθηγητών καί των άποτελεσμάτων των εξετάσεων καί των τέστ πού θά γίνονται

στό σχολείο καθώς και κάθε άλλης χρήσιμης πληροφορίας για τό κάθε παιδί, απαιτεί την οργάνωση στο κάθε σχολείο ενός καλά ταξινομημένου αρχείου, τό οποίο θά είναι στη διάθεση, πρώτα απ' όλα τών γονέων του παιδιού και τό οποίο θά περιέρχεται στην κατοχή τους όταν τό παιδί τελειώσει τό τριτάξιο γυμνάσιο. 'Η τήρηση και ή ενημέρωση ενός τέτοιου αρχείου απαιτούν την πρόσληψη πρόσθετου προσωπικού στό κάθε γυμνάσιο.

Τά παραπάνω είναι μερικά από τά σημεία πού θά πρέπει νά προσεχτούν στην οργάνωση του επαγγελματικού προσανατολισμού στό τριτάξιο γυμνάσιο. 'Ο επαγγελματικός προσανατολισμός, σέ κάθε περίπτωση, θά πρέπει νά θεωρηθεί ως ένας θεσμός πού ως αποκλειστικό σκοπό έχει νά βοηθήσει τούς νέους στην επιλογή του κατάλληλου σχολείου ή του κατάλληλου επαγγέλματος. Σέ καμιά περίπτωση δέν θά πρέπει νά λειτουργήσει ή νά χρησιμοποιηθεί ως μέσο προπαγάνδας ή πειθαναγκασμού. 'Ο επαγγελματικός προσανατολισμός θά πρέπει νά συμβάλλει στην διεύρυνση τών οριζόντων και νά προστατεύει την ελευθερία επιλογής σχολείου ή επαγγέλματος τών νέων, οι οποίοι, τελικά, είναι εκείνοι πού θά ύποστούν τις συνέπειες μιας οποιασδήποτε απόφασης.

Είναι φυσικό ότι στην αρχή ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού θά συναγτησει αντιδράσεις από πολλές πλευρές. 'Όταν, όμως, μέ την ενεργητική συμμετοχή όλων τών φορέων, αρχίσει νά αποδίδει θετικά αποτελέσματα, θά δημιουργηθεί ή απαραίτητη εμπιστοσύνη τών παιδιών και τών γονέων τους για τό θεσμό αυτό.

'Όταν ο θεσμός του επαγγελματικού προσανατολισμού καθιερωθεί στό τριτάξιο γυμνάσιο οι εισαγωγικές εξετάσεις για τό λύκεια, για τή μεγάλη πλειονότητα τών αποφοίτων του γυμνασίου, θά καταστούν περιττές διότι ή επιλογή του σχολείου ή του επαγγέλματος πού θά ακολουθεί τό κάθε παιδί θά στηρίζεται στην επίδοσή του σέ όλο τό γυμνάσιο και στην εκτίμηση τών ικανοτήτων και δυνατοτήτων του από πολλά πρόσωπα και επί πολλά χρόνια, και όχι στό αποτέλεσμα μιας δοκιμασίας λίγων ώρων κάτω από μία άνυπόφορη για αυτό ατμόσφαιρα.

Γ. Προϋποθέσεις για τήν εισαγωγή του επαγγελματικού προσανατολισμού στό τριτάξιο γυμνάσιο

Μερικές από τις προϋποθέσεις για τή σωστή λειτουργία του επαγγελματικού προσανατολισμού στό τριτάξιο γυμνάσιο στην Ελλάδα είναι οι ακόλουθες:

1. 'Η εκπαίδευση ψυχολόγων, παιδαγωγών και άλλων εκπαιδευτικών στό θέματα του επαγγελματικού προσανατολισμού. Στην πρώτη φάση του σχετικού προγράμματος ή μετεκπαίδευση ίσως είναι αναγκαίο νά γίνει σέ πανεπιστήμια ή ινστιτούτα του έξωτερικού, στό όποια υπάρχουν ειδικά τμήματα για τήν κατάρτιση στελεχών του επαγγελματικού προσανατολισμού. Σέ μία δεύτερη φάση θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν τέτοια τμήματα σέ πανεπιστημιακές σχολές στην 'Ελ-

λάδα πού διαθέτουν ή πού θά ιδρύσουν τμήματα ψυχολογίας και παιδαγωγικής ή σέ νέες σχολές ή πανεπιστημιακά ινστιτούτα πού θά έχουν ανάλογα τμήματα.

2. 'Επαγγελματικός προσανατολισμός χωρίς εκτιμήσεις σχετικά μέ τις ευκαιρίες άπασχόλησης πού υπάρχουν ή πού θά υπάρξουν στο μέλλον στό διάφορα επαγγέλματα κατά κλάδους τής οικονομίας είναι άνεφικτος. Οι εκτιμήσεις αυτές χρειάζονται ειδικές έρευνες στην αγορά εργασίας για τόν έντοπισμό και τόν ύπολογισμό τών κενών θέσεων στό διάφορα επαγγέλματα καθώς και ειδικές μελέτες σχετικά μέ τις προβλεπόμενες, για μία σειρά ετών, ανάγκες σέ ειδικευμένο προσωπικό, τόσο σέ πανελλήνιο επίπεδο όσο και κατά διαμερίσματα τής χώρας. 'Όλες οι εκτιμήσεις αυτές είναι πάντα κατά προσέγγιση και θά πρέπει νά αναθεωρούνται κατά διαστήματα μέ βάση τά καινούρια δεδομένα. Οι λεπτομερείς εκτιμήσεις μπορεί νά αποδειχτούν, μέσα σέ σύντομο χρονικό διάστημα ύστερα από τήν άνακοίνωσή τους, λανθασμένες. Για τό λόγο αυτό μόνο γενικές κατευθύνσεις ως πρός τόν επαγγελματικό προσανατολισμό τών παιδιών μπορούν νά βασιστούν στις εκτιμήσεις αυτές. Για τόν ίδιο λόγο ή επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση πού θά παρέχεται θά πρέπει νά δίνει τή δυνατότητα άλλαγής επαγγέλματος μετά από μία σύντομη μετεκπαίδευση.

3. 'Η εκπαίδευση ή μετεκπαίδευση στελεχών στον επαγγελματικό προσανατολισμό, ή πρόσληψή τους στό γυμνάσιο, ή αύξηση του διδακτικού και άλλου προσωπικού τών σχολείων αυτών καθώς και οι μελέτες για τήν εκτίμηση τών αναγκών τής χώρας σέ ειδικευμένο προσωπικό απαιτούν τή χορήγηση σημαντικών κονδυλίων από τόν κρατικό προϋπολογισμό για τήν κάλυψη τών σχετικών δαπανών.

Κλείνοντας τό άρθρο αυτό θά πρέπει νά τονίσουμε ότι:

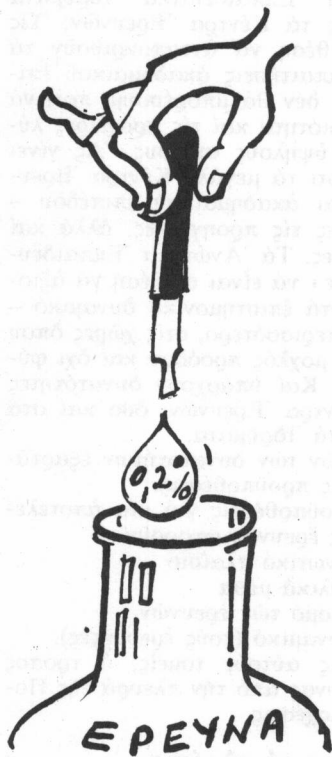
α) ενώ ο επαγγελματικός προσανατολισμός άναμφισβήτητα μπορεί νά βοηθήσει στην σωστή καθοδήγηση τών παιδιών σχετικά μέ τά σχολεία ή τά επαγγέλματα πού θά ακολουθήσουν και μ' αυτόν τόν τρόπο νά συμβάλει στην καλύτερη κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού τής χώρας, σέ καμιά περίπτωση δέν θά πρέπει νά θεωρηθεί ως ύποκατάστατο τής προσπάθειας πού πρέπει νά γίνει πρός πολλές άλλες κατευθύνσεις για τήν οικονομική ανάπτυξη του τόπου και για τή δημιουργία όσο τό δυνατόν περισσότερων ευκαιριών άπασχόλησης, και ότι

β) ο επαγγελματικός προσανατολισμός δέν είναι άλάνθαστος. Σφάλματα μπορεί νά γίνουν και σέ άτομικό επίπεδο, μέ αποτέλεσμα νά κατευθυνθεί ένας νέος σέ επάγγελμα πού δέν του ταιριάζει, και στην εκτίμηση τής ζήτησης ορισμένων ειδικοτήτων μέ αποτέλεσμα τήν εκπαίδευση ενός αριθμού νέων σέ επαγγέλματα για τά όποια δέν υπάρχουν ευκαιρίες άπασχόλησης.

Παρ' όλους, όμως, τούς περιορισμούς του, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, αν οργανωθεί σωστά στό τριτάξιο γυμνάσιο και υπάρξουν οι προϋποθέσεις πού προαναφέρθηκαν, μπορεί νά αποτελέσει ένα χρήσιμο θεσμό πού θά βοηθήσει στον έκσυγχρονισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Γιά νά υπάρξει Έρευνα

της Μαρίας Ήλιού

Εισήγηση στο διήμερο μελέτης αφιερωμένο στην οργάνωση της Έπιστημονικής Έρευνας σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης και στην Ελλάδα που διοργάνωσε στις 1-2 Σεπτεμβρίου στην Αθήνα η Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης. Όλο το υλικό του διημέρου πρόκειται να κυκλοφορήσει σε ένιαίο τόμο από τις εκδόσεις ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ με επιμέλεια του Μάριου Νικολινάκου.

Θά αναφερθώ βασικά στις κοινωνικές επιστήμες. Ο τίτλος αυτής της σύντομης εισήγησης ίσως ξαφνιάσει. Ίσως θεωρηθεί ότι παραγνωρίζουμε, ότι μηδενίζουμε το έργο γενεών δλόκληρων επιστημόνων. Δέν έχουμε αλήθεια νά προβάσουμε Κέντρα Έρευνών στή χώρα μας, έρευνητές ύψηλου επιπέδου, αξιόλογες δημοσιεύσεις, εύπρόσωπη συμμετοχή σέ διεθνή συνέδρια, προώθηση τής γνώσης μέσα από τήν έρευνα, μέ δυό λόγια έλληνική επιστημονική παρουσία; Τό έρευνητικό δυναμικό τής χώρας αποτελεί πραγματικότητα, αλλά εκδηλώνεται μέσα από ένα σύστημα ή μάλλον ένα κομπολόι εξαίρεσεων πού τείνουν νά του δώσουν περιθωριακό χαρακτήρα.

Τό θέμα μας δέν είναι αν υπάρχουν άτομα ή πυρήνες πού άσκοούν επιστημονική έρευνα, αλλά αν υπάρχει κρατική πολιτική έρευνας και θεσμική καταξίωσή της. Και δέν υπάρχει.

Στήν Ελλάδα δέν υπάρχει ύπουργείο ή ύφυπουργείο επιστημονικής έρευνας, ούτε άνώτατο συμβουλευτικό όργανο για τήν έρευνα πού νά λειτουργεί κοντά στήν Κυβέρνηση, ούτε καν συντονιστικό όργανο τών έρευνητικών δραστηριοτήτων. Η Ύπηρεσία Έπιστημονικής Έρεύνης και Αναπτύξεως (ΥΕΕΑ) δέν άπόκτησε ποτέ τά μέσα για νά παίξει ένα τέτοιο ρόλο. (Είδαμε ότι αυτές τές μέρες παρουσιάζεται ένα σχετικό νομοσχέδιο στή Βουλή πού είναι δυνατό νά αλλάξει τά δεδομένα στό μέλλον; αλλά πού δέν άναιρεί τές διαπιστώσεις για τό παρόν). Από τήν άλλη πλευρά, ή σχετική άυτόνομία τόσο τών Κέντρων Έρευνών, όσο και τών ομάδων έρευνας στά Άνώτατα Εκπαιδευτικά Ίδρύματα δέν γίνεται παράγοντας δημιουργικότητας και πρωτοβουλίας, γιατί λείπουν οι βασικές προϋποθέσεις για μία άποτελεσματική λειτουργία. Και κυρίως λείπει ή προϋπόθεση όλων τών προϋποθέσεων πού θά αναπτύξω πιο κάτω και πού είναι ή άναγνώριση τής σημασίας τής έρευνας και ή άναγνώριση του ρόλου τών έρευνητών.

Ἡ ἔρευνα εἶναι ζωτική ἐθνική ἀνάγκη γιὰ κάθε χώρα. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσει οὐσιαστική προτεραιότητα. Στὴν ἔρευνα θὰ στηριχθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξή της, ἡ ἀνεξαρτησία της, ἡ διατήρηση τῆς πολιτισμικῆς τῆς ταυτότητας, ἡ ἀναζήτηση τοῦ αὐριανοῦ τῆς προσώπου. Γιὰ νὰ ἀξιοποιήσουμε τὸν ἐθνικὸ μας πλοῦτο, γιὰ νὰ κάνομε τίς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς μας ἐπιλογὲς μὲ βάση δικὰ μας στοιχεῖα καὶ ἀναλύσεις καὶ ὄχι ξένες εἰσηγήσεις, γιὰ νὰ μελετήσουμε τὴν ἑλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ τὴ δυναμικὴ της καὶ νὰ μὴν παραλείψουμε ἀνάμεσα σὲ σχήματα μεταφερόμενα ἀπὸ ἄλλες χώρες πού ἐκφράζουν διαφορετικὲς κοινωνικὲς καταστάσεις, χρειάζεται νὰ γίνῃ συναγερομὸς τοῦ ἐρευνητικοῦ μας δυναμικοῦ καὶ νὰ δημιουργηθοῦν τὰ πλαίσια τῆς ἀξιοποίησής του.

Θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια γιατί ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθεῖται ὁδηγεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση.

Θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἔρευνα πού ἀσχεῖται στὰ ΑΕΙ καὶ στὰ Κέντρα Ἐρευνῶν, χωρὶς νὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς ἐρευνητικὲς δραστηριότητες τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, ἐλάχιστες εὐκαιρίες ἔχουν οἱ φοιτητὲς γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἐμπειρίες στὴ μεθοδολογία τῆς ἔρευνας στὸν τομέα τους. Τὰ παραδοσιακὰ προγράμματα, ὁ ἀμετακίνητος θεσμὸς τῆς ἔδρας, οἱ ξεπερασμένους μέθοδοι διδασκαλίας, δημιουργήσαν Σχολές, ἰδιαίτερα στοὺς τομείς τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, πού ἀποτελοῦν περισσότερο συνέχεια τοῦ Γυμνασίου παρά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Ἡ ὅποια ἔρευνα γίνεταί πηγάζει ἀπὸ τὴν προσωπικότητα (τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιφάνεια, ἀλλὰ καὶ τίς σχέσεις μὲ τὴν κρατικὴ μηχανή· τὸ μεράκι καὶ τὴ δύναμη χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱκανότητα ἐλιγμών) τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου καθηγητῆ.

Ἡ ἔκταση, ἡ συνέχεια καὶ ἡ συνέπεια τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων στὰ ΑΕΙ δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ὑπολογιστοῦν. Οἱ καθηγητὲς δηλώνουν μεγάλο ἀριθμὸ ἐρευνητικῶν προγραμμάτων. Κατὰ τὸ Κέντρο Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν (ΚΕΠΕ), ἡ ΥΕΕΑ κατάγραψε 890 ἐρευνητικὰ προγράμματα στὰ ΑΕΙ γιὰ τὸ 1976¹. Σὲ ποιά ὅμως πραγματικότητα ἀντιστοιχοῦν αὐτὲς οἱ ἑκατοντάδες; Μιά ἐκθεση τοῦ Ὄργανισμοῦ Οἰκονομικῆς Συνεργασίας καὶ Ἀναπτύξεως (ΟΟΣΑ) τοῦ 1972 θεώρησε ἀνάλογες δηλώσεις ὡς ἕνα βαθμὸ πλασματικῆς². Ἡ ἔλλειψη μέσων παίζει βέβαια καθοριστικὸ ρόλο. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἐνῶ προβλέπονται ὀρισμένες δαπάνες γιὰ ἐξοπλισμὸ (πού καθορίζονται συνήθως ἀπρογραμματίιστα, ἀσυντόνιστα καὶ σπασμωδικά), αὐτὸ πού κυρίως λείπει εἶναι οἱ δαπάνες λειτουργίας πού καὶ ὅταν προβλέπονται, δεσμεύονται συνήθως ἀπὸ τίς γραφειοκρατικὲς διαδικασίες.

1. ΚΕΠΕ, Πρόγραμμα οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως 1976-1980, Κεφάλαιο ΧΧΧ, Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, Ἀθήνα, Ἀύγουστος 1977, σελ. 4 (ὑπὸ ἐκδοσῆ).

2. «...ὑπολογίζεται ὅτι 30% τῶν ἐδρῶν ἔχουν σήμερον δραστηριότητες ἔρευνας καὶ ἀνάπτυξης, ἀν καὶ ἕνας μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτὲς ἰσχυρίζονται πὺς ἔχουν τέτοιες δραστηριότητες», OCDE, Comité de la politique scientifique et technologique, politiques nationales de la science: Grèce, 31-7-1972, σελ. 107.

Οἱ πρωτὲς ἐρευνητικὲς ἐμπειρίες ἀποκτῶνται στὸ ἐπίπεδο τῶν προπτυχιακῶν σπουδῶν. Ἀλλὰ οἱ ἐρευνητικὲς δραστηριότητες στὴν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση ἐγγράφονται κυρίως στὰ πλαίσια τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν πού στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχουν ἀκόμα, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὀργανωθεῖ.

Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ δημιουργία κύκλου Μεταπτυχιακῶν σπουδῶν στὴ χώρα μας εἶναι ἕνας πρόσθετος λόγος πού ἐπιβάλλει τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἔρευνας τόσο στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, ὅσο καὶ στὰ Κέντρα Ἐρευνῶν. Ἐπιβάλλει ἀκόμα τὴν ἀξιοποίηση καὶ τὸ συντονισμὸ ὅλων τῶν φορέων ἔρευνας. Ἡ Ὁμάδα μελέτης μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, μὲ Πρόεδρο τὸν καθηγητὴ Σπύρο Δοξιάδη, κατάρθεσε τὴν εἰσήγησή της στὸν Ὑπουργὸ Παιδείας στὶς 4 Ἰουλίου 1977. Ἀφοῦ σημείωσε ὅτι «τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα πρέπει νὰ ἔχουν τὸ κύριο βάρος καὶ τὴν κύρια εὐθύνη γιὰ τὸν κύκλο τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν» (σελ. 9), πρότεινε τὴν ἰσοτίμη συνεργασία, στὰ πλαίσια τῶν μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, τῶν ΑΕΙ καὶ τῶν Κέντρων Ἐρευνῶν (σελ. 9, 56, 72 κ.λπ.).

Καὶ προβάλλουν ἀμέσως τὰ ἐρωτήματα: Πὺς θὰ δεχτοῦν τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα αὐτὸ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ Κέντρα Ἐρευνῶν; Ὡς ποῖο βαθμὸ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναποκριθοῦν τὰ Κέντρα Ἐρευνῶν σὲ ἀπαιτήσεις ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιπέδου; Πιστεύουμε ὅτι δὲν θὰ μπορέσουμε ποτέ νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴ μετριότητα καὶ τίς πρόχειρες λύσεις, ἀν δὲν δάλουμε ὑψηλοὺς στόχους. Ἄς γίνῃ ἐπὶ τέλους συνείδηση ὅτι τὰ μεγάλα Κέντρα Ἐρευνῶν π ρ ε π ε ι νὰ εἶναι ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιπέδου – ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλες τίς προηγμένες, ἀλλὰ καὶ τίς μὴ προηγμένες χώρες. Τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα π ρ ε π ε ι νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀξιοποιοῦν τὸ ἔξω ἀπὸ αὐτὰ ἐπιστημονικὸ δυναμικὸ – ὅπως γίνεται, ὅλο καὶ περισσότερο, στὶς χώρες ὅπου τὰ Πανεπιστήμια εἶναι μοχλὸς προόδου καὶ ὄχι φύλακες τῆς συντήρησης. Καὶ ὑπάρχουν δυνατότητες ἐξέλιξης, τόσο στὰ Κέντρα Ἐρευνῶν, ὅσο καὶ στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα.

Ἡ ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων ἐξαρτᾶται ὅμως ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις.

Οἱ στοιχειώδεις προϋποθέσεις γιὰ μίαν ἀποτελεσματικὴ λειτουργία τῆς ἔρευνας ἀφοροῦν

1. τὸ θεσμικὸ-ὀργανωτικὸ πλαίσιο
2. τὰ ἀπαραίτητα ὑλικά μέσα
3. τὸν προγραμματισμὸ τῶν ἐρευνῶν
4. τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ (τοὺς ἐρευνητὲς).

Καὶ στοὺς τέσσερις αὐτοὺς τομείς, ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς ἔρευνας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Πολιτείας δημιουργεῖ ἀνασχέσεις.

1. Θεσμικὸ-ὀργανωτικὸ πλαίσιο

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἔρευνας στὶς λειτουργίες τοῦ κοινωνικοῦ σώματος προϋποθέτει ἕνα θεσμικὸ-ὀργανωτικὸ πλαίσιο διαρθρωμένο σὲ πολλὰ ἐπίπεδα:

- Ὄργανο ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.
- Ἀνώτερο συμβουλευτικὸ-ἀντιπροσωπευτικὸ ὄρ-

γανο για την επιστημονική έρευνα.

- Συντονιστικό όργανο των ΑΕΙ και των Κέντρων Έρευνών.

- Έπιστημονικά και διοικητικά συμβούλια των Κέντρων Έρευνών, αυτοδιοικούμενα και αντιπροσωπευτικά των δυνάμεων που απαρτίζουν τα Κέντρα.

- Όργανισμό και εσωτερικό κανονισμό του κάθε Κέντρου.

- Διαδικασίες λειτουργίας που να εξασφαλίζουν σεβασμό της προσωπικότητας των έρευνητών, πρωτοβουλία και αποτελεσματικότητα.

- Όρους πρόσληψης και επαγγελματικής εξέλιξης του επιστημονικού προσωπικού που να αποτελούν κίνητρα για την άτομική επιλογή της έρευνητικής δραστηριότητας. Όρους που να μην προκαλούν αίσθημα ανασφάλειας και να μη δημιουργούν καταστάσεις δεσμευτικές για την ελευθερία της συνείδησης των επιστημόνων.

Τί γίνεται στην πραγματικότητα

- Άνωτερα όργανα και συμβούλια έρευνας δεν υπάρχουν. (Μακάρι τό σχετικό νομοσχέδιο που κατατίθεται στη Βουλή να τά καθιερώσει και αυτό να σημαίνει στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την αναγνώριση της έρευνας³).

- Συντονιστικό συμβούλιο δεν υπάρχει.

- Έπιστημονικά συμβούλια δεν υπάρχουν.

- Τά Διοικητικά Συμβούλια των Κέντρων Έρευνών έχουν παράξενη σύνθεση: αποτελούνται από παράγοντες που δεν έχουν καμιά άλλη σχέση με τό συγκεκριμένο Κέντρο εκτός από τό ότι αυτό εξαρτιέται από τίς αποφάσεις τους. Τά μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων μπορεί να είναι λαμπροί επιστήμονες, συχνά καθηγητές Άνωτάτων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων ή Άκαδημαϊκοί, καμιά φορά δημόσιοι ή τραπεζικοί υπάλληλοι, αλλά πάντως δεν ζουν τή ζωή του Κέντρου, δεν έχουν άμεση γνώση των προβλημάτων και της λειτουργίας του, ή δική τους επαγγελματική και επιστημονική σταδιοδρομία πολύ μακρινή σχέση έχει με τίς δραστηριότητές του. Συνήθως δεν γνωρίζουν ούτε κατ' όψη τούς έρευνητές. Καί οί έρευνητές, οί επιστήμονες που ή δουλειά τους αποτελεί τό λόγο ύπαρξης του ενός ή του άλλου Κέντρου, που επενδύουν τήν επιστημονική τους προσωπικότητα στό παρόν και τό μέλλον του, δε συμμετέχουν ούτε παρίστανται στίς συνεδριάσεις

των Διοικητικών Συμβουλίων. Ό μόνος που συμμετέχει, συνήθως χωρίς ψήφο, είναι ό Γενικός Διευθυντής.

Η σύνθεση των Διοικητικών Συμβουλίων των Κέντρων Έρευνών θυμίζει τόν τρόπο διοίκησης φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.

- Όργανισμός και εσωτερικός κανονισμός στά Κέντρα Έρευνών κατά κανόνα δεν υπάρχουν. Όταν υπάρχουν, κωδικοποιούν ύποχρεώσεις των έρευνητών αλλά κανένα τους δικαίωμα. Καί αντιπαρέχονται ό,τι θά μπορούσε να θεμελιώσει διαδικασίες που θά κατοχύρωναν τήν καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του επιστημονικού δυναμικού.

- Οί διαδικασίες λειτουργίας των Κέντρων είναι τέτοιες ώστε παρεμποδίζουν αντί να υποδοθηούν τήν έρευνα και αναλώνουν τό χρόνο των έρευνητών σε άτελέτητα διαδήματα. Πρότυπο: ή ελληνική δημόσια διοίκηση με τό συγκεντρωτισμό, τό γραφειοκρατισμό, τήν αναποτελεσματικότητά της. Έτσι, αντί οί διοικητικές υπηρεσίες των Κέντρων Έρευνών να πλαισιώνουν τήν έρευνα, ύποχρεώνονται οί έρευνητές να πολλαπλασιάζουν τά διαδήματα τους προς αυτές για να τούς προσφέρουν, θά έλεγε κανείς, περιεχόμενο άπασχόλησης. Κι άς άπεμπολείται έτσι χρόνος που θά άφιέρωναν στην έρευνα. Αυτή ή μετατροπή του χρόνου του έρευνητή (όπως και του μέλους του επιστημονικού προσωπικού των ΑΕΙ - άκόμα και οί Κοσμήτορες ύποχρεώνονται να αναλώσουν πολύτιμο χρόνο σε διοικητική δουλειά) σε χρόνο διοικητικού υπαλλήλου δείχνει πολλά: άφομοιωτική δύναμη των μηχανισμών μιάς δυσκίνητης, αλλά γερά θεμελιωμένης διοίκησης, τάση άποβολής ή εξουδετέρωσης των στοιχείων που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητα (και που συνιστούν τή λειτουργία της έρευνας και της πανεπιστημιακής διδασκαλίας), σύγχυση ρόλων. Όργανισμοί όπως τά Πανεπιστήμια και τά Κέντρα Έρευνών έχουν βέβαια άνάγκη από διοικητικούς υπαλλήλους, όπως και από ειδικό τεχνικό προσωπικό: θυρωρούς, λογιστές, γραμματείς, δακτυλογράφους, βιβλιοθηκάρους... Έχουν όμως άνάγκη και από όλο τόν παραγωγικό χρόνο των πανεπιστημιακών και των έρευνητών. Αυτή ή σύγχυση ρόλων, χαρακτηριστικό, όπως είναι γνωστό, ύποανάπτυκτων κοινωνιών, είναι ένας από τούς βασικούς λόγους για τούς οποίους ύπάρχει ουσιαστική τομή και όχι συνέχεια άνάμεσα στό κύριο και στό βοηθητικό επιστημονικό προσωπικό των ΑΕΙ.

2. Δαπάνες για τήν έρευνα

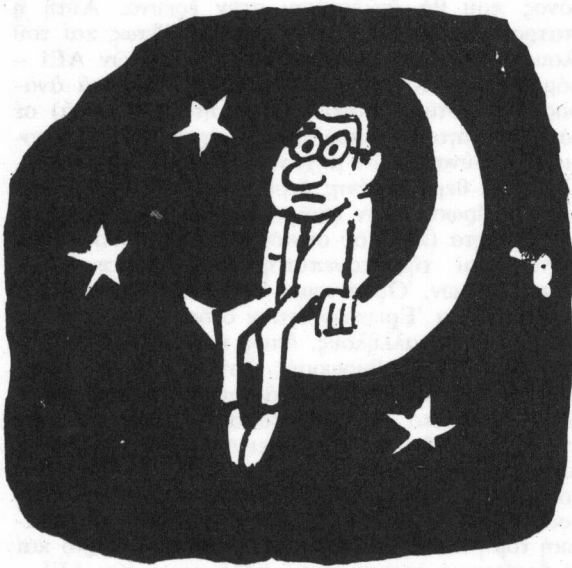
Είναι γνωστό, ότι οί δαπάνες για τήν έρευνα στην Ελλάδα είναι μηδαμινές. Στο κεφάλαιο για τήν επιστημονική έρευνα του ύπό έκδοση Προγράμματος Οικονομικής και Κοινωνικής ανάπτυξης 1976-1980 του ΚΕΠΕ ύπάρχει ένας συγκριτικός πίνακας με δείκτες για τήν έρευνητική και αναπτυξιακή δραστηριότητα 17 χωρών-μελών του ΟΟΣΑ (στοιχεία 1967 και 1971). Η Ελλάδα όχι μόνο διαθέτει για τήν έρευνα και τήν ανάπτυξη τό χαμηλότερο ποσοστό δαπανών ως προς τό κατά κεφαλή άκαθάριστο έθνικό προϊόν και τό χαμηλότερο ποσοστό επιστημονικού προσωπικού που άπασχολείται στην έρευνα και ανάπτυξη ως προς τό σύνολο των άπασχολούμενων, αλλά και έρχεται τελευταία με

3. Το νομοσχέδιο «Περί προώθησης της Έπιστημονικής Έρευνας και της Τεχνολογίας» δεν ήταν προσιτό όταν έτοιμαζόταν αυτή ή εισήγηση. Σημειώνουμε τώρα, ότι τό συγκεντρωτικό πνεύμα που τό χαρακτηρίζει δεν άποτελεί έγγυηση για τή λειτουργικότητα των διαδικασιών που θέλει να θεσμοποιήσει. Για μιά ενδεικτική σύγκριση παραθέτουμε στό τέλος αυτού του άρθρου, τή διάφραση και τή σύνθεση των όργάνων που έχουν τήν ευθύνη για τήν έρευνα και τήν Άνώτατη Έκπαίδευση στη Γαλλία. Χωρίς να άποτελεί πρότυπο για τήν Ελλάδα, τό γαλλικό σύστημα (που έχει και αυτό τίς άμφισβητούμενες πλευρές του και αντιπροσωπεύει άλλωστε τό προσωρινό άποτέλεσμα μιάς συγκεκριμένης πορείας) παρουσιάζει ενδιαφέροντα στοιχεία τόσο για τή συμμετοχή των πανεπιστημιακών και των έρευνητών στα διάφορα όργανα, όσο και για τίς δυνατότητες συντονισμού των φορέων της έρευνας, της Άνώτατης Έκπαίδευσης και της διοίκησης.

μεγάλη διαφορά από την άμεσα προηγούμενη της χώρα⁴.

Στοιχεία του ΟΟΣΑ χρησιμοποίησε και ο Γιώργος Κατηφόρης⁵ για να συγκρίνει τις δαπάνες για την έρευνα στην Ανώτατη Παιδεία σε % επί του ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος: σε 21 χώρες ή Ελλάδα έρχεται τελευταία, μαζί με την Ισπανία, με ποσοστό 0,0%.

Και στην έκθεση του ΟΟΣΑ για την επιστημονική πολιτική της Ελλάδας⁶ αναφέρονται συγκριτικά στοιχεία που τοποθετούν τελευταία την Ελλάδα για μία σειρά δείκτες: ποσοστό του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος που διατίθεται για την έρευνα και ανάπτυξη (0,2%), δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη κατά κεφαλή (1,3 δολ.), αριθμός έρευνητών ανά 10.000 κατοίκους (1), δαπάνες ανά έρευνητή (13 δολ.), λόγος βοηθητικού προσωπικού προς έρευνητή (1,2). Οι ξένοι εμπειρογνώμονες που συνέταξαν την έκθεση έτόνισαν ότι, σύμφωνα με αυτά τα τελευταία στοιχεία, «οι Έλληνες έρευνητές έχουν ανεπαρκή βοήθεια και κονδυλίων και προσωπικού».

Για τα Κέντρα Έρευνών, το σύνολο των δαπανών τους θα έπρεπε να διαχωρίζεται σε δαπάνες για μισθούς, σε δαπάνες για νοίκια και σε καθ' εαυτά κονδύλια έρευνας. Σε άλλες χώρες, το προσωπικό των Κέντρων έρευνών μισθοδοτείται στην ολότητά του σχεδόν από το δημόσιο, τα κτίρια παραχωρούνται από το κράτος και όταν λένε κονδύλια έρευνας έννοούν κονδύλια έρευνας. Στην Έλ-

λάδα μπορεί να φθάσουμε σε όριακές καταστάσεις όπου τα κονδύλια έρευνας να απορροφώνται σε μισθούς και νοίκια, πράγμα που να επιτρέπει την ύπαρξη, αλλά όχι και τη λειτουργία ενός Κέντρου Έρευνας. Ο χρόνος του έρευνητή - ακόμα και όταν αγοράζεται σε εξουτελιστική τιμή - κοστίζει ακριβά. Αν δεν αξιοποιείται από την κατάλληλη υποδομή, αν δεν του δίνονται τα μέσα για να αποδώσει, ακυρώνεται ο λόγος ύπαρξής του.

Η οικονομία στα μέσα έρευνας είναι ή χειρότερη σπατάλη. Πρόκειται για το γνωστό «ή φθηνά τρώει τόν παρά» που θα έπρεπε να μελετηθεί σοβαρά στο επίπεδο που προσδιορίζονται τα κονδύλια έρευνας. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν χρειάζεται έλεγχος για να μη γίνεται σπατάλη στη χρησιμοποίηση των μέσων. Ποιός όμως σκέφτηκε να ελέγξει και να υπολογίσει το κόστος της καθυστέρησης ενός έρευνητικού προγράμματος όταν σκαλώνει ή διεκπεραίωση μιάς αίτησης, αναβάλλεται ή αγορά ύλικού ή παίρνει άδεια έγκυμοσύνης ή μοναδική δακτυλογράφος;

3. Προγραμματισμός έρευνών

Η ανάγκη για κάθε χώρα προγραμματισμού και καθορισμού προτεραιοτήτων στον τομέα της έρευνας είναι κοινός τόπος. Ας σημειώσουμε ότι κάθε σύστημα προγραμματισμού χρειάζεται συνεχή ανατροφοδότηση από τα αποτελέσματά του. Πράγμα που στην περίπτωση της έρευνας καθορίζει τον κοινωνικό ρόλο του έρευνητή.

Ο έρευνητής δεν είναι (δεν είναι μόνο) ο βασικός συντελεστής της εκτέλεσης του προγράμματος, αλλά και παράγοντας διαμόρφωσης της πολιτικής της έρευνας και γενικότερα παράγοντας συνειδητοποίησης των προβλημάτων και διερεύνησης των δυνατών λύσεων.

Όλα αυτά προϋποθέτουν μηχανισμούς που λείπουν στον τόπο μας. Όχι μόνο δεν έχουμε προγραμματισμό, αλλά ούτε και τους στοιχειώδεις όρους (θα τό δούμε στή συνέχεια) που να διασφαλίζουν την επιστημονική ελευθερία του έρευνητή.

Στό επίπεδο των Κέντρων Έρευνών θα έπρεπε να λειτουργούσαν αντιπροσωπευτικά επιστημονικά συμβούλια με συμμετοχή των έρευνητών που να μπορούν να υπερασπίζονται τα προγράμματά τους και να συμβάλλουν στή διαμόρφωση του γενικού προγραμματισμού έρευνας του Κέντρου τους. Ένα τέτοιο συμβούλιο δίνει ορισμένες εγγυήσεις για να διατηρήσουν τα Κέντρα Έρευνών μιά συνέχεια στα προγράμματά τους και να δημιουργήσουν μέσα από αυτή τη συνέχεια μιά ταυτότητα και μιά παράδοση.

4. Ανθρώπινο δυναμικό

Για να υπάρξει έρευνα είναι απαραίτητα τό οργανωτικό πλαίσιο, τό κονδύλια, τό πρόγραμμα, αλλά ακόμα περισσότερο οι έρευνητές, οι έρευνητές με έρευνητική πείρα και οι νέοι μαθητευόμενοι έρευνητές.

Ο τρόπος που αντιμετωπίζονται στην Ελλάδα οι έρευνητές δείχνει πώς η έρευνα θεωρείται πάρεργο, έρασιτεχνισμός, χόμπυ. Και ο έρευνητής,

4. ΚΕΠΕ, Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1976-1980, δ.π.π. Πίνακας 1.

5. Γ. Κατηφόρης, Γιατί δεν έχουμε Πανεπιστήμιο, Αντί, τ. 56, 16, 10.1976 (στοιχεία 1970-71).

6. ΟΟΣΑ, δ.π.π. (στοιχεία 1967).

ένας ανεξάρτητος οικονομικά νέος, έργνης κατά προτίμηση, πού περνάει μία περίοδο έρευνας, όπως οί έφηβοι περνάνε συχνά μία περίοδο στιχουργικών προσπαθειών. Αυτό είναι όλοφάνερο στον τρόπο πρόσληψης των έρευνητών, στις χαμηλές τους άμοιβές, στην έλλειψη δυνατοτήτων επαγγελματικής εξέλιξης, πρόσβλεψης για συνταξιοδότηση, άκόμα για πολλούς και ιατρικής άσφάλισης, στη μη άναγνώριση τής προϋπηρεσίας τους και γενικά στην καθημερινή πρακτική.

Ένα παράδειγμα: τά τελευταία δύο χρόνια, δύο φορές έμειναν άπλήρωτοι οί έρευνητές του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών για διάστημα 4 με 6 μηνών. Ο Πάρεδρος του Έλεγκτικού Συνεδρίου δέ συμφωνούσε με τό Δ.Σ. για τήν έρμηνεία των συμβάσεων, διάφορα έγγραφα περιφέρονταν για ύπογραφή από Υπουργείο σε Υπουργείο. Άποτέλεσμα: οί έρευνητές πέρσι από τον Ιούνιο ξαναπληρώθηκαν τά Χριστούγεννα. Τί άλλο σημαίνει αυτό παρά ότι τό Κράτος τούς θεωρεί άνύπαρκτους στην κυριολεξία, άνλους; Γι αυτό και ή θεσμική άνεπάρκεια ως πρός τήν κατοχύρωση τους.

Άμεση συνέπεια, καταστροφική για τήν ύπαρξη τής έρευνας: δέν ύπάρχει πολιτική επένδυσης στους έρευνητές. Όταν π.χ. προσλαμβάνονται με σύμβαση διάρκειας πού δέν καλύπτει καν τό έρευνητικό πρόγραμμα στο όποιο εντάσσονται, είναι φανερό πώς γίνεται χρησιμοποίησή τους χωρίς καμιά προοπτική. Και μάλιστα κοντόθωρη χρησιμοποίηση, κακή έκμετάλλευση, γιατί είναι φυσικό και ό έρευνητής νά μήν επενδύσει στο Κέντρο.

Έτσι όμως, ένα Κέντρο Έρευνών μπορεί νά γίνει κέντρο διερχομένων, έφαλτήριο για τούς αξιότερους ή τούς πίο πονηρούς και χώρος όπου οί διεκδικήσεις του έπιστημονικού προσωπικού θά ανεξαρτητοποιούνται από τήν αντικειμενική προσφορά του. Η έπιθυμητή άνανέωση του έρευνητικού δυναμικού θά διαμορφώνεται με τάση πρός τά κάτω.

Άπό τήν άλλη πλευρά, τό αίσθημα άνασφάλειας δέν είναι τό καλύτερο μέσο για νά επιτευχθεί άπόδοση στον τομέα τής έρευνας πού άπαιτεί έξ όρισμού πρωτοβουλία, άδέσμευτη σκέψη, φαντασία.

Η μειοδότηση στους όρους πρόσληψης και εργασίας των έρευνητών έχει επιπτώσεις

- στο επίπεδο τής έρευνας γενικά
- στο επίπεδο κάθε Κέντρου και στην άντινοβολία του
- στις διαδικασίες διαμόρφωσης νέας γενιάς έρευνητών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί νέοι έρευνητές δέν ύποπτεύονται τά στάδια εκπαίδευσης και άσκησης στην έρευνα, γιατί ούτε οί σπουδές τους ούτε ό τρόπος λειτουργίας των Κέντρων Έρευνών τούς άφησαν νά τά ύποπτευθούν.

Ποιές είναι σήμερα οί προοπτικές ως πρός τό έρευνητικό δυναμικό;

Θά ήθελα νά διευκρινήσω ότι, παρ' όλο πού συνδέονται στενά, τό μέλλον τής έρευνας δέν ταυτίζεται με τό μέλλον συγκεκριμένου έρευνητικού προσωπικού. Όπως και με τό πρόβλημα των βοηθών και έπιμελητών, ύπάρχουν δύο θέματα: ένα είναι τό θέμα του πλαισίου και άλλο είναι τό θέμα των διαδικασιών ώστε οί εντάξεις νά εξασφαλίζουν

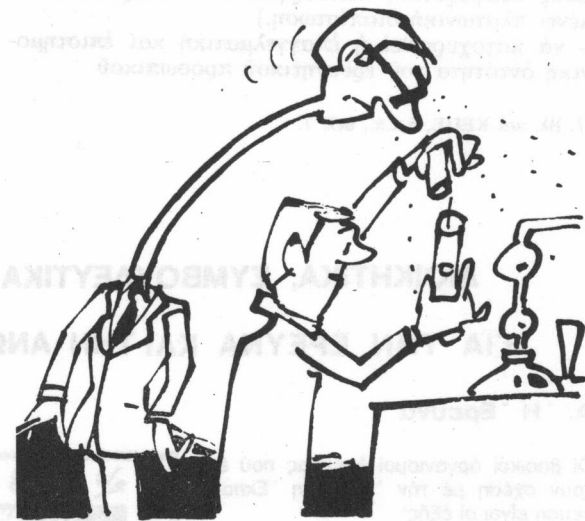
και λύσεις στις άτομικές περιπτώσεις και δυνατότητες για άνέβασμα του επιπέδου των Ίδρυμάτων και για καλύτερη λειτουργία τους στο μέλλον.

Σήμερα έχουμε κλειστεί μέσα σε ένα φαύλο κύκλο: οί μέτριες συνθήκες άμοιβής και εργασίας οδηγούν σε μέτριες άπαιτήσεις πού μπορούν νά φέρουν μέτρια άποτελέσματα δουλειάς πού με τή σειρά τους νά δικαιολογήσουν μέτριες συνθήκες άμοιβής και εργασίας.

Χρειάζεται νά σπάσει αυτός ό κύκλος. Και νά δημιουργηθούν οί προϋποθέσεις για μία διαρκή ανέλιξη.

Τά Πανεπιστήμια και τά Κέντρα Έρευνών πρέπει νά γίνουν κέντρα ύποδοχής των σκόρπιων έρευνητικών δυνάμεων και κέντρα διαμόρφωσης τής γενιάς πού θά τούς διαδεχτεί, των νέων έρευνητών και πανεπιστημιακών.

Για νά λειτουργήσει μία τέτοια δυναμική πρέπει ή πολιτική προσέλκυσης των νέων δυνάμεων νά σκοπεύσει ψηλά στηριγμένη στην άναγνώριση του

έρευνητή και του έργου του. Έτσι, ίκανοποιητικοί όροι πρόσληψης και έπιστημονικής εξέλιξης - θά προσελκύσουν έρευνητές ίκανοποιητικού επιπέδου - από τούς όποιους θά ύπάρχουν άπαιτήσεις για έρευνα ύψηλου επιπέδου - τής οποίας τά άποτελέσματα θά άποδεικνύουν τή χρησιμότητα τής δουλειάς τους και θά άντανακλούν στή θέση του Κέντρου πού τούς χρησιμοποιεί. Ατά τά άποτελέσματα θά άποτελούν τό βασικό έπιχείρημα του Κέντρου για νά διεκδικήσει και νά πετύχει - αύξηση κονδυλίων πού θά επιτρέψει νά διαμορφωθούν - ίκανοποιητικότεροι όροι ύποδοχής και εξέλιξης των έρευνητών πού θά άποτελέσουν κίνητρο για - πάρα πέρα άνέβασμα του επιπέδου.

Ανακεφαλαιώνοντας: για να υπάρξει έρευνα χρειάζονται δύο συμπληρωματικές προϋποθέσεις:

- να γίνει κοινή συνείδηση ή ανάγκη της και
- να αναγνωρισθεί ουσιαστικά από την πολιτεία.

Συμβολές σαν αυτό τό διήμερο πού οργανώσαν οί Πανεπιστημιακοί Δυτικής Ευρώπης μπορούν να βοηθήσουν και προς τίς δύο αυτές κατευθύνσεις.

Απαραίτητες εγγυήσεις για τήν ουσιαστική αναγνώριση του ρόλου τής επιστημονικής έρευνας:

- να δημιουργηθεί τό κατάλληλο θεσμικό-οργανωτικό πλαίσιο μέ τή συνεργασία και τή συμμετοχή τών έρευνητών. (Θυμίζουμε ότι ή έρευνα αποβάλλεται σήμερα από τίς υπάρχουσες δομές σαν ξένο σώμα⁷).
- να μεταφραστεί τό κρατικό ενδιαφέρον σέ σημαντική αύξηση τών κονδυλίων έρευνας. (Άς σημειωθεί ότι και άν τριπλασιαστούν, πάλι, σύμφωνα μέ τά στοιχεία του ΚΕΠΕ, θά διατηρήσουμε τήν τελευταία θέση στό συγκριτικό πίνακα πού παρουσιάζει.)
- να αποδεσμευθούν τά ΑΕΙ και τά Κέντρα Έρευνών από τούς κανονισμούς του δημοσίου λογιστικού και γενικά τών δημοσίων ύπηρεσιών. (Τό γεγονός ότι εκπαίδευση και έρευνα δέν συμπιπτουν μέ τή διοίκηση και τή διεκπεραίωση, ότι έχουν διαφορετικό χαρακτήρα, διαφορετικούς στόχους και συνεπώς διαφορετική λειτουργία, δέν επιτρέπεται να μένει πλατωνική διαπίστωση.)
- να κατοχυρωθεί ή επαγγελματική και επιστημονική οντότητα του έρευνητικού προσωπικού

7. Βλ. και ΚΕΠΕ, δ.π.π., σελ. 7.

Η επιστημονική έρευνα, όπως και ή εκπαίδευση, ιδιαίτερα ή πανεπιστημιακή, αποτελούν ιδεολογικούς χώρους όπου διεξάγονται ή μετάδοση και ή παραγωγή γνώσεων και όπου ασκείται τό ελεύθερο κριτικό πνεύμα. Η κριτική θεώρηση του γνωστικού αντικείμενου περιλαμβάνει βέβαια και τήν κοινωνική κριτική.

Ίσως τό ότι ή εκπαίδευσή μας διατηρήθηκε σέ τέτιο βαθμό συντηρητική και τό ότι δημιουργήθηκαν μηχανισμοί ανάιρεσης τών δυνατοτήτων τής επιστημονικής έρευνας να οφείλεται στό ότι ή κοινωνική κριτική δέν νομιμοποιήθηκε ακόμα στον τόπο μας.

Η έλλειψη όμως κοινωνικής κριτικής δέν συντελεί στή διατήρηση και τήν αναπαραγωγή του συστήματος πού τήν αποφεύγει, αλλά στήν αποσύνθεσή του. Όταν δέν υπάρχει αντίλογος, όταν δέν υπάρχει πρόκληση, δέν υπάρχει και προσαρμογή, προϋπόθεση τής επιβίωσης του συστήματος, του οποιουδήποτε συστήματος. Οί πρόσφατες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, ή αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος, οί προθέσεις για εξέλιξη τών πλαισίων τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και τής επιστημονικής έρευνας δείχνουν ότι ή εξουσία συνειδητοποίησε τίς άρνητικές και για τήν ίδια επιπτώσεις τής προηγούμενης πολιτικής τής.

Αλλά συγχρόνως πρόσφερε δυνατότητες για ιδεολογικές αναμετρήσεις και έβαλε τον καθένα μας μπροστά στις κοινωνικές του ευθύνες.

Γι αυτό και οί έρευνητές ζητάμε να υπάρξει έρευνα.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

Α. Η Έρευνα

Οί βασικοί οργανισμοί έρευνας πού έχουν σχέση μέ τήν Ανώτατη Έκπαίδευση είναι οί έξης:

1. Έθνικό Κέντρο Επιστημονικής έρευνας (CNRS). Έξαρτάται από τό Υπουργείο Παιδείας.

2. Έθνικό Ίνστιτούτο Υγείας και Ιατρικής Έρευνας (INSERM) Έξαρτιέται από τό Υπουργείο Υγιεινής.

Οργάνωση και διοίκηση του CNRS.

1. Διεύθυνση (άποτελείται από τό Γενικό Διευθυντή και τή Διευθυντική Επιτροπή στήν όποία μετέχουν, εκτός από τόν Γ.Δ., ό Διοικητικός Διευθυντής και Έπιστημονικοί Διευθυντές διορισμένοι από τό Υπουργείο Παιδείας).

2. Διοικητικό Συμβούλιο (άποτελείται από αντιπρόσωπους κρατικών ύπηρεσιών, 7 ύπουργείων, τής Διεύθυνσης και του επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού του CNRS).

3. Διευθυντήριο (40 μέλη): 21 εκλεγ-

LES EDUCATEURS
AU SERVICE DU PEUPLE

μένοι (10 από τό προσωπικό του CNRS, 10 από τά μέλη τής Έθνικής Επιτροπής του CNRS, 1 από τό Έθνικό Συμβούλιο Ανωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας), 10 διορισμένα (5 από τόν Υπουργό Παιδείας, 5 από τόν Υπουργό Βιομηχανικής και Επιστημονικής Αναπτύξεως) 9 αυτοδικαία συμμετέχοντα (7 μέλη τής Διευθυντικής Επιτροπής του CNRS, ό Delegué general τεχνικής και επιστημονικής έρευνας και ό Διευθυντής Ανωτάτης Εκπαιδευσεως).

4. Έθνική Επιτροπή Επιστημονικής Έρευνας.

Αποτελείται από 36 τμήματα πού αντιστοιχούν σέ επιστημονικούς τομείς και παίζουν ρόλο επιστημονικών συμβουλίων.

Κάθε τμήμα έχει 26 μέλη: 16 εκλεγμένα από τό προσωπικό, 5 διορισμένα από τόν Υπουργό Παιδείας και 5 διορισμένα από τόν Υπουργό Βιομηχανικής και Έπι-

στημονικής Αναπτύξεως. Κάθε τμήμα έχει μία μόνιμη 5μελή Επιτροπή.

B. Η Ανώτατη Εκπαίδευση

Τά Πανεπιστήμια αποτελούνται από Μονάδες Εκπαίδευσης και Έρευνας (UER). Τό αντίστοιχο των δικών μας Σχολών.

1. Οι Μονάδες Εκπαίδευσης και Έρευνας των Πανεπιστημίων διοικούνται από ένα Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου τουλάχιστον τὰ 2/3 των μελών εκλέγονται από τὸ προσωπικό και τούς φοιτητές. Διευθύνονται από τὸν Πρόεδρο πού εκλέγεται από τὸ Συμβούλιο. Τὰ υπόλοιπα μέλη είναι προσωπικότητες εκτός του Πανεπιστημίου.

2. Ὁ καθορισμός των προγραμμάτων έρευνας και ή κατανομή των κονδυλίων για τήν έρευνα πού γίνεται στις Μονάδες προσδιορίζονται από τὸ Ἐπιστημονικό Συμβούλιο, ἀποτελούμενο από μέλη του διδακτικού και έρευνητικού προσωπικού όλων των βαθμῶν καθώς και από έπιστήμονες ἀναγνωρισμένης αξίας.

3. Τά Πανεπιστήμια διοικούνται όπως και οι Μονάδες από ένα Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου ή σύνθεση καθορίζεται με τὸν ίδιο τρόπο όπως και για τις Μονάδες. Τὸ Διοικητικό Συμβούλιο εκλέγει τὸν Πρόεδρο. Ἐνα Ἐπιστημονικό Συμβούλιο καθορίζει τὰ προγράμματα έρευνας και κατανέμει τὰ ἀντίστοιχα κονδύλια.

4. Προβλέπονται και Περιφερειακά Συμβούλια Ἀνωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας για κάθε γεωγραφική περιφέρεια.

5. Τὸ Ἐθνικό Συμβούλιο Ἀνωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας ἀποτελείται από 90 μέλη και προεδρεύεται από τὸν Ὑπουργό Παιδείας.

Τὰ μέλη του Ἐθνικού Συμβουλίου: 54 εκλεγμένοι εκπρόσωποι των Πανε-

πιστημίων και ὀρισμένων έπιστημονικών ἱδρυμάτων ἀνεξάρτητων από τὰ Πανεπιστήμια:

- 18 από τούς καθηγητές και έρευνητές ὑψηλῶν βαθμῶν
- 13 από τὸ υπόλοιπο εκπαιδευτικό και έρευνητικό προσωπικό
- 1 από τὸ έπιστημονικό προσωπικό των βιβλιοθηκῶν
- 17 από τούς φοιτητές
- 5 από τὸ σύνολο του διοικητικού, τεχνικού και έργατικού προσωπικού
- 6 εκλεγμένοι εκπρόσωποι των ὑπόλοιπων ἱδρυμάτων Ἀνωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας:

- 1 των 5 Ἀνωτάτων Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν και του Ἐθνικού Ἰνστιτούτου Ἐπιμορφώσεως Ἐνηλίκων
- 3 των 17 Σχολῶν Μηχανικῶν
- 2 των 5 ἄλλων Ἀν. ἱδρυμάτων
- 30 έξωτερικές προσωπικότητες πού εκπροσωποῦν τὰ μεγάλα έθνικά συμφέροντα:

- 3 μέλη τῆς Βουλῆς
- 2 μέλη τῆς Γερουσίας
- 5 ἀνώτεροι ὑπάλληλοι ὑπηρεσιῶν πού έχουν σχέση με τις δραστηριότητες του Ἐθνικού Συμβουλίου
- 10 ὑπεύθυνοι επαγγελματικῶν, συνδικαλιστικῶν και κοινωνικῶν οργανώσεων
- 10 ειδικοί γνώστες των θεμάτων Ἀνωτάτης Εκπαίδευσης και Έρευνας.

Λειτουργεῖ επίσης ένα διαρκές τμήμα του Ἐθνικού Συμβουλίου ἀποτελούμενο από 30 μέλη, καθώς και ειδικές επιτροπές.

6. Ἡ Διάσκεψη των Προέδρων των Πανεπιστημίων.

Γ. Ἡ Διοίκηση

1. Στὸ επίπεδο τῆς Κυβέρνησης:
 - Διυπουργική Ἐπιτροπή Ἐπιστημον-

κής και Τεχνικής Έρευνας. Προεδρεύεται από τὸν Ὑπουργό επί τῆς Έρευνας.

- Συμβουλευτική Ἐπιτροπή Ἐπιστημονικής και Τεχνικής Έρευνας.

2. Στὸ επίπεδο του Ὑπουργείου Έρευνας:

Γενικό Συμβούλιο Ἐπιστημονικής και Τεχνικής Έρευνας (DGRST).

3. Στὸ επίπεδο του Ὑπουργείου Παιδείας:

Συντονιστική Ἐπιτροπή Ἐπιστημονικής Έρευνας. Προεδρεύεται από τὸν Ὑπουργό Παιδείας. Ἀντιπρόεδρος: ὁ Γενικός Γραμματέας του Ὑπουργείου Παιδείας. Μέλη: - ὁ Γενικός Διευθυντής του Ἐθνικού Κέντρου Ἐπιστημονικής Έρευνας (CNRS), ὁ Διοικητικός Διευθυντής του CNRS, ὁ Διευθυντής Ἀνωτάτης Εκπαίδευσης, ὁ Delegue general τεχνικής και έπιστημονικής έρευνας. Προβλέπεται έκτακτη συμμετοχή και του Προέδρου τῆς Συμβουλευτικής Ἐπιτροπῆς Τεχνικής και Ἐπιστημονικής Έρευνας.

Σημείωση

Οι δραστηριότητες του CNRS και των Πανεπιστημίων δέν ἀλληλοαποκλείονται. Ἀντίθετά: έρευνητές του CNRS διδάσκουν ή κάνουν έρευνα στα Πανεπιστήμια και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι ἀναλαμβάνουν έρευνες στο CNRS. Πολλές ομάδες έρευνας πού λειτουργοῦν στα πλαίσια των δραστηριοτήτων των Πανεπιστημίων έξαρτῶνται από τὸ CNRS.

Οι έρευνητές είναι συνδικαλισμένοι στο Ἐθνικό Συνδικάτο Ἐπιστημόνων Έρευνητῶν (SNCS) πού μετέχει στην Ὁμοσπονδία Ἐθνικής Παιδείας (FEN) μαζί με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού όλων των βαθμῶν τῆς Εκπαίδευσης, μέχρι και τήν ἀνώτατη

M.H.

πολιτικό
κριτήριο

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ '77

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

αθηνόραμα

ΘΕΑΜΑΤΑ · ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ · ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

ΔΡΧ 5
ΣΕΛΙΔΕΣ 68

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αγώνας

βορείας ελλάδας

Ἡ στροφή πρὸς τὴν Τεχνική Ἐκπαίδευση

τοῦ Γιάννη Μηλιοῦ

I. Ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση καὶ συγκυρία

Τὸν τελευταῖο καιρὸ βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ «κοσμογονία» ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων. Τὴ νομοθετικὴ κατοχύρωση τοῦ ἐννιάχρονου Σχολείου ἀκολούθησε ὁ νόμος γιὰ τὴν Τεχνικὴ καὶ Ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση, ὕστερα ἤρθε ἡ σειρά τοῦ νόμου γιὰ τὴν ιδιωτικὴ ἐκπαίδευση, καὶ ἐντελῶς πρόσφατα κατατέθηκε σχέδιο νόμου γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἐκκρεμεῖ ὡστόσο ὁ Νόμος-Πλαίσιο γιὰ τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα (ΑΕΙ) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τίς μεταπτυχιακὲς σπουδές. Ταυτόχρονα ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καθιερώθηκε σέ ὄλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης καὶ ἀρχισε μάλιστα νὰ χρησιμοποιεῖται σέ πολλές δημόσιες ὑπηρεσίες. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, λοιπόν, ἐπιχειρεῖ, γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδας, μιὰ συνολικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς ἐκπαίδευσης. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό: Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση συντελέστηκε σέ ἓνα κλίμα πλήρους σύμπτωσης Κυβέρνησης, ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης καὶ τῆς πλειοψηφίας

τῶν ἐκπαιδευτικῶν παραγόντων. Ἔτσι, θέσεις ὡπως «τό κυπριακὸν θέμα καὶ τό ἐκπαιδευτικὸν θέμα πρόπει νὰ τεθοῦν ἐκτός κομματικῶν ἀνταγωνισμῶν» (Εἰσήγηση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὴ Σύσκεψη γιὰ τὴν Παιδεία, *Καθημερινή*, 1.2.76), ὄχι μόνο διακηρύσσονται ἀλλὰ, σέ μεγάλο βαθμὸ, γίνονται πράξη.

Ὁ μονοκομματικὸς χαρακτήρας τῶν ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων (τουλάχιστο σ' ὅτι ἀφορᾷ τίς γενικὲς κατευθύνσεις, στὴν Κατώτερη καὶ τὴ Μέση ἐκπαίδευση) ξεπεράστηκε ἔγκαιρα. Σ' αὐτὸ πολὺ χρησίμευσαν ἡ συγκρότηση εἰδικῶν ἐπιτροπῶν μὴ μονοκομματικῆς σύνθεσης, κυρίως ὅμως διάφορες συσκέψεις πού καθόρισαν τίς βασικὲς ἐπιλογές, στίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς χώρας ἔδωσε τὸν τόνο. Οἱ συσκέψεις, λοιπόν, αὐτὲς δὲν ἦταν ἀπλῶς ἐνημερωτικὸ ἢ τεχνικὸ χαρακτήρα ἀλλὰ στόχευσαν νὰ χαράξουν ἀπὸ κοινοῦ μιὰν «παγίαν καὶ σταθερὰν ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν» γιὰ τὴν ἐξέυρεση τοῦ «τρόπου ὀριστικῆς ἐπιλύσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προβλήματος», πού «κατέστη ἀλυτον» (Καραμανλῆς, ὁ.π.). Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, καὶ σέ ἀνύποπτο χρόνο, κατέστησε συνυπεύθυνος μέρος τῆς Ἀντιπολίτευσης καὶ τοῦ

έπιστημονικού κόσμου στον καθορισμό των βασικών επιλογών που αργότερα υλοποιήθηκαν στα επιμέρους νομοσχέδια. Τό μέγεθος της σύμπτωσης των δύο μεγάλων άστικών κομμάτων μπορεί εύκολα να πιστοποιηθεί αν εξετασει κανείς άπόψεις αντιπολιτευτικών παραγόντων για τά σπουδαία σημεία της μεταρρύθμισης (π.χ. τό άρθρο του κ. Παπανούτσου, «Έπαγγελματικά Σχολεία», *Βήμα*, 20.2.1977).

Στό σημείο αυτό όμως ανακύπτει ένα πρόβλημα έρμηνείας των πολιτικών επιλογών της Κυβέρνησης. Γιατί τό γεγονός ότι τό έννιάχρονο ύποχρεωτικό Σχολείο, ή καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ή στροφή προς την Τεχνική Έκπαίδευση, όρισμένα ρηξικέλευθα μέτρα που προβλέπει ό νόμος-πλαίσιο για τά ΑΕΙ, όπως κατάργηση του θεσμού της έδρας και υιοθέτηση του τομέα, τό γεγονός λοιπόν ότι τά μέτρα αυτά προωθήθηκαν άπό τό κυβερνητικό κόμμα προκαλεί άμχανία αν όχι σύγχυση στις προοδευτικές πολιτικές δυνάμεις και τίς κοινωνικές όργανώσεις. Και τότο γιατί έχουμε να κάνουμε μέ μεταρρυθμιστικές κατευθύνσεις οι όποιες ως τώρα ήταν ξένες στις εκπαιδευτικές αντίληψεις και την πολιτική της Δεξιάς όλων των άποχρώσεων. Οι ιδέες αυτές, που σήμερα βρίσκουν μία άρχή εφαρμογής, επί χρόνια προβάλλονταν άπό την Άριστερά και άποτελούσαν μία άπό τίς συνιστώσες της πολιτικής και κοινωνικής κριτικής που άσκοϋσε, έναντίον της Δεξιάς. Η Άριστερά θεωρούσε τά μέτρα αυτά προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό και την πρόοδο της παιδείας.

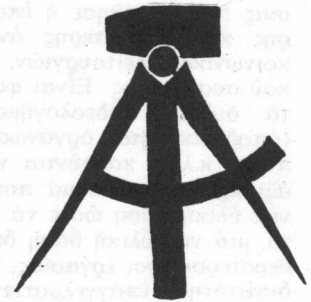
Όρισμένοι υποστήριξαν ότι ή κυβέρνηση ύποχρεώθηκε να υιοθετήσει τά μέτρα που νομοθέτησε και έθεσε σε εφαρμογή, μέ την πίεση του λαϊκού κινήματος, αλλά δέν θά μπορούσει ή δέν θά θελήσει να τά προωθήσει. Ειπώθηκε ακόμη ότι μέ τά εν λόγω μέτρα προσπαθεί να καλύψει άλλους στόχους, διαφορετικούς άπ' αυτούς που διακηρύσσει: «... δέν πρόκειται για στροφή στην Τεχνική Έκπαίδευση αλλά για δίαιο σπρώξιμο της πλειοψηφίας της νεολαίας στα εργοστάσια» (Άπό όμιλία του Δ. Γόντικα στη Βουλή, *Ριζοσπάστης*, 6.2.77).

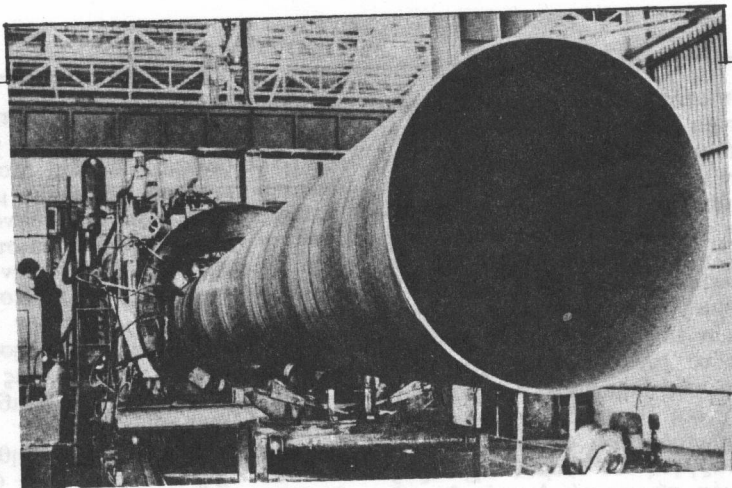
Και όμως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, και πιο συγκεκριμένα ό νόμος για την Τεχνική Έκπαίδευση, δέν ήταν κάλυμμα ή ιδεολογικό μέσο κατάλληλο να έκτονώσει τά λαϊκά αίτήματα. Αντίθετα, θά προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνιστά μία βαθιά επέμβαση της άρχουσας τάξης που αφενός θέλει να άπαλλαγεί άπό τους πατροπαράδοτους αλλά άτελέσφορους στις σημερινές συνθήκες προσανατολισμούς και άφετέρου να θέσει νέες δάσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα, τέτοιες που στη σημερινή συγκυρία θά μπορούν να προασπίσουν καλύτερα τά συμφέροντά της.

Τό πρώτο έρώτημα που ανακύπτει είναι τό ακόλουθο: Ποιοί είναι οι λόγοι που έθεσαν τά προβλήματα της αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης επί τάπητος μέ τόσο δξύ τρόπο ώστε άπό τά χείλια του Πρωθυπουργού και ήγέτη της Νέας Δημοκρατίας να άκούγονται φράσεις όπως «να καταλήξωμεν εις ένα θετικό συμπέρασμα, και θά προχωρήσωμεν άσέτως αντιδράσεων»; Οι γενικόλογες έξηγήσεις που επικαλούνται την τεχνική πρόοδο ή οι καθησυχαστικές γενικεύσεις του τύπου «τό φαινόμενο δέν είναι μόνο ελληνικό αλλά έχει παρατηρηθεί σε όλες τίς

ευρωπαϊκές χώρες κατά τά τελευταία χρόνια» (Τό *Βήμα*, 20.2.77) «άπαντούν» χωρίς να άσχοληθούν μέ τό πρόβλημα. Μήπως, πίσω άπό τον μεταρρυθμιστικό όργανισμό βρίσκεται μόνο ή ραγδαία άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας ή ή άνάπτυξη της έγχώριας έπιστήμης που στο βαθμό που όντως ύπάρχει ώθει στην άναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος; Όστόσο ή πρόοδος που παρατηρείται άπ' αυτή την άποψη τά τελευταία χρόνια δέν μπορεί να έξηγήσει μόνη της τί ριζική μεταστροφή στις κατευθύνσεις της παιδείας.

Έκείνο που κυρίως επιβάλλει μέ έπιτακτικό τρόπο τή λήψη τόσο σοβαρών μέτρων είναι πάνω άπ' όλα ή άνάγκη να διατηρηθεί ή ένότητα του κοινωνικού σχηματισμού, και ή άδυναμία του παλιού εκπαιδευτικού συστήματος να την έξασφαλίσει, στο βαθμό βέβαια που εξαρτιόταν άπό αυτό. Πρόκειται δηλαδή για την κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος: για την άδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να καταλείψει τους εκπαιδευόμενους στις θέσεις που δημιουργεί και άναδημιουργεί ό κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός εργασίας. Πρόκειται ακόμη για την άδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στα ιδεολογικά του καθήκοντα που συνίστανται στο να καταστήσει πρόθυμους τους εκπαιδευόμενους να άποδεχθούν τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, να ύπαχθούν σ' αυτόν άποδεχόμενοι τίς «τεχνικές» γνώσεις και την επαγγελματική προοπτική που προσφέρει. Πρόκειται, τέλος, για μία άδυναμία που δέν γεννήθηκε μόνο άπό τίς αντιφάσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και άπό τίς αντιφάσεις που δημιουργεί τό σύστημα της ιμπεριαλιστικής έξάρτησης της χώρας, όπως αυτές έσωτερικεύονται και «έξελλινίζονται», πράγμα που, έξειδικευόμενο στο έπίπεδο του εκπαιδευτικού συστήματος, σημαίνει ότι τό τελευταίο άδυνατεί να διαδώσει και να αναπαραγάγει την ιδεολογία της έξάρτησης ή μάλλον τίς ιδεολογίες που δικαιώνουν τό σύστημα της έξάρτησης. Έτσι, ή άνανέωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ή έγκατάλειψη ξεπερασμένων ιδεών, που αντιστοιχούσαν σε άνάγκες ενός παροχημένου πιά καταμερισμού εργασίας, αναγορεύονται σε επείγουσα κοινωνικο-πολιτική άνάγκη της άρχουσας τάξης. Φαίνεται όμως ότι έκτός άπό άνάγκες ύπέρξαν και οι συγκεκριμένες δυνατότητες (ύλικές, πολιτικές, ιδεολογικές) που κατέστησαν δυνατό τό όλο έγχείρημα, τό έγχείρημα δηλαδή του «έκσυγχρονισμού», τό όποίο δέν τό συναντάμε μόνο στα εκπαι-

δευτικά ζητήματα αλλά και σε πολλούς άλλους τομείς. Καί φαίνεται επίσης ότι ο εκσυγχρονισμός συνιστά μία γενικότερη στρατηγική πού την επέβαλε, εκτός άλλων, η γενικότερη χρεοκοπία της ιδεολογίας (και της πρακτικής) του αντικομμουνισμού. Τό δόγμα του «εκσυγχρονισμού» σήμερα επαγγέλλεται την ανασυγκρότηση του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους, της σύγχρονης Ελλάδας της ΕΟΚ. Γιατί ο αντικομμουνισμός στή σημερινή φάση στενεύει τις δυνατότητες να ενσωματωθούν οι λαϊκές απαιτήσεις σε μία στρατηγική εκσυγχρονισμού και καπιταλιστικής ανάπτυξης, παρόλο πού μπορεί ακόμη να τροφοδοτεί τις άμεσες κατασταλτικές λειτουργίες του κράτους. Η χρεοκοπία, επομένως, του αντικομμουνισμού άνοιξε τό δρόμο για μίαν άλλου τύπου άρθρωση της κυρίαρχης ιδεολογίας πού δέν θά ορίζεται μόνο αρνητικά αλλά θά άντλει τό περιεχόμενό της στήν επαγγελία κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και αναπτυξιακών επιδιώξεων.

Μέ τά παραπάνω δέν θά 'πρεπε να νοηθεί ότι μπαίνουμε σε φάση άνεκτικότητας της άρχουσας τάξης και του κράτους απέναντι στις λαϊκές διεκδικήσεις. Πραγματικά, αν εξαιρέσουμε την πρώτη άμφίβολη μεταδικτατορική περίοδο, έκτοτε γίναμε μάρτυρες μίας ευέλικτης μέν πολιτικής απέναντι στις λαϊκές διεκδικήσεις, ευελιξίας όμως πού δέν έχανε από τά μάτια της τόν κύριο στόχο και πού κύριο μέλημά της ήταν η ενσωμάτωση των λαϊκών διεκδικήσεων στήν προοπτική ανάπτυξης του έγχωριου καπιταλισμού. Συστατικό στοιχείο της διαδικασίας αυτής ήταν και είναι η προσπάθεια του κράτους να προσεταιριστεί τά μικροαστικά στρώματα - ιδιαίτερα τή νέα μικροαστική τάξη, έπισήμονες τεχνικούς, υπαλλήλους κ.λπ. - και να τά υποχρεώσει να άποδεχτούν την προοπτική του «εκσυγχρονισμού». Σ' αυτή την πλευρά της διαδικασίας πολύ βοήθησε η επαγγελία της όρθολογικότερης και δικαιότερης αναδιοργάνωσης όλων των κοινωνικών λειτουργιών, άρα και του εκπαιδευτικού συστήματος. Είναι φανερό ότι στό σημείο αυτό τά διάφορα ιδεολογήματα του τεχνοκρατισμού (άποδοτικότητα, όργάνωση, παραγωγικότητα, ανάπτυξη κ.λπ.) καλούνται να διαμορφώσουν ένα νέο άξιοκρατικό σύστημα πού θά συνδυάζεται με μία νέα ύλική βάση ώστε να μπορεί να γίνεται πιστευτό, μία νέα ύλική βάση όπου οι σταθεροί ή οι ο σταθερότεροι όροι έργασίας, η δικαιότερη άνταμοιβή, ή δυνατότητα επαγγελματικής προαγωγής και κοινωνικής προόδου γίνονται τά σταθερά μοτίβα του.

II. Η στροφή στήν Τεχνική-Επαγγελματική Έκπαίδευση

Άς δούμε τώρα πώς εντάσσονται τά συγκεκριμένα εκπαιδευτικά μέτρα στο πλαίσιο πού προαναφέραμε.

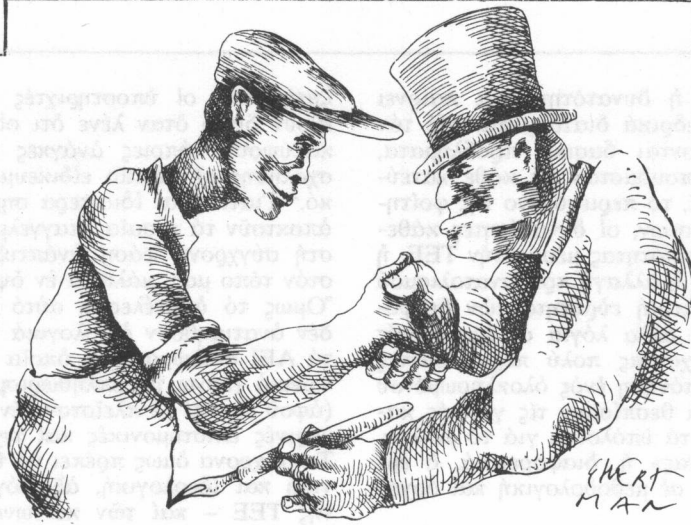
Οι κύριοι άξονες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης πού διαγράφηκαν ήδη στή Σύσκεψη για τήν Παιδεία ήταν οι ακόλουθοι:

1. Η άναπροσαρμογή του περιεχομένου σπουδών αλλά και της λειτουργίας του εκπαιδευτικού μηχανισμού με τρόπο πού να δημιουργήσει μία φερεγγυότητα προς τή μελλοντική επαγγελματική σταδιοδρομία του εκπαιδευόμενου.
2. Άποκατάσταση των δυνατοτήτων του εκπαιδευτικού μηχανισμού ως μηχανισμού επίλογής και κατανομής των εκπαιδευόμενων στις θέσεις πού δημιουργεί ο κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός έργασίας.
3. Στεράγμα των άποτελεσμάτων πού έχει σωρεύσει η κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος όπως η τεράστια παραγωγή άνειδίκευτων άποφοίτων της Μέσης Έκπαίδευσης, η έλλειψη ουσιαστικής μέσης Έπαγγελματικής Εκπαίδευσης και η άδυναμία έλέγχου της εκπαίδευσης και των άποτελεσμάτων της εκ μέρους της κρατικής έξουσίας.

Τά προβλήματα πού αναφέραμε έντοπίζονται κυρίως στή μέση βαθμίδα της εκπαίδευσης. Άλλωστε σ' αυτή τή βαθμίδα οι δυνατότητες επέμβασης είναι και οι προσφορότερες. Καί πρώτα απ' όλα ως προς τήν κατανομή των εκπαιδευόμενων σε διαφοροποιημένες και ιεραρχημένες, από κοινωνική άποψη, κατευθύνσεις, έτσι όπως τις διαμορφώνει αυθαίρετα ο κοινωνικός καταμερισμός έργασίας, πού προϋπάρχει στο όποιοδήποτε εκπαιδευτικό σύστημα και του ύπαγορεύει τις κατευθυντήριες γραμμές.

Η πρώτη κατανομή γίνεται «αυτόματα» χωρίς «να γεννάται θέμα».¹ Έδώ τά πράγματα δέν χηρίζουν άλλαγής: πρόκειται για τά 100.000 παιδιά πού κάθε χρόνο δέν θά τελειώσουν τόν 9ετή υποχρεωτικό κύκλο. Άπό κει και πέρα τά προβλήματα έν-

1. Γ. Ράλλης, «Σήμερα έχομεν 3 κατηγορίες υπαλλήλων. Διά τήν γ' κατηγορίαν δέν γεννάται θέμα. Είναι η κατηγορία των κλητήρων» (Καθημερινή, 1.2.76).

τοπίζονται, κατά σειρά: α) στην κατανομή των εκπαιδευομένων σε διαφορετικές κατευθύνσεις, «κλάδους», στο έσωτερικό της μέσης βαθμίδας (ή, αν δεχτούμε την ορολογία του κ. Ράλλη, οι μελλοντικοί δ' κατηγορίας υπάλληλοι)· β) στην επιλογή εκπαιδευομένων για την ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Τά προβλήματα αυτά αντιμετωπίστηκαν με την πρωμοδότηση, ή μάλλον με την εξ ύπαρξης αναδιοργάνωση του θεσμού της Τεχνικής και Έπαγγελματικής Έκπαίδευσης. Έδώ πραγματικά έντοπιζουμε μία τομή στά θέσμια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η τομή αυτή εγκαινιάζει μία ριζική αναδιαμόρφωση της σχέσης γενική-επαγγελματική εκπαίδευση στο έσωτερικό της μέσης βαθμίδας ενώ από την άλλη εγκαθιδρύει ένα νέο τρόπο επιλογής για τά Άνώτατα Εκπαιδευτικά Ίδρύματα. Ο νεωτερισμός συνίσταται στο ότι με την εισαγωγή της ΤΕΕ παρέχονται νέες δυνατότητες επιλογής (και αποκλεισμού) για την Άνώτατη Έκπαίδευση ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζονται οι όροι για την παραγωγή μεσαίου εξειδικευμένου τεχνικού-επαγγελματικού δυναμικού. Άλλά νά πώς τοποθετείται τό όλο θέμα από τούς ίδιους τούς εμπνευστές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

«Μέσα εις ένα τακτό χρονικό διάστημα πού θά πρέπει από τώρα νά προσδιορίσωμεν, τά παιδιά πού θά τελειώνουν τόν Α' κύκλο, τήν Γ' δηλαδή Γυμνασίον, θά εισάγονται εις τό Λύκειον μέ εξετάσεις αύστηρές και ότι αυτός ό αριθμός δέν θά είναι κατά πολύ ανώτερος από αυτόν πού προγραμματίζουν νά απορροφήσουν τά ΑΕΙ» (Ράλλης).

«Σκοπός μας είναι νά επηρεάσωμεν τόν αριθμόν τών εισαγομένων εις τά ΑΕΙ. Δηλαδή νά περιορισθή ό αριθμός και νά βελτιωθή ή ποιότης» (Πρωθυπουργός).

«Είναι ένα ποσοστόν περίπου 25% πού δέν εισέρχεται εις τό Γυμνάσιον. Αυτό θά πρέπει νά αυξηθή μετά τήν μετατόπισιν τών εξετάσεων διά τό Λύκειον, αν θέλωμεν νά είμεθα συνεπείς, κατ' αρχήν εις τό 50% ήμπορεί και παραπάνω εις 55%. Άλλά αυτή ή μέθοδος είναι δυνατόν νά αποδώση μόνον εάν έχωμεν παράλληλα φροντίσει νά ιδρυσώμεν Σχολάς Έπαγγελματικής και Τεχνικής Έκπαίδευσως διά νά απορροφήσουν τά παιδιά πού περισσεύουν» (Ράλλης).

«Έπίσης δέν πρέπει νά κάνουμε πάρα πολύ αυ-

στηρές τίς εξετάσεις για τό Λύκειο, πριν δημιουργήσουμε Έπαγγελματική και Τεχνική Έκπαίδευση. Μία Έπαγγελματική Σχολή δέν είναι ένα Γυμνάσιο» (Παπανούτσος).

«Και αυτή ή Τεχνική Σχολή, εις τήν όποίαν θά πηγαίνουν τά παιδιά μετά τό Γυμνάσιον, νομίζω, ότι διά λόγους ψυχολογικούς, καλύτερον θά ήτο νά τήν ονομάσωμεν Τεχνικόν Λύκειον, διά νά γνωρίζουν τά παιδιά, ότι θά πηγαίνουν ή εις τό ένα Λύκειον ή εις τό άλλο» (Τρομβούκης, πρόεδρος Όμοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Έκπαίδευσως).

«Άπό τήν δομήν της Παιδείας εξαρτάται εάν θά υπάρξουν οι απαραίτητοι φραγμοί επιλογής. Τώρα μέ τόν διαχωρισμόν πού γίνεται εις Γυμνάσιον και Λύκειον, θά αποτελέσει ένα σημαντικόν και σοβαρόν θήμα διά μίαν καλύτεραν επιλογήν» (Καλλαντζής, πρόεδρος Διδασκαλικής Όμοσπονδίας).²

Μέ βάση λοιπόν τίς προηγούμενες γενικές κατευθύνσεις τό Λύκειο χωρίζεται σε δύο διακριτούς τύπους: τό Γενικό Λύκειο, μέ ανοιχτή για τούς αποφοίτους του πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία, και τό Τεχνικό-Έπαγγελματικό Λύκειο, μέ μελλοντική δυνατότητα για τούς αποφοίτους του νά ενταχθούν στά ΚΑΤΕΕ. Ό δεύτερος κύκλος πάλι συγκεντρώνει 6 κατευθύνσεις, τό Τεχνικό Λύκειο και άλλες 5 κατευθύνσεις Έπαγγελματικών Λυκείων (προσανατολισμένα, κυρίως, σε μή παραγωγικά επαγγέλματα, όπως τά τουριστικά, κοινωνικής πρόνοιας κ.λπ.). Άνάλογες κατευθύνσεις θεσμοθετούνται και για τά Κέντρα Άνώτερης Τεχνικής και Έπαγγελματικής Έκπαίδευσης (ΚΑΤΕΕ). Έτσι τό ρόλο κατώτερης επαγγελματικής εκπαίδευσης θά επιτελεί τό Έπαγγελματικό Σχολείο, πού φτιάχεται πάλι στο 9χρονο υποχρεωτικό.³

Βέβαια από τήν άλλη μεριά ό νόμος για τήν ΤΕΕ δέν είναι παρά γενικό θεσμικό πλαίσιο μέ άπειρα «ήθελμένα κενά», ή πλήρωση τών όποιων δέν ήταν δυνατή. Για τήν αντιμετώπιση όλων τών σημειών και μελλοντικών άναγκών παρέχεται

2. Όλα τά παραθέματα έχουν ληφθεί από τά πρακτικά της μεγάλης Σύσκεψης για τήν παιδεία πού δημοσίευσε ή Καθημερινή, 1-3.2.1976.

3. Βλ. Άννα Φραγοδάκη, «Τό πρόβλημα της τεχνικής εκπαίδευσης: αναπτυξιακή λογική και ιδεολογίες», Πολίτης, τεύχ. 11, σελ. 21, όπως και παραστατικό διάγραμμα τών κυκλωμάτων και της συνολικής εκπαιδευτικής πυραμίδας.

στην κρατική εξουσία ή δυνατότητα να παίρνει διάφορα μέτρα με προεδρικά διατάγματα. Με τον τρόπο αυτό θα επιλύονται βασικά προβλήματα, όπως ο αριθμός των σπουδαστών σε κάθε κατεύθυνση ή κλάδο της ΤΕΕ, το περιεχόμενο της φοίτησης, ο τύπος των εξετάσεων, οι δυνατότητες άμεσης και άμεσης κινητικότητας μέσα στην ΤΕΕ, ή ίδρυση νέων ιδρυμάτων, ή αλλαγή προσανατολισμού όρισμένων, ή επαγγελματική ευρύτητα των διαφόρων κλάδων, κ.ο.κ. Με άλλα λόγια οι εμπνευστές του σχετικού νόμου, έχοντας πολύ περιορισμένες δυνατότητες για την εκπόνηση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου, άρκέστηκαν να θεσπίσουν τις γενικές κατευθύνσεις και άφησαν τα υπόλοιπα για το μέλλον. «Βλέποντας και κάνοντας» ή, διαφορετικά, ο εμπειρισμός αναγορεύεται σε μεθοδολογική και οργανωτική άρετή.

Η ριζική αναδιοργάνωση της διαδικασίας επιλογής και κατανομής σε επαγγέλματα που εισάγει ο νέος νόμος για την ΤΕΕ καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις δυνατότητες αναμόρφωσης των άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης. Άλλά και το 9χρονο υποχρεωτικό αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή του νέου νόμου: οι νέες κατευθύνσεις δεν μπορεί να βοηθούν χωρίς ένα σημαντικό εύρος γενικής στοιχειώδους εκπαίδευσης, για το οποίο το παλιό 6χρονο δημοτικό ήταν άεπαρκές.

Εκτός όμως από τις παραπάνω «τεχνικές-οργανωτικές» καινοτομίες, από ιδεολογική άποψη, ο νέος νόμος ξεχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό. Η Εισηγητική Έκθεση του νομοσχεδίου για την ΤΕΕ είναι πολύ εύγλωττη: «Η επαγγελματική εκπαίδευση, διαβάζουμε, έχοντας πρωταρχικό σκοπό την παροχή γνώσεων για άμεση πρακτική εφαρμογή παρέλειπε την παροχή μίας γενικής μορφώσεως που δεν θα είχε άμεση σχέση με το επάγγελμα και την επαγγελματική ζωή». Όμως, «ο επαγγελματίας είναι την ίδια ώρα και πολίτης που καλείται να δραματίσει και έναν άλλο ρόλο στη ζωή». Οι γραμμές αυτές αποκτούν βαρύνουσα σημασία σε σχέση με τον «άλλο ρόλο που θα δραματίσει στη ζωή του ο επαγγελματίας-πολίτης». Μέσα από την αποδοχή των «ουδέτερων» τεχνικών γνώσεων, τον έθιμο και την προετοιμασία για τα «ουδέτερα» επαγγέλματα θα νομιμοποιηθεί ο καπιταλιστικός κοινωνικός καταμερισμός εργασίας μέσα στο ίδιο το σχολείο. Εκεί, μαζί με την απόκτηση των απαραίτητων «τεχνικών» γνώσεων θα σφυρηλατηθεί η πίστη του εκπαιδευόμενου στη μελλοντική κοινωνική λειτουργία του, πράγμα που αποτελεί την προϋπόθεση για την ιδιότητα του πολίτη, έτσι όπως αυτή η ιδιότητα άρμόζει στην άστική οργάνωση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Οι αλλαγές που θεσπίζει ο νόμος για την ΤΕΕ συνιστούν μία ουσιαστική τομή στην ως τώρα διαδικασία εκπαίδευσης-εξειδίκευσης της εργατικής δύναμης. Έτσι, ακόμη και αν παραλείψουμε για μία στιγμή τις μισές αλήθειες που κρύβουν συνήθως την «επικίνδυνη» (δηλαδή την πολιτική) πλευρά του

ζητήματος, οι υποστηρικτές του νέου συστήματος έχουν δίκιο όταν λένε ότι οι αλλαγές έρχονται να καλύψουν κάποιες ανάγκες του συστήματος άσχρολης σε μεσαίο ειδικευμένο στελεχικό δυναμικό.⁴ Γιατί είναι ιδιαίτερα σημαντικό το βάρος που αποκτούν τα μεσαία επαγγελματικά-τεχνικά στελέχη στη σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στον τόπο μας, μάλιστα εν όψει ένταξης στην ΕΟΚ. Όμως το αποτέλεσμα αυτό θα είναι αδύνατο αν δεν ανατιμηθούν αξιολογικά τα προσφερόμενα από τα ΑΕΙ διπλώματα τα οποία έχουν υποτιμηθεί κοινωνικά (λόγω υπερπληθωρισμού) και επιστημονικά (άφου ως επί το πλείστον δεν αντιστοιχούν στις σημερινές επιστημονικές και τεχνολογικές προόδους). Ταυτόχρονα όμως πρέπει να υπάρξει θετική, κοινωνική και ιδεολογική, αξιολόγηση των διπλωμάτων της ΤΕΕ - και των κοινωνικών προοπτικών που προσφέρουν - ώστε τα μεσαία τεχνικά επαγγέλματα να αποκτήσουν κοινωνικό γόητρο.

Οι θεσμικές αλλαγές συνοδεύονται και από μία προσπάθεια αναδιοργάνωσης της άστικής ιδεολογίας που σχετίζεται με την εκπαίδευση. Στη θέση της κλασικής φιλελεύθερης ιδεολογίας που εξαφανίζει ή υποβιβάζει το ρόλο των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων παραγωγής (και που στην ελληνική περίπτωση, λόγω ιστορικών συνθηκών και δομικών αναγκών του ελληνικού καπιταλισμού, του πολιτικού συστήματος και των ιδιομορφιών της ανώτερης «μορφωμένης τάξης», της ιντελιγκέντσιας, δημιούργησε το «έλληνοχριστιανικό» πρότυπο, με κυρίαρχες τις ψευτοουμανιστικές αποχρώσεις), στη θέση λοιπόν της φιλελεύθερης ιδεολογίας που θεωρεί την εκπαίδευση διαδικασία ολοκλήρωσης της προσωπικότητας του ατόμου, που χάρη σ' αυτήν θα κατακτήσει το υψηλό ιδανικό της μόρφωσης, προβάλλει όλο και περισσότερο η τεχνοκρατική ιδεολογία. Η νέα ιδεολογία θα στηριχθεί πάνω απ' όλα στο ιδανικό της επιτυχημένης επαγγελματικής πράξης μέσω της οποίας θα εξυπηρετηθεί το κοινωνικό σύνολο. Έδώ η ολοκλήρωση της προσωπικότητας δεν είναι σκοπός αλλά μέσο για την επαγγελματική άποκατάσταση. Η Αίτιολογική Έκθεση του νόμου, εξυπηρετώντας αυτή τη σειρά ιδεών, θα τονίσει: «Η εκπαίδευση και γενικότερα η μόρφωση βοηθούν το άτομο να διαμορφώσει την προσωπικότητά του, να αναπτύξει τις ικανότητές του και να καλλιεργήσει τις κλίσεις του, ώστε να πάρει μία ανάλογη

4. Βλ. Άνασ. Νερέτζης, βουλευτής Πειραιώς Νέας Δημοκρατίας, «Η οργάνωση της τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, νέες δυνατότητες και προοπτικές». «Σ' αυτή την κοινωνική πραγματικότητα που το κάτω μέρος της κατέχει ο εργάτης και το πάνω μέρος της ο πνευματικός άνθρωπος, υπάρχει μία ραχοκοκαλιά. Υπάρχει μία ολοκλήρωση άρθρωση ή οποία πρέπει να έχει και τη γενική εκπαίδευση αφού επικοινωνεί με τους επιστήμονες (την κεφαλή) και την τεχνική αφού στηρίζεται στη βάση, μία σπονδυλική στήλη που δεν ύστερεί καθόλου σε ένταση και έκταση στη διαδικασία παραγωγής του κοινωνικού προϊόντος. Αυτή τη σπονδυλική στήλη στερείται σήμερα η χώρα και αυτή την έλλειψη ήθελε να καλύψει το νομοσχέδιο. Γιατί άκριτως με το να μίν έχουμε τις ενδιάμεσες αυτές κλίμακες φθάνουμε στο σημείο ή να υποβαθμίζουμε τους επιστήμονες και να τους υποχρεώνουμε να ασχολούνται με κατώτερα της επιστημονοσύνης τους έργα ή να δίνουμε περισσότερες εξουσίες σε ανθρώπους που είναι ανειδίκευτοι». Περιοδικό Νέα Πολιτική, Μάιος 1977, αριθ. 20, σελ. 16.

θέση στην οικονομική και κοινωνική ζωή». Παράλληλα ο φιλελεύθερος μύθος για την ισότητα εμπρός στη μόρφωση εκτοπίζεται από το νέο μύθο του «κρατικού καθήκοντος» στο όνομα του συνολικού «κοινωνικού συμφέροντος». Τα άτομα πρέπει να προσανατολιστούν ανάλογα με τις δυνατότητές τους, γιατί μόνο έτσι θα βρουν την αρμόζουσα θέση στο κοινωνικό σύνολο: «Μένει ένα 53% παιδιών και γονέων τους που δεν έχουν καμιά απολύτως επίγνωση των δυνατοτήτων τους. Γιατί λοιπόν να καθυστερούν όλοι αυτοί και να μην προσανατολίζονται νωρίτερα σε κάτι αποδοτικότερο παρά να σπαταλιούνται άσκοπα τόσα χρόνια;» (Από συνέντευξη του κ. Ράλλη στην *Καθημερινή*, 5.9.76). 'Επιπλέον: η εκπαίδευση άρχισε να θεωρείται ως βασικός όρος για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. 'Η για να τό πούμε στη γλώσσα της άστικής ιδεολογίας: Οί επενδύσεις στην εκπαίδευση αποτελούν παραγωγικές επενδύσεις «μιά και είναι αποδεδειγμένο, ότι ο κυριότερος συντελεστής παραγωγής στις ελεύθερες οικονομίες – σπουδαιότερος και από τό κεφάλαιο – είναι τό κατάλληλα εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό».⁵

Πρέπει, τέλος, να επισημανθεί και μιά άλλη πλευρά πού έχει όχι μόνο οργανωτική και κοινωνική σημασία αλλά και ιδεολογική. 'Ο καθένας από τους δύο τύπους Λυκείου εισάγει σε διαφορετικά εκπαιδευτικά κυκλώματα πού τό καθένα τους πάλι εισάγει σε έντελώς διαφορετικές κοινωνικές λειτουργίες. 'Από τή μιά μεριά τό Γενικό Λύκειο μαζί με τά 'Ανώτερα 'Εκπαιδευτικά 'Ιδρύματα, από τήν άλλη τό Τεχνικό 'Επαγγελματικό Λύκειο και τό ΚΑΤΕΕ. 'Η νομική ισοτιμία των δύο κυκλωμάτων ελάχιστα ενδιαφέρει. Στο έξης σημασία θά έχει ότι τό καθένα από τά δύο διακριτά κυκλώματα προετοιμάζει και προεικονίζει για διαφορετικούς μελλοντικούς κοινωνικούς ρόλους. Στη μιά περίπτωση οί κοινωνικοί ρόλοι διευθυνόντων, στην άλλη διευθυνομένων, όπως ταιριάζει στον καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας. Δέν πρόκειται για ρητορικό σχήμα ή ταξινόμητική μανία. 'Η ιεράρχηση διευθυνόντων και διευθυνομένων, ή διάκριση και ή πόλωση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας συνιστούν καθοριστικό τρόπο διαφύλαξης της ένότητας του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Καί ή ιεράρχηση αυτή πρέπει πάνω άπ' όλα να συντελείται στο επίπεδο των ίδιων των παραγωγικών σχέσεων και να προετοιμάζεται στο Σχολείο. Πρόκειται για μιά βασική αντίφαση, πού στίς ώριμες καπιταλιστικά χώρες, δέν μπόρεσε να λυθεί και δέν ήταν δυνατό να λυθεί, πράγμα πού δημιούργησε νέα κοινωνικά προβλήματα, νέους προβληματισμούς και κατά συνέπεια νέα κοινωνικά κινήματα στο χώρο της νεολαίας.

5. 'Αγόρευση στη Βουλή του ύφυπουργού κ. Κοντογιαννόπουλου, έφ. *Καθημερινή*, 24.2.77. Είδαμε άλλωστε με τήν ίδια δικαιολογία (ανάγκης επενδύσεων σε παραγωγικό τομέα) τό σύνδεσμο 'Ιδρυτών 'Ελληνικών Σχολείων να άπαιτεί κρατικές επενδύσεις για τήν ένισχυση της ιδιωτικής εκπαίδευσης: «'Η ιδιωτική εκπαίδευση να τύχει της αυτής οικονομικής μεταχειρίσεως όπως οί άλλες παραγωγικές επενδύσεις για τήν όρθή ανάπτυξη του δυναμικού της». 'Από ανακοίνωση του Σ.Ι.Ε.Α., Βήμα, 18.8.1977.

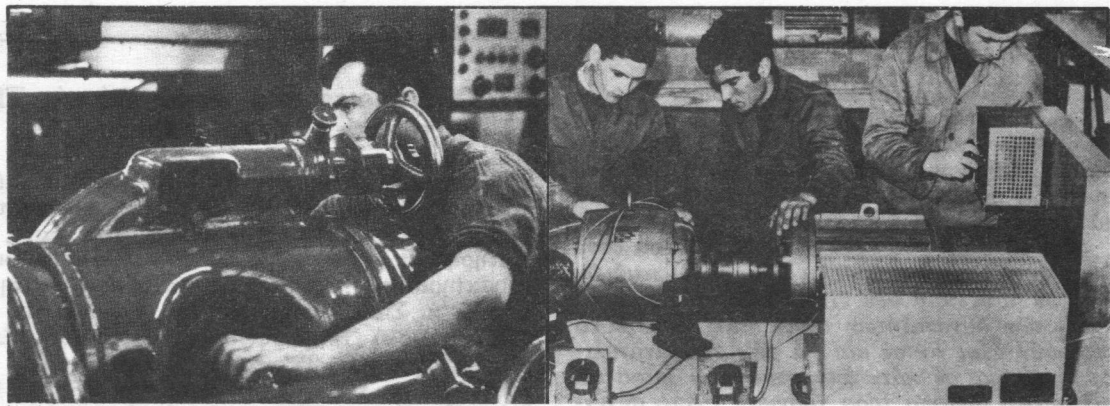
III. Οί επικριτές του νόμου για τήν ΤΕΕ. 'Η άνύπαρκτη έναλλακτική λύση

'Η ένότητα των εκπαιδευτικών παραγόντων και της πολιτικής ήγεσίας στη χάραξη της μεταρρυθμιστικής γραμμής για τήν όποία μιλήσαμε στην άρχή, δέν διατηρήθηκε άρραγής ως τό τέλος. 'Ορισμένοι, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τόν τότε πρύτανη του Ε.Μ.Π. κ. Σακελλαρίδη και τήν πρόεδρο της ΣΕΛΕΤΕ (Σχολή 'Επιμορφώσεως Λειτουργών 'Επαγγελματικής και Τεχνικής 'Εκπαίδευσης) και πρωτογάρτρια της στροφής προς τήν ΤΕΕ τό 1959 επί κυβερνήσεως ΕΡΕ κυρία Δενδρινού-Αντωνάκη αντίταχτηκαν στο νόμο για τήν ΤΕΕ. Οί στόχοι και στην περίπτωση αυτή ήταν όμοιοι: στροφή στην επαγγελματική εκπαίδευση, ξεπέρασμα της κατάστασης πού συσώρευσε πλήθος άνειδίκευτων άποφοίτων, άποκατάσταση των δυνατοτήτων του εκπαιδευτικού μηχανισμού για τήν όρθολογική κατανομή των εκπαιδευομένων. 'Αρνήθηκαν όμως τά στεγανά στο έσωτερικό της Μέσης βαθμίδας της εκπαίδευσης και πρότειναν τή δημιουργία Λυκείων προσανατολισμένων προς κοινές επαγγελματικές κατευθύνσεις κατοχυρωμένες από τό ίδιο θεσμικό πλαίσιο. 'Ετσι μεταξύ άλλων θεώρησαν άπαραίτητο «να επιτρέπεται ή κινητικότητα μαθητών και σπουδαστών προς πάσαν κατεύθυνση με τήν ελάχιστη δυνατή άπώλειαν χρόνου σπουδών» (Πρόταση όμάδας εργασίας Σακελλαρίδη, *Καθημερινή*, 5.9.76). Στην ίδια λογική ή κα Δενδρινού-Αντωνάκη πρότεινε:

«Γυμνάσιο α' βαθμίδος με επαγγελματικό προσανατολισμό και εργαστήρια και με μονοτάξιο κατόπιν τεχνική σχολή για ειδικά επαγγέλματα. Γυμνάσιο β' βαθμίδος με διαφοροποιημένο πρόγραμμα διαφόρων κατευθύνσεων κατ' έπιλογήν, όλων όμως ισοτίμων και με μονοτάξιο πάλι ειδικευση για ένα γρήγορο επαγγελματικό έφόδιο – δυνατότητα συνεχίσεως σπουδών στην 'Ανωτάτη εκπαίδευση και φυσικά στην 'Ανωτέρα(...) Αυτές είναι οί άπόψεις των ρεαλιστών δημοκρατικών επί της παιδείας πού δέν συμφωνούν με τούς χωρίζοντες τούς νέους εις κοινωνικές τάξεις διά του σχολείου» (έφημ. *Καθημερινή*, 22.9.76).

Οί άπόψεις αυτές στά άρμόδια όργανα έπεξεργασίας των νομοσχεδίων μειοψήφισαν. 'Ωστόσο καμιά «συντριπτική μειοψηφία» δέν πέφτει από τόν ούρανό. Γιατί λοιπόν τό κλίμα ήταν τόσο άπρόσφορο για τήν έναλλακτική λύση πού στάθηκε τελικά άδύνατη; Μήπως ή λύση πού προκρίθηκε ήταν οικονομικότερη; Δέν νομίζουμε. Οί λόγοι πού αντίπρόταση δέν εισακούστηκαν ήταν καθαρά πολιτικοί θά προσπαθήσουμε να τό δείξουμε.

Οί πολιτικές δυνάμεις πού κυρίως αντίταχτηκαν στη μεταρρύθμιση για τήν ΤΕΕ ήταν οί δυνάμεις της 'Αριστεράς. Χαρακτήρισαν τό σχετικό νομοσχέδιο άντιστατικό – στην ύπηρεσία των μονοπωλίων – και προσπάθησαν να προβάλλουν μιά έναλλακτική λύση πού θά βασιζόταν στην παρέμβαση εκείνων των κοινωνικών δυνάμεων τά συμφέροντα των όποιων εκπροσωπούν. Θέλησαν δηλαδή να στριχτούν κυρίως στο λαϊκό κίνημα και ειδικότερα στο

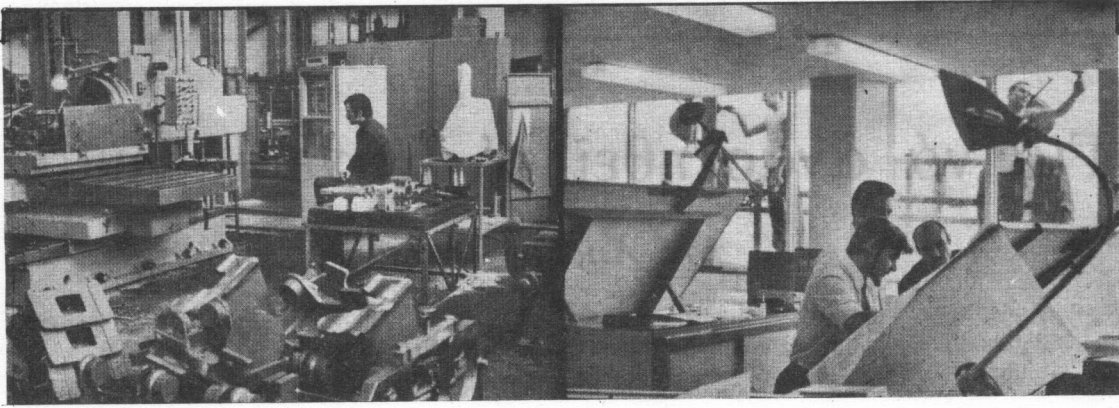

προοδευτικό κίνημα της νεολαίας. Όμως ο γενικότερος πολιτικός και ταξικός συσχετισμός δυνάμεων είναι ο άποφασιστικός παράγοντας και στην προκειμένη περίπτωση ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν σαφέστατα δυσμενής για τις λαϊκές δυνάμεις. Γιατί, όταν μιλάμε για προοδευτικό κίνημα νεολαίας δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για ένα κίνημα που αναπτύχθηκε στο έδαφος της κρίσης του προηγούμενου εκπαιδευτικού συστήματος και πού στη συγκυρία της αντιδικτατορικής πάλης στη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας προσέλαβε δημοκρατικό και αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα. Οι επιπτώσεις της κρίσης πάνω στους ίδιους τους άμεσα ενδιαφερόμενους, τους εκπαιδευόμενους, με την ζοφερή εικόνα μέλλοντος που προδιέγραφε γι' αυτούς, βάθαινε ακόμη περισσότερο την κρίση, πράγμα πού με τη σειρά του καθιστούσε τό κίνημα της νεολαίας ολοένα και περισσότερο ριζοσπαστικό. Τό στοιχείο τούτο καθιστούσε πιο προβληματική την κρατική πρωτοβουλία και εύνοουσε την παρέμβαση των δυνάμεων της αλλαγής, για μιά νέου τύπου μεταρρύθμιση. Αναφερόμαστε σέ μιά εναλλακτική λύση πού θά άποσκοπούσε, ακριβώς, όχι στην άποδοχή των ρόλων πού όρίζει ή κυριαρχία των συμφερόντων του ιμπεριαλισμού αλλά την προβολή ρόλων πού καθορίζονται από τή διαδικασία άνατροπής του.

Τό βασικό όπλο άντεπίθεσης του κυβερνητικού συγκροτήματος ήταν ή άφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων από τή νεολαία και ή συμπίεση ή ή φθορά όσων ή ίδια είχε κατακτήσει στο δικό της χώρο, κυρίως στον πανεπιστημιακό χώρο. Η πολιτική αυτή κατάφερε νά άφαιρέσει από τό κίνημα της νεολαίας τήν πρωτοβουλία και νά τό δεσμεύσει στο δίλημμα: άποδοχή ή άπόρριψη των αλλαγών πού ή ίδια ή κυβέρνηση προωθούσε. Στην πρώτη περίπτωση τά κυβερνητικά μέτρα θά είχαν τήν καθ' άρχήν άποδοχή του ίδιου του κινήματος της νεολαίας, στη δεύτερη ή μάχη θά ήταν έξ όρισμού χαμένη μιά και έξαιτίας του γενικότερου συσχετισμού δυνάμεων ή πλάστιγγα έγερνε συντριπτικά υπέρ του κυβερνητικού και γενικότερα του άστικού συγκροτήματος. Μέσα σ' αυτή τή διλημματική διατύπωση των όρων της μεταρρύθμισης ή άπόκρυψη της δυνατότητας ενός άλλου δρόμου ήταν έπόμενο. Όπως έπόμενο ήταν νά παρουσιαστούν τελικά οι μεταρρυθμίσεις πού έφάρμοσε ή κυβέρνηση σαν ταυτόσημες μέ τά «συμφέροντα όλου του λαού». Η επιτύ-

χία της κυβερνητικής πολιτικής βασίστηκε, κυρίως, στην άδυναμία του ίδιου του λαϊκού κινήματος νά διακρίνει και νά επιβάλει τους δικούς του δρόμους για τό ξεπέραςμα από τήν κρίση. Φαίνεται έτσι πόσο μακριά βρίσκονται από τήν πραγματικότητα όσοι ύποστηρίζουν ότι τά κυβερνητικά μέτρα ήταν άποτέλεσμα της πίεσης πού άσκησαν οι προοδευτικές δυνάμεις στην κυβέρνηση και τήν ύποχρέωσαν νά ένδώσει.

Άπό τήν άποψη πού βλέπουμε τό ζήτημα ή σημερινή καμπή του κινήματος, ή άμυντική στάση στην όποία έχει ύποχρεωθεί, ή κυριαρχία του άυθόρμητου, ο συχνός ύποβιβασμός του σέ κίνημα άντικυβερνητικής διαμαρτυρίας, ή άδυναμία θετικής διατύπωσης στόχων, συνδέονται μέ τόν ίδιο τό χαρακτήρα του πού διαμορφώθηκε μέσα στο κλίμα της αντιδικτατορικής πάλης ή της μεταδικτατορικής εύφορίας. Πράγματι, αν ή κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος ώθησε ένα μεγάλο μέρος της νεολαίας σέ ριζοσπαστικές θέσεις, ώστόσο ή πολιτική έκφραση αυτού του ριζοσπαστισμού διαποτίστηκε από τις άνάγκες του αντιδικτατορισμού και όχι από μιά ένδεδλεχή κριτική του ίδιου του (άστικού) εκπαιδευτικού συστήματος. Έτσι, τήν ώρα πού ή άρχουσα τάξη είχε άποσαφηνίσει τή δική της επιλογή, τό λαϊκό κίνημα δεν είχε νά αντιτάξει παρά μιά συνθηματολογία και ένα θερμοπαλιστικό αντιιμπεριαλισμό, πράγμα πού τό ύποχρέωσε σέ άμυντική στάση. Άλήθεια ποία ήταν ή εναλλακτική λύση πού πρότεινε ή Άριστερά, και γενικότερα τό λαϊκό κίνημα; Θά τολμήσουμε τή διατύπωση: Έναλλακτική λύση δεν υπήρξε. Άντ' αυτής προβλήθηκε μιά άθροιστική παράθεση αίτημάτων πού ή λύση τους χρόνιζε, όπως ή επαγγελματική κατοχύρωση των άποφοίτων της ΤΕΕ, ή έλλειψη κτιρίων και εργοστηρίων ή ή δυνατότητα πρόσβασης στα ΑΕΙ των γόνων των λαϊκών τάξεων κ.λπ. Άνεξάρτητα, λοιπόν από αίτήματα πού διατυπώθηκαν στη διάρκεια κινητοποιήσεων ή συγκεντρώσεων μέ περισσότερη ή λιγότερη γλαφυρότητα, ή κριτική κατανόηση του εκπαιδευτικού προβλήματος και ή συμπύκνωση των στόχων μιάς εναλλακτικής λύσης, παραμένουν άκόμη σέ έντελώς ύποτυπώδες επίπεδο. Άπό κεί και πέρα τό άποτέλεσμα ήταν έπόμενο: Άρνηση της κυβερνητικής πρότασης χωρίς εναλλακτική λύση. Άν σ' αυτήν τήν πρακτική άδυναμία προστεθεί τό συχνό φλερτάρισμα μέ τήν άστική ιδεολογία της «μόρφωσης» πού τάχα πραγματώνει τό ιδανικό του

«κοινού συμφέροντος» (;), αν πάρουμε υπόψη πόσο διαδομένη, στις γραμμές του προοδευτικού κινήματος είναι ή άποψη πώς τις ταξικές διακρίσεις τις δημιουργεί ή έλλειψη «ΐσων εύκαιριών» πρόσβασης στην άνωτερη και άνωτατη παιδεία στους γόνους της έργατικής τάξης και της άγροτικής, ενώ ξεχνιέται ότι τό ζήτημα δημιουργείται με την κοινωνική και πολιτική απομόνωση των τάξεων αυτών ως τάξεων, αν τέλος πάρουμε υπόψη ότι στον τόπο μας υπάρχει μία γενικότερη κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, τότε εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε πώς έγινε δυνατή αυτή ή άμυντική οπισθοχώρηση του κινήματος.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν τώρα ότι και ή λύση «Σακελλαρίδη-Δενδρινού» δέν ήταν λύση γιατί δέν είχε τά πολιτικά μέσα να επιβληθεί, ή έστω να ληφθεί υπόψη: ήταν άφερέγγυα τόσο από την πλευρά του λαϊκού κινήματος με τό όποιο δέν συνδεόταν, όσο και από την πλευρά του κυβερνητικού συγκροτήματος πού δέν ήταν δυνατό να δεχτεί την άνατροπή της βασικής λογικής του νόμου δηλαδή τά δύο κυκλώματα και τή μεταξύ τους στεγανότητα.

Καταλαβαίνουμε επίσης ότι γενικότερα ή κριτική στο νόμο βασίστηκε στη διεκδίκηση «ΐσων εύκαιριών», πράγμα πού στέρησε τή δυνατότητα να υπάρξει ένας γενικότερος και ούσιαστικότερος προβληματισμός για τά σημερινά και μελλοντικά προβλήματα της παιδείας.

Κατ' επανάληψη υποστηρίξαμε και προσπαθήσαμε να τό δείξουμε ότι ό νόμος για τήν ΤΕΕ άποτελεί μία ριζική τομή στο εκπαιδευτικό σύστημα. Έπιπλέον άποτελεί τό βασικό σημείο του συνόλου των μεταρρυθμιστικών μέτρων τά όποια χωρίς αυτήν θά ήταν ήμίμετρα χωρίς έπαύριο. Γιατί πραγματικά, μόνο με τήν απορρόφηση του μεγάλου άριθμού νέων από τήν ΤΕΕ (κατώτερη και άνωτερη) μπορεί να επιδιωχθεί ή εξειδίκευση της έργατικής δύναμης πού προέκυψε ως ζωτικής σημασίας ανάγκη στη σημερινή φάση ανάπτυξης του έλληνικού καπιταλισμού, μόνο με τή δημιουργία ενδιαμέσων επαγγελμάτων και άπασχολήσεων μπορεί να απορροφηθεί ή κρίση πού συνεχώς θά σοδούσε με τό παραδοσιακό Γυμνάσιο πού κατασκεύαζε στρατιές άνειδίκευτων αλλά τυπικά δικαιούχων άνωτάτου διπλώματος - πού οι νέοι όταν δέν μπορούν να

τό κατακτήσουν στά έλληνικά Πανεπιστήμια θά τό άποτολήσουν στο έξωτερικό -, μόνο με τήν προβολή νέων άξιων είναι δυνατό να αναδιοργανωθεί ή αξιολογική κλίμακα των επαγγελμάτων και των κοινωνικών ρόλων, μόνο με τήν καθιέρωση του στεγανού των δύο κυκλωμάτων δέν θά μπορεί να άναστατώνονται, τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα, οι προγραμματισμοί και οι επιδιώξεις της άρχουσας τάξης, μόνο με τό άπόλυτα ιεραρχημένο και κατατημένο Σχολείο μπορεί να διατηρηθεί και να έξυπηρετηθεί ή ιεράρχηση και ή κατάτμηση πού συνεπάγεται ό κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός έργασίας, μόνο με τήν ιεράρχηση έξ άπαλόν όνύχων του νεαρού πληθυσμού της χώρας μπορεί οι «άνώτεροι διανοούμενοι», ως προνομιούχοι, να ένσωματώνονται με διάρκεια στο στρατόπεδο της άρχουσας τάξης, μόνο έτσι μπορεί ν' άποτρέπεται ή ριζοσπαστικότητα, του κινήματος της νεολαίας, μόνο έτσι ό εκπαιδευτικός μηχανισμός μπορεί να άνταποκριθεί και στα καθήκοντά του ως κατασταλτικού μηχανισμού. Συνεπώς ή εφαρμογή του νέου νόμου, εκτός από τά αυτόνοτητα κοινωνικά άποτελέσματά της, θά έχει και άλλες επιπτώσεις πού συνδέονται άμεσότερα με τήν ιδεολογική και πολιτική διαπάλη: 'Ο νέος νόμος δημιουργεί τις ευνοϊκές για τήν άρχουσα τάξη προϋποθέσεις του μελλοντικού πολιτικού άγώνα της.

'Ολα τούτα ήταν «φυσικά», βρίσκονται μέσα στη λογική των πραγμάτων. 'Αν αυτή ή κατάσταση, από τή στιγμή πού ό γενικότερος πολιτικός συσχετισμός δυνάμεων τήν κατέστησε δυνατή, είναι πλέον άναπότρεπτη, δέν σημαίνει ότι είναι μονοσήμαντη και άμοιρη άντιφάσεων. Και εκείνο πού κυρίως για τό μέλλον έχει σημασία είναι ή πολυσημία των της νέας κατάστασης, οι άντιφάσεις της πού κάνουν αυτό πού σήμερα φαίνεται λογικό και άναπότρεπτο να είναι στην πραγματικότητα προσωρινό και άιόλο. Τά «στεγανά», όσο και αν τά προασπίζουν νόμοι, συμφέροντα και συνήθειες δέν υπάρχουν παρά μόνο στο μυαλό των ανθρώπων, ποτέ στην πραγματική ζωή. 'Υπάρχει, βέβαια, ένας τρόπος να θέλει κανείς να καταργήσει τά «κυκλώματα» κυττάζοντας προς τό παρελθόν, αλλά θά παραπαίει συνεχώς διαγκδικώντας λαϊκιστικού χαρακτήρα αίτήματα. Και ένας τρόπος πού βλέπει προς τό μέλλον πού συλλαμβάνει τις νέες άντιφάσεις και πάει να δώσει λύσεις στα νέα προβλήματα. Αυτό είναι και τό πραγματικό δίλημμα για τις προοδευτικές δυνάμεις, και τό πραγματικό στοίχημα.

Γιά νά ἀναστηθεῖ τό Πανεπιστήμιο

τοῦ André Tiano*

μετάφραση: Μιχ. Παπαγιαννάκη

Τό πανεπιστήμιο εἶναι νεκρό. Εἶναι ἓνα ἀκόμη ὠραῖο πτώμα καί, γιά ὅ,τι μέ ἀφορᾶ, δέν θά 'θελα νά θρῖσκομαι ἄλλου: σ' αὐτό ἐκφράζομαι ἐλεύθερα χωρίς νά προσδένομαι σέ ἓνα κόμμα, ἔστω καί τῆς ἀντιπολίτευσης, χωρίς νά εἶμαι ὑποχρεωμένος νά καλοπιάνω μιά ἐξουσία, ἔστω καί αὐτή τοῦ προϋσταμένου μου. Ἐκεῖ, κάνω ἔρευνες χωρίς ἄλλην ἔγνοια ἀπό τό νά εἰσαγάγω λίγη ἀπό τή δική μου τάξη στήν πολυπλοκότητα τοῦ πραγματικοῦ. Ζῶ μέσα σ' ἓνα πτώμα.

Ἀπό τή στιγμή πού μπαίνεις στό ἀμφιθέατρο ἀναπνέεις τό θάνατο. Τήν πρώτη μέρα στέκομαι στήν εἰσοδο καί οἱ φοιτητές δέν μποροῦν νά μὴ μέ δοῦν, καί τότε χαμηλώνουν τά μάτια καί δέν ξέρουν πῶς ν' ἀπαντήσουν στόν προσωπικό χαιρετισμό πού προσπαθῶ νά τοὺς ἀπευθύνω. Φοβοῦνται νά συναντήσουν τό δῆγμα μου. Παρουσιάζω τόν ἑαυτό μου καί τό πρόγραμμά μου. Τοὺς προτείνω νά διαλέξουν τόν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἐξετάσεων: ἓνα θέμα γιά σύνθεση ἀνάμεσα σέ πολλά τμήματα παραδόσεων μέ τίς χειρόγραφες σημειώσεις πού θά θελήσουν νά φέρουν μαζί τους ἢ, πῶς παραδοσιακά, ἐξέταση χωρίς σημειώσεις. Στούς 160, πέντε ὡς δέκα ἐπιλέγουν τό νεωτερισμό. Τό Μάρτιο οἱ φοιτητές ζητοῦν τό ἀντίθετο: «τότε γιατί ἀποφασίσατε ὅτι ἀποφασίσατε τόν 'Οκτώβριο;». Ἀπάντηση: «Φοβόμαστε κάποια παγίδα».

Μιά φευδαρχία μέ μικροὺς ἀφέντες

Καταργῶ τό ἀπό καθέδρας μάθημα καί δίνω σέ ὅλους ἓνα τόμο σημειώσεων πού τόν συμπληρώνω καί τόν συζητῶ κάθε ἐβδομάδα: στίς ὥρες πού ἀφιερώνω στή συζήτηση ἔχω τοὺς μισοὺς φοιτητές ἀπό ὅσους ἔχω στίς ὥρες πού ἀφιερώνω στή συμπλήρωση τῶν σημειώσεων. Γιατί: Λιγότεροι ἀπό τοὺς μισοὺς φοιτητές ἔχουν διαβάσει καμιά δεκαπενταριά σελίδες πού μοίρασα γιά τήν ἐβδομάδα καί τό ἓνα δέκατο τό πολύ τίς διάβασε μέ κριτικό πνεῦμα. Οἱ τελευταῖοι εἶναι αὐτοὶ πού παρεμβαίνουν στή συζήτηση. Οἱ πῶς πολιτικοποιημένοι παίρνουν ἐπίσης τό λόγο. Ἀλλά ποτέ οἱ ἐπεμβάσεις τους δέν εἶναι ριζωμένες σέ μιά ἀκριβή ἀνάγνωση τῶν σημειώσεων. Καί περιμένω μέ τόση ἐλπίδα μιάς καί ὁ πῶς ὀρθόδοξος στρατευμένος φοιτητής τοῦ

ὁποιοδήποτε ρεύματος θέσει σέ κατηγορία τίς αἰρέσεις μου: ποτέ!

Ἐρχονται οἱ ἐξετάσεις τοῦ τρίτου ἔτους (γιά τίς ὁποῖες ἔχω κάνει ἤδη δύο προφορικές ἐπαναλήψεις στίς ὥρες τῶν παραδόσεων): ἓνα τέταρτο ἀπό τοὺς ἑκατόν ἐξήντα φοιτητές μου (τόσοι ἐπιζοῦν ἀπό τοὺς ὀκτακόσιους πού μῆχαν στό πρώτο ἔτος) ἔχει ἐπίπεδο ἀνώτατης ἐκπαίδευσης. Ἐννοῶ αὐτούς πού ἔχουν ἓνα μίνιμουμ γνώσεων (τά μισά ἀπό ὅσα λέχθηκαν στό μάθημα), πού εἶναι ἱκανοὶ νά κάνουν τή διαλογὴ ἀνάμεσα στίς γνώσεις τους πού ἀντιστοιχοῦν στό θέμα τῶν ἐξετάσεων καί τίς ἄλλες, καί πού εἶναι ἱκανοὶ νά ἀκολουθήσουν στό γραπτό τους μιά ἢ δύο κατευθυντήριες ἰδέες.

Ἐπερβάλλω: Ὅχι ἀγαπητοὶ φίλοι φοιτητές. Γελάσατε πολύ ὅταν δουλεύαμε τό θέμα τῶν ἐξετάσεων τοῦ περασμένου χρόνου («σχέσεις ἀνάμεσα στίς διεθνεῖς ροές ἐμπορευμάτων καί στίς διεθνεῖς ροές κεφαλαίων») καί σᾶς εἶπα ὅτι τό ἓνα τρίτο τῶν περυσινῶν συναδέλφων σας ἀφιέρωσαν ἓνα μέρος τοῦ γραπτοῦ τους σέ κάθε ἓνα ἀπό τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους ροῶν ἀποκλειστικά: ἔτσι, αὐτόματα ἀπαγόρευσαν στόν ἑαυτό τους τή δυνατότητα ν' ἀναπτύξουν τίς ἰδέες τους πάνω στίς σχέσεις τῶν δύο ροῶν. Ἐνα μήνα ἀργότερα τό ἓνα τρίτο ἀπό σᾶς τοὺς ἴδιους ἔκανε τό ἴδιο σφάλμα σέ ἓνα ἄλλο ἀνάλογο θέμα συγκριτικῆς μελέτης. Πού εἶναι λοιπόν τό Πανεπιστήμιο τῶν ὄνειρων μας, ἡ λογική, τό κριτικό πνεῦμα, ἡ δουλειά, τό πάθος;

Ἀπό τή μεριά τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι καλύτερη. Στούς ὀκτακόσιους πρωτοετείς φοιτητές δηλώθηκε ἀπό τήν πρώτη μέρα ὅτι πεντακόσιοι ἀπ' αὐτούς ἦταν περιττοί. Καί ποιός φυσικά αἰσθάνεται περισσότερο ὅτι μιά τέτοια ἀπειλή τόν ἀφορᾶ ἀπό τόν φοιτητὴ πού προέρχεται ἀπό τὰ χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, τόν φοιτητὴ πού τό δικαίωμά του στίς σπουδές δέν εἶναι ριζωμένο σέ οικογενειακές παραδόσεις;

Στά πανεπιστημιακά συμβούλια¹, ἀδιαφορία, διακοπές, κοροϊδιές ἀπέναντι στοὺς φοιτητές πού, συχνά ἀδέξια ἀλλά θαρραλέα, προσπαθοῦν νά θέσουν προβλήματα ἀλλὰ ἀπό τόν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἐξετάσεων. Πόσες καί πόσες συζητήσεις ἀδειάζουν ἐντελῶς ἀπό τό περιεχόμενό τους μέ προκαταρκτικές διαβουλεύσεις ὅπου δέν καλοῦνται οὔτε οἱ φοιτητές οὔτε οἱ βοηθοί! Κάθε πρόταση ἐρμηνεύεται σάν κριτική, καί κάθε κριτικὴ ἀπορρίπτεται. Κανένας ἔλεγχος τῆς κοινωνίας πάνω στίς ὑπηρεσίες πού ὁ καθένας προσφέρει. Καμιά παρατήρηση, ἔστω συναδελφική, ἀπό μέρους τοῦ διευθυντῆ

* Τακτικός καθηγητὴς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας στό Πανεπιστήμιο I τοῦ Μοντελιέ (Γαλλία).

της Μονάδας Διδασκαλίας και Έρευνας². Τά μαθήματα γίνονται (ευτυχώς, δόξα τῷ θεῷ, συνήθως γίνονται) ἢ δέν γίνονται; «Δέν μπορῶ τίποτε». Τό περιεχόμενό τους δέν εἶναι σύμφωνο μέ τό πρόγραμμα καί καταστρέφει ἔτσι τή λογική τοῦ συνόλου; «Ὁ καθέννας εἶναι ἐλεύθερος». Οἱ πιστώσεις γιά τήν ἔρευνα μοιράζονται σέ πενήντα μερίδια, πράγμα πού ἐπιτρέπει στόν καθένα μας νά πάει μιά φορά τό χρόνο στό Παρίσι, κι αὐτό γιατί δέν γίνεται δεκτό νά συζητήσουμε ἕνα σχέδιο ἔρευνῶν γιά ὅλο τό Ἴδρυμα... Τό πανεπιστημιακό σῶμα μού δίνει τήν ἐντύπωση μιᾶς φεουδαρχίας, ἀποτελούμενης ἀπό μικρούς ἀφέντες πού ἀποφεύγουν νά θίξουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί ἐνώνονται τίς περισσότερες φορές γιά νά ὑπερασπίσουν τά προνόμιά τους ἐναντία στή βασιλική ἐξουσία καί κυρίως ἐναντία στούς δοηθούς, αὐτές τίς συμμορίες μικροευγενῶν χωρίς φέουδο, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι θά συμμαχήσουν μέ τοὺς καθηγητές μόλις τοὺς παραχωρηθεῖ μιά εὐνοια.

Νά ἀπαγορευτεῖ τό Πανεπιστήμιο στούς κάτω τῶν 25 χρονῶν

Ὅσο γιά τή βασιλική ἐξουσία τοῦ Ὑπουργείου, ἄς ἀλλάξουμε κουθέντα. Ὑποκριτικές μεταρρυθμίσεις χωρίς πιστώσεις. Ἀνεύθυνη συμπεριφορά, ὅπως τό εἶδαμε πρόσφατα, ἀπέναντι στίς ἀπεργίες τῶν φοιτητῶν καί τῶν δοηθῶν. Στήν ἀπεργία τῶν φοιτητῶν τό Ὑπουργεῖο προκαλεῖ τοὺς ἀπεργούς τίς παραμονές τοῦ Πάσχα, δηλώνοντας ὅτι τό κίνημά τους προέρχεται ἀπό τήν ἐπιθυμία τους νά πάνε στά χειμερινά σπόρ καί ἀναγγέλοντας ὅτι ἡ ἀπεργία θά λήξει μετά τίς διακοπές ἀντί νά δώσει τίς ἀναγκαῖες διευκρινήσεις πάνω στά ἀνησυχητικά σημεῖα τῆς μεταρρύθμισης, τίς ὁποῖες τελικά θά δώσει ἕνα μήνα ἀργότερα. Τό 1975, ὁ κ. Σουασώ (τότε ὑφυπουργός Ἀνωτάτης Παιδείας, σημ. τ. Μ.) ὑπόσχεται λαγούς μέ πετραχέλια καί ὁ διάδοχός του πού θεωρεῖ αὐτές τίς ὑποσχέσεις ἀδύνατες νά πραγματοποιηθοῦν δέν ἀπαντᾷ στά πολλαπλά αἰτήματα πού κατέληξαν στήν ἀπεργία τοῦ 1976. Καί ὅμως θά μπορούσε τουλάχιστο νά δικαιολογήσει τή δημαγωγία τοῦ προηγούμενου ὑπουργοῦ καί νά ζητήσει μιά ἀναδιαπραγμάτευση πάνω σέ πῶς πραγματικές δόσεις. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν τελικά ὅτι οἱ ἐξετάσεις στήν περίοδο Ἰουλίου δέν μπόρεσαν νά διεξαχθοῦν κανονικά.

Μπροστά σέ μιά τέτοια πραγματικότητα ἄς μῆ

1. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ τά Συμβούλια Διαχείρισης πανεπιστημιακῶν ὑποθέσεων πού προβλέπει ὁ Νόμος-Πλαίσιο «Προσανατολισμοῦ τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας» πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα ἀπό τή γαλλική Βουλή στά τέλη τοῦ 1968 μετά ἀπό τά γνωστά «γεγονότα» τοῦ Μάη. Σ' αὐτά τά Συμβούλια μετέχουν καί αἰρετοί ἀντιπρόσωποι τῶν φοιτητῶν, τῶν δοηθῶν, τῶν ἐπιμελητῶν κ.λπ.

2. Μονάδα Διδασκαλίας καί Έρευνας (Unité d'Enseignement et de Recherche — UER) πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς νέας ὁργάνωσης τοῦ Πανεπιστημίου πού προβλέπει ὁ νόμος τοῦ 1968 (βλ. σημ. 1). Μιά ΜΔΕ περιλαμβάνει 100 ἕως 1000 φοιτητές καί δέκα ἕως εἴκοσι καθηγητές καί ἄλλο διδακτικό προσωπικό. Διευθύνεται ἀπό ἕναν διευθυντή (ἀντίστοιχο, χονδρικά, τοῦ Κοσμήτορα) πού ἐκλέγεται ἀπό τό Συμβούλιο Διαχείρισης.

ὄνειρευόμαστε. Ἄλλά ἄς δουλέψουμε τή φαντασία μας: Τό Πανεπιστήμιο δέν μπορεῖ νά ἀναστηθεῖ παρά μέ μιά βαθιά μεταμόρφωση φοιτητῶν καί δασκάλων.

Μᾶς χρειάζονται φοιτητές πού νά ἔχουν ἐνδιαφέροντα, ἐμπιστοσύνη ἄλλα καί ἐλευθερία ἀπέναντι στοὺς δασκάλους τους, ἐργατικότητα.

Ἡ ἐπιλογή³ θά μπορέσει νά ξεχωρίσει τοὺς πῶς ἐργατικούς. Θά ἔχουν, ὅμως, ἐμπιστοσύνη καί ἐλευθερία; Εἶναι ἀμφίβολο. Θά ἔπρεπε γιά κάτι τέτοιο ἡ ἐπιλογή νά εἶναι τόσο δρακόντεια ὥστε οἱ φοιτητές πού τήν περνοῦν νά αἰσθάνονται «ὑπεράνω ἐξετάσεων». Εἶναι δυνατό νά κάνουμε ἀπό μερικά Πανεπιστήμιά μας καινούριες «Μεγάλες Σχολές»⁴. Ἄλλα δέν εἶναι δυνατό νά μεταμορφώσουμε ἔτσι τό Πανεπιστήμιο.

Ἡ ἄλλη λύση εἶναι ἀδύνατη ἂν δέν ἀλλάξει ριζικά ἡ κοινωνία.

Ὅχι πιά γυμνασιόπαιδα στό πανεπιστήμιο ἄλλα ἄνδρες καί γυναῖκες πού ἔχουν ἤδη ζήσει μιά ἐπαγγελματική ζωή. Τό Πανεπιστήμιο θά ἔπρεπε νά ἀπαγορευτεῖ στοὺς κάτω τῶν 25 ἐτῶν. Κάθε ἄνδρας ἢ γυναῖκα πού θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἀποδείξεις ὅτι ἐργάστηκε γιά πέντε χρόνια θά ἔπαιρνε μιά ἐπιχορήγηση σπουδῶν γιά δύο χρόνια (πού ἀντιστοιχοῦν σέ ἕνα DEUG⁵). Στό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου, ἕνας διαγωνισμός σέ ἐθνικό ἐπίπεδο θά παρατείνει τήν ἐπιχορήγηση γιά ἄλλα δύο χρόνια (ὅσα χρειάζονται γιά τήν maîtrise). Καί ἔπειτα ἕνας τελευταῖος διαγωνισμός γιά ἄλλα δύο χρόνια μεταπτυχιακῶν σπουδῶν.

Στό ἐπίπεδο τῶν Πανεπιστημίων, θά καταργοῦνταν οἱ κάθε εἶδους ἔλεγχοι καί ὑποχρεώσεις. Οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι δέν θά εἶναι πιά τιμητές ἀλλά θά μεταδίδουν γνώσεις καί τή μαρτυρία τους ὑπὸ τήν ἰδιότητα τοῦ ἀναλυτῆ καί τοῦ ἐρευνητῆ. Γιά νά μὴν κρύβει αὐτός ὁ μηχανισμός μιά ἀκόμη μεγαλύτερη κοινωνική ἐπιλογή θά ἔπρεπε τά οἰκονομικά κίνητρα τῆς παραμονῆς στό Πανεπιστήμιο νά εἶναι ἐντελῶς δευτερεύοντα. Πράγμα πού προϋποθέτει μιά ὀλοκληρωτική ἀναστάτωση τῆς ἱεραρχίας τῶν εἰσοδημάτων. Φυσικά θά παραμείνει ἡ

3. Ἀπόδοση τοῦ ὄρου selection πού χρησιμοποιεῖται στή γαλλική ἀρθρογραφία γιά κάθε μηχανισμό πού ἀποβλέπει στό νά περιορίσει τόν ἀριθμὸ τῶν νέων πού θέλουν νά πάνε στό πανεπιστήμιο: εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, διοικητικοὶ ἢ οἰκονομικοὶ περιορισμοὶ κ.λπ.

4. Ἀπόδοση τοῦ «Grandes Écoles». Οἱ Μεγάλες Σχολές εἶναι ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα ἀνώτατου ἐπιπέδου πού ὅμως δέν περιλαμβάνονται στήν ἀόστηρά «πανεπιστημιακή» παιδεία. Συνήθως εἶναι σχολές πού ἀνήκουν σέ ὑπουργεῖα ἄλλα ἀπὸ τό Ὑπουργεῖο Παιδείας καί σέ ἡμιδημόσιους ὁργανισμούς καί οἱ ὁποῖες «παραγόν» μηχανικούς ἢ στελέχη ἐπιχειρήσεων. Ἡ δομὴ τους καί οἱ κανονισμοὶ τους (σπουδῶν, ἔρευνας, καθηγητικοῦ προσωπικοῦ κ.λπ.) δέν συμμορφώνονται πάντοτε πρὸς τίς κλασσικὲς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις, οὔτε ρυθμίζονται ἀπὸ τό νόμο-πλαίσιο γιά τήν Ἀνώτατη Παιδεία τοῦ 1968.

5. Diplôme d'Études Universitaires Générales (DEUG). Πρόκειται γιά τό δίπλωμα τῶν πρώτων κύκλων πανεπιστημιακῶν σπουδῶν σύμφωνα μέ πρόσφατη μεταρρύθμιση. Ὁ φοιτητὴς μπορεῖ θεωρητικά νά σταματήσει ἐκεῖ καί νά προσανατολιστεῖ πρὸς ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση ἢ νά συνεχίσει πρὸς τήν maîtrise, δίπλωμα τοῦ δευτέρου κύκλου (συνολικά τέσσερα χρόνια) καί τό διδακτορικό.

άνισότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς του καθενός. Άλλά πόσες αστικές οικογένειες θά συνεχίσουν νά πιέζουν τά παιδιά τους νά κάνουν σπουδές, όταν αυτές «θά πάψουν νά αποδίδουν»; Σέ μιά τέτοια περίπτωση ό αριθμός τους θά είναι πολύ μεγαλύτερος από τίς εργατικές οικογένειες; Κάτι τέτοιο θά μπορέσει νά αποτελέσει τή βάση σημαντικών διακρίσεων; και τέτοιες διακρίσεις θά μπορούσαν νά αντισταθούν στά ξεωπανεπιστημιακά πολιτιστικά συμπληρώματα πού θά προσφέρει μία σοσιαλιστική κοινωνία;

Μείωση τών άμοιβών τών καθηγητών

Τό νά θέτει κανείς ερωτήματα δέν σημαίνει ότι και τά λύνει. Άλλά ακόμη και άν οι άπαντήσεις στά παραπάνω δέν ήταν ικανοποιητικές μήπως θά διατρέχαμε μεγαλύτερους κινδύνους άπ' όσους ήδη συναντούμε; Έπιλογή; Μά υπάρχει ήδη. Άνιση επαγγελματική προετοιμασία σέ όφελος εκείνων πού θά μπορούν νά πηγαίνουν γιά σπουδές στό έξωτερικό; Έπάρχει ήδη σέ όφελος τών φοιτητών τών «Μεγάλων Σχολών» και τών όσων πανε γιά μεταπτυχιακές σπουδές στά άμερικάνικα Πανεπιστήμια.

Βέβαια, μιά μικρή μειοψηφία νέων θά ξεφεύγουν από τό σύστημα κάνοντας σπουδές στό έξωτερικό μέ έξοδα της οικογενείας τους ή θά κρύβονται στή διάρκεια της πεντάχρονης άναμονής σέ μικρές επιχειρήσεις όπου θά έχουν τόν καιρό νά έτοιμάζονται μόνοι τους γιά τίς σπουδές τους. Άλλά έστω και χωρίς νά φτάνει τήν άπόλυτη ισότητα (είναι έξώλλου δυνατό κάτι τέτοιο;) τό εκπαιδευτικό σύστημα θά δελτιωνόταν σημαντικά από τήν πλευρά τών φοιτητών. Άπό τήν πλευρά τών δασκάλων, είναι επίσης άπαραίτητη μιά ανανέωση πού θά τους κάνει νά χάσουν τήν άλαζονεία τους, τόν άρρωστο άτομικισμό τους, προστατεύοντας συνάμα τήν αγάπη τους γιά τήν έλευθερία. Στίς ρίζες τών ελλείψεών μας βλέπω τήν έλλειψη κάθε περιορισμού. Οί φοιτητές είναι άδιάφοροι και ύποταγμένοι. Δέν

έχουνε ιεραρχικούς προοιταμένους. Έ ή εικόνα πού δίνει ό καθένας γιά τόν έαυτό του έχει έλάχιστες συνέπειες στή ζωή μας. Έ κοινωνία δέν μās έλέγχει. Κανείς δέν μās χρησιμοποιεί έξω από τό Πανεπιστήμιο. Μέ λίγα λόγια, ύπάρχει μιά πανεπιστημιακή άλλοτρίωση πού μās κάνει νά είμαστε δημιουργοί, τών όποιων ό λόγος είναι βασιλιάς.

Ένα μόνο φάρμακο: ή σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα. Καί γι' αυτό: ή μείωση τών άμοιβών μας πού θά μās ύποχρέωνε νά μοιράσουμε τό χρόνο μας από τή μιά μεριά στή διδασκαλία και στή προσωπική έρευνα και από τήν άλλη στίς συμπληρωματικές δραστηριότητες (έρευνες μέ άμοιβή, διαχείριση, γεωργία, ύπηρεσίες). Γιά νά γίνει κάτι τέτοιο πιό γρήγορα, θά έπρεπε νά μās θέσουν σέ διαθεσιμότητα γιά τρία χρόνια μέ ένα μηνιαίο μισθό δύο χιλιάδες φράγκα.⁶ Έτσι θά μπορούσαμε νά ξεαναπροσανατολιστούμε, και μερικοί από μās δέν θά ξεαναγύριζαν πιά. Όσοι ξεαναπάρουν τή θέση τους θά έχουν, ίσως, ξεφύγει από τήν πανεπιστημιακή άλλοτρίωση. Καί φυσικά ή στρατολόγηση καθηγητών θά γινόταν μετά τή διδακτορική διατριβή και μόνο άνάμεσα σέ όσους θά είχαν επαγγελματική πείρα. Έ ή άλλαγή νοοτροπίας τών δασκάλων είναι άυστηρά άπαραίτητη γιά τήν έφαρμογή νέων κανόνων, γιά τόν καταμερισμό τών έξουσιών μέσα στό Πανεπιστήμιο. Ό νόμος γιά τόν «Προσανατολισμό στήν Άνώτατη Παιδεία» έδειξε ότι οι κανόνες δέν άρχουν χωρίς άλλαγή νοοτροπίας.

Ουτοπία όλα αυτά; Ναι, στό μέτρο πού ή άνάσταση του Πανεπιστημίου δέν θά γίνει παρά μέσα σέ ένα επαναστατικό περιβάλλον. Άλλά ή ουτοπία μπορεί νά μās βοηθήσει νά ζούμε τήν καθημερινή ζωή, νά κάνουμε τή δουλειά μας, νά μείνουμε πανεπιστημιακοί χωρίς Πανεπιστήμιο.

Άπαισιόδοξος; Όχι, είμαι από τούς πιό αισιόδοξους, γιατί έγώ πιστεύω στήν άνάσταση.

6. Ό κατώτερος εργατικός μισθός σήμερα στή Γαλλία είναι περίπου 1800 φράγκα τό μήνα (1 φράγκα = 7,5 δρχ. περίπου).

Β. Μνιάσκο

Τό
καθυστερημένο
ρεπορτάζ

Ηριδανός

ΜΑΡΣΕΛ ΠΡΟΥΣΤ

**ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ
ΤΟΝ
ΧΑΜΕΝΟ ΧΡΟΝΟ**

VII

Η ΜΕΡΙΑ
ΤΟΥ ΓΚΕΡΜΑΝΤ

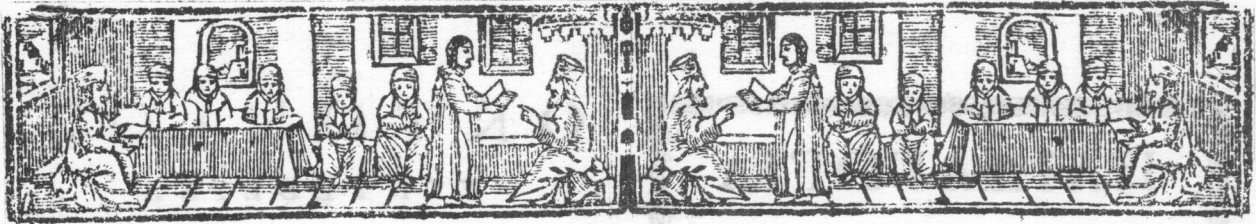
ΗΡΙΑΝΟΣ

Έλία

Κανέτσι

Μάζα και έξουσία

Ηριδανός

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Τά μεγάλα “τραθήγματα” του 1823

του Φίλιππου Ήλιου

Τό 1939, σέ ύποσημειώσεις ενός βιβλιογραφικού δημοσιεύματός του, ὁ Κ. Δ. Μέριτζιος ἀνακοίνωσε λίγους ἀριθμούς γιά τό “τραθήγμα”, τόν ἀριθμό ἀντιτύπων, ὀρισμένων ἐλληνικῶν βιβλίων πού εἶχαν τυπωθεῖ, τό 1822 καί τό 1823, στή Βενετία¹.

Τρεῖς ἀπό τούς ἀριθμούς αὐτούς ξεφνιαίζουν, ἴσως, καί μοιάζουν ὑπερβολικοί, γιὰτι παρρουσιάζουν ὅτι, στό τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων, τυπώθηκαν, τό 1823, ἓνα *Ψαλτήρι* σέ 50.000 ἀντίτυπα· μιά *Ὀκτώηχος* σέ 100.000 ἀντίτυπα· καί ἡ *Χρήσιμος Παιδαγωγία* (ἓνα μικρό, δεκαεξασέλιδο, παραδοσιακό ἀλφαβητάριο) σέ 150.000 ἀντίτυπα. Ὅσο περιεργοί κι ἄν φαίνονται, πάντως οἱ ἀριθμοί αὐτοί εἶναι πραγματικοί.

Θυμίζω, ἀπό τώρα, ὅτι ἡ *Ὀκτώηχος* καί τό *Ψαλτήρι* εἶναι, βέβαια, βιβλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας, χρησιμεύουν ὅμως, σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί μεταγενέστερα, ὡς ἀργά στόν 19ο αἰῶνα, σάν διδακτικά ἐγχειρίδια ἀπό τά ὁποῖα οἱ δάσκαλοι, κατά κανόνα ἱερωμένοι, μαθαίνουν στά παιδιά ἀνάγνωση καί γραφή, ἢ μόνο ἀνάγνωση. Ὁ διδακτικός προορισμός αὐτῶν τῶν βιβλίων καί, μάλιστα, τό γεγονός ὅτι προορίζονται γιά τή χαμηλότερη ἐκπαιδευτική βαθμίδα, ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν μαθητῶν, ἀπό τήν ἴδια τή φύση τῆς μορφωτικῆς πυραμίδας, εἶναι καί ὁ μεγαλύτερος, ἐξηγεῖ καί τίς τρεῖς σταθερές πού παρρουσιάζονται στήν ἱστορία τους: μεγάλος ἀριθμός ἐπανεκδόσεων (γιά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας γνωρίζουμε

ὅτι κυκλοφόρησαν 90 τουλάχιστον ἐκδόσεις τῆς *Ὀκτώηχος* καί 115 τοῦ *Ψαλτηριοῦ*)· τραθήγματα, στό μέτρο πού τά γνωρίζουμε, αἰσθητά ὑψηλότερα ἀπό τά τραθήγματα τῶν ἄλλων κατηγοριῶν ἐντύπων (μέ ἐξαίρεση, ἴσως, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, τό τραθήγμα τῶν λαϊκῶν λογοτεχνικῶν βιβλίων)· καί, τέλος, διακίνηση, ἔτσι ὅπως μπορούμε νά τήν ἀποκαταστήσουμε ἀπό διάσπαρτες ἐμπορικές πράξεις (παραγγελίες, ἀγορές, πωλήσεις), πολλαπλάσια ἀπό τή διακίνηση βιβλίων πού ἀνήκουν σέ ἄλλες κατηγορίες.

Ὁ συνδυασμός ὄλων αὐτῶν τῶν τεκμηρίων δέν εἶναι χρήσιμος μόνο γιά μιά οὐσιαστική, δηλαδή κοινωνική, ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου. Βοηθᾶ, ἐπίσης, ἀνατρέποντας κάποιες καλά ἐδραιωμένες δεδαιότητες, νά δοῦμε ὅτι ἡ ἔκταση τοῦ νεοελληνικοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, δέν εἶταν τόσο μεγάλη ὅσο ἔχουμε συνηθίσει νά νομίζουμε. Μέσα σ' αὐτή τή διπλή προοπτική χρησιμοποίησα, πάρεργα, πρὶν ἀπό λίγα χρόνια, καί ὕστερα ἀπό τούς ἀπαραίτητους ἐλέγχους, τά στοιχεία πού εἶχε πρῶτος ἀνακοινώσει ὁ Κ. Δ. Μέριτζιος².

1. Κ. Δ. Μέριτζιος, «Τρίτον καί τελευταῖον παράρτημα τῶν παρὰ Νικολάω Γλυκῆ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ἐκδόσεων», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 13, 1938, 114 σημ. 3-4, 115 σημ. 1.

2. Φ. Η. Ἡλιού, «Σημειώσεις γιά τά “τραθήγματα” τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τόν 16ο αἰῶνα», π. *Ἑλληνικά* 28, 1975, 104 καί 133.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ΧΡΗΣΙΜΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΤΕ ΠΟΘΟΥΝΤΑΣ
ΜΑΘΕΙΝ ΓΡΑΜΜΑΤΑ,

Μετὰ προσθήκης τινός.

„ Πραῦς, παλῆός τις Διδασκάλοις ἔσο.
„ Εἰὼ ἢς φιλομαθῆς, ἔσῃ πολυμαθής.

ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ.

Παρά Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

1823.

Κυκλοφόρησε σέ 150.000 ἀντίτυπα

Μιά ἀπάντηση στὸν Γ. Βελουδῆ

Ἡ ἀναφορά στοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς, τελείως περιθωριακὴ στό κείμενό μου, ἐρέθισε, περίεργα, τὸν Γιώργο Βελουδῆ, πού καί σέ παλιότερη ἐργασία του³ εἶχε ἀμφισβητήσει τὴν πραγματικότητα τῶν ἀριθμῶν πού εἶχε δημοσιεύσει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος. Τώρα, στὴν πρόσφατη ἐκδόσή του τῆς «Φυλλάδας τοῦ Μεγαλέξανδρου», ἐπανερχεται στό θέμα μέ μερικές τελεσίδικες διατυπώσεις πού μέ ἀφοροῦν καί στίς ὁποῖες χρειάζεται νά δοθεῖ μιά ἀπάντηση.

Γράφει ὁ Γ. Βελουδῆς:

«Ἡ ἀνεξέταστη παραλαβὴ ἀπὸ τὸν Φ. Η. Ἡλιού τῶν φανταστικῶν “τραηγμάτων” 50.000 καί 150.000 ἀντιτύπων πού δίνει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος (ἐγὼ ὁ ἴδιος διαπίστωσα τὴν ἀνυπαρξία τῶν στοιχείων αὐτῶν στίς βενετσιάνικες ἀρχειακές πηγές

3. G. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus „Glukis“ in Venedig (1670—1854)*, Wiesbaden 1974, 63 σμ. 240.

ΟΚΤΩΗΧΟΣ

ΣΤΗΝΤΕΘΕΙΣΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΥΤ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ.

Ἡ προσετέθησαν

Ἐν μετὰ τῆ ἀρχῆ διαφόροι Εὐχαι

Ἐν δὲ τῷ τέλει πᾶ Ἐξαποσειλάεια,
Καὶ πᾶ Ἐωθινὰ Ἰδιόμελα.

ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ.

ΠΑΡΑ ΝΙΚΟΛΑΦ ΓΑΤΚΕΙ Τῷ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

1823.

Κυκλοφόρησε σέ 100.000 ἀντίτυπα

στίς ὁποῖες παραπέμπει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος), προδίδει τάση μυθοποίησης ἀκόμα καί τῶν ἀντιγραφικῶν ἢ ἀδιόρθωτων τυπογραφικῶν λαθῶν τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἀρχιεποῦ, γνωστοῦ γιὰ τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν “ἐρευνῶν” του⁴.

Παραξενεύει, βέβαια, τὸν πληροφορημένο ἀναγνώστη ἢ κατηγορηματικὴ τῆς διατύπωσης/διαπίστωσης πού περιέχει ἡ παρένθεση αὐτοῦ τοῦ χωρίου, ἰδίως ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἕνα νεοελληνιστὴ πού διαθέτει τὴν πείρα τοῦ Γ. Βελουδῆ. Γιατί ὅλοι ξέρουμε ὅτι, μέ τό σημερινό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας, ἀκόμα καί γιὰ τὰ ἐλάχιστα θέματα τῆς νεοελληνικῆς ἐρευνας πού θεωροῦνται ἐπαρκῶς διερευνημένα, τό πολὺ πού μποροῦμε νά βεβαιώσουμε (καὶ πάλι, μέ ὅλες τίς ἀπαιτούμενες ἐπιφυλάξεις) εἶναι ὅτι ἕνα στοιχεῖο δέν βρῖσκεται στὸν τάδε, συγκεκριμένο, φάκελο κάποιου ἀρχείου ἢ στό τάδε,

4. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, ἐπιμέλεια Γ. Βελουδῆ, Ἀθήνα, Ἐρμῆς, 1977, κε' σμ. 1.

συγκεκριμένο, ράφι κάποιας βιβλιοθήκης. Η ιστοριογραφία μας έχει ταλαιπωρηθεί αρκετά από την αὐτάρεσκη θέση ὅτι ὄσα δὲν γνωρίζουμε δὲν ὑπάρχουν. Ἄν ἀρχίσουμε τώρα νὰ δεβαιώνουμε, ἔτσι κατηγορηματικά, ὅτι κάποιοι κόκκοι ἄμμου «δὲν ὑπάρχουν» στὸν ἀπέραντο καὶ σχεδὸν ἀδιερεύνητο, ἀκόμα, νεοελληνικὸ ὠκεανὸ τῆς Βενετίας, φοβοῦμαι ὅτι οἱ ἀπογοητεύσεις μας θὰ εἶναι πολλές⁵.

Ὅπωςδήποτε, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Μέρτζιου γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν τριῶν ἐκδόσεων τοῦ 1823 φυσικὸ εἶταν νὰ προκαλέσουν δυσπιστίες. Καὶ γιὰτὶ δὲν εἴμαστε συνηθισμένοι, γιὰ καμιά ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας, σὲ τόσο ὑψηλὲς κυκλοφορίες βιβλίων. Καὶ γιὰτὶ τοὺς μέσους ὄρους γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων τοὺς ἔχουμε διαμορφώσει μὲ δάση τὰ πολυαριθμότερα στοιχεῖα πού διαθέτουμε καὶ πού ἐκφράζουν πραγματικότητες στὴν περιοχὴ τοῦ λόγιου βιβλίου· ὅμως, ἀπὸ τὴ φύση του, τὸ λόγιο βιβλίο κυκλοφορεῖ σὲ πολὺ λιγότερα ἀντίτυπα ἀπ' ὅ,τι τὸ λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, τὸ βιβλίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας καὶ τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο – κύριες κατηγορίες τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς γιὰ τίς ὁποῖες διαθέτουμε, ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἐλάχιστα συγκεκριμένα στοιχεῖα. Καί, κυρίως, γιὰτὶ ἡ ιστοριογραφία μας μοιάζει σταθερὰ ἀγκυροβολημένη, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾶ τοὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ καὶ τὸν 19ο αἰῶνα, στὴ δεβαιότητα ὅτι τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία αὐτῆς τῆς περιόδου τὴν χαρακτηρίζει ἕνας γενικευμένος ἀναλφαβητισμὸς⁶· ἡ πραγματικότητα μοιάζει νὰ εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀλλὰ, πάντως, ἡ ἐκδοχὴ τοῦ γενικευμένου ἀναλφαβητισμοῦ φυσικὸ εἶναι νὰ προκαλεῖ δυσπιστίες γιὰ τὰ μεγάλα «τραβήγματα» βιβλίων πού προϋποθέτουν διάφορη μορφωτικὴ συγκρότηση τῶν νεοελληνικῶν κοινωνικῶν ὁμάδων.

Αὐτὰ ἀφοροῦν τίς γενικὲς δυσπιστίες. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου πού κάπως πρέπει νὰ βολευτοῦν ἢ αὐτοῖ. Ἡ λύση πού ὑπαινίσσεται ὁ Γ. Βελουδῆς εἶναι ὄχι μόνον εὐκόλη ἀλλὰ καὶ ριζικὴ: ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀντιγραφικὰ ἢ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ Μέρτζιου. Τὸ θέμα κλείνει, ἔτσι, ὀριστικά.

5. Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἀφήσω ἀσχολίαστη τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου. Τοῦ ὀφείλουμε περισσότερα ἀπὸ 150 δημοσιεύματα, στηριγμένα, στὸ μέγιστό τους ποσοστὸ, σὲ ἐπίμονες, ἐκτεταμένες, ἀρχαιακὲς ἔρευνες στὴ Βενετία, σὲ μιά ἐποχὴ πού ἐλάχιστα γινόταν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἐφερε, ἔτσι, στὴν ἐπιφάνεια, ἕνα ποικίλο, πολὺ σημαντικὸ, ἀγνωστο καὶ ἀνέκδοτο ἀρχαιολογικὸ ὕλικό στὸ ὁποῖο στηρίχτηκαν ἢ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλήσαν, μὲ ἄκρα ὀφέλεια, οἱ περισσότεροὶ ἱστορικοὶ μας. Τοῦ ἔλειπε βέβαια ἡ τεχνικὴ προπαρασκευὴ πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ μεγαλύτερη ἐπάρκεια τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐντάσσεται στὴ μακρὰ σειρά τῶν «ἐρασιτεχνῶν» πού μὲ τὸ ἔργο τους δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ὑπάρξει ἡ νεοελληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη. Μαζὶ μὲ τὸν Κ. Σάβα καὶ τὸν Γ. Βλαχογιάννη, ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος βρίσκεται σὲ καλὴ συντροφιά. Κι ἂν ἀκόμα τὸν ἐντάξουμε, πῶς περιορισμένα, στὸν καίριό γιὰ τίς νεοελληνικὲς ἔρευνες τοιμὰ τῆς τοπικῆς ιστοριογραφίας, πάλι ἡ θέση του μένει σημαντικὴ. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἱστορικὴ μας βιβλιογραφία χωρὶς τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μέρτζιου, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε πῶσα ἐπιπλέον κενὰ θὰ ὑπῆρχαν στὶς γνώσεις μας χωρὶς τὴ δικὴ του συμβολή.

6. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Φ. Ἡλιού, ὁ.π., σ. 102 κέ., 110 κέ., 140 κέ.

Κυκλοφόρησε σὲ 50.000 ἀντίτυπα

Ὅταν ὅμως ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος παρουσίασε τοὺς ἐπίμαχους ἀριθμούς, παράπεμψε, μὲ σαφήνεια, στὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀντλήσει: "Imperial Ufficio Centrale di revisione e censura di libri. — Elenco delle opere stampate". Διευκρινίζε, ἐπιπλέον, ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ «ἐπίσημον Δελτίον τῆς Λογοκρισίας τῆς Αὐστριακῆς ἐν Βενετία Κυβερνήσεως, ἐν ᾧ εἶναι κατακεχωρημένα ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς Τυπογραφείοις Βενετίας, Παδούης, κ.λ.π. ἔντυπα, τὰ ἐκδοθέντα ἀπὸ τοῦ 1821, μέχρι καὶ τοῦ 1847», καὶ συμπλήρωνε ὅτι «ἡ ἐκδοσις τοῦ εἰρημένου Δελτίου», «διεκόπη», τὸ 1848, «λόγω τῆς ἐν Βενετία ἐκραγείσης ἐπαναστάσεως»⁷.

Δὲν ἔμενε, λοιπόν, σὲ ὁποῖον θὰ εἶχε, πολὺ δικαιολογημένα, ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν, παρὰ νὰ ἀναζητήσει τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος τὰ στοιχεῖα του. Ὁ Γιώργος Βελουδῆς φαίνεται ὅτι τὸ ἔκανε καὶ μᾶς πληροφοροῦ: «ἐγὼ ὁ ἴδιος διαπίστωσα τὴν

7. Κ. Δ. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 114.

ἀνυπαρξία τῶν στοιχείων αὐτῶν στὶς βενετσιάνικες ἀρχεαικές πηγές στὶς ὁποῖες παραπέμπει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος». Ἔστω.

Στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, πάντως, καὶ μὲ ἀριθμὸ κατὰ τάξης Per. 1461, φυλάσσονται, καὶ εἶναι προσιτοὶ στοὺς ἐρευνητές, οἱ ἐντυποὶ τόμοι τοῦ Δελτίου τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας τῶν χρόνων 1821-1848. Πρόκειται γιὰ πολυσέλιδα ἐντυπα πού κυκλοφοροῦσαν κάθε μῆνα (μὲ συνεχή ὁμως σελιδαριθμὸν καὶ μὲ ἐνιαία ἀριθμὸν τῶν ἀναγραφόμενων ἐντύπων τοῦ κάθε ἔτους) καὶ πού, ὕστερα, συσταχθόνταν σὲ τόμο, γιὰ τὴν κάθε χρονιά, μὲ ἰδιαίτερο ἐξώφυλλο. Μὲ μικρὲς παραλλαγές μέσα στὸ χρόνο, ὁ τίτλος τῶν ἐπιμέρους Δελτίων εἶναι αὐτός πού δίνει καὶ ὁ Μέρτζιος: Imp. R. Ufficio Centrale di Censura e Revisione. — Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle Provincie Venete, nel mese di Gennajo 1821 [ὡς: Gennajo 1848⁸]. Ἀπὸ τὸ 1824, τὸ πρῶτο τμήμα τοῦ τίτλου ἀλλάζει: διαγράφεται ἡ λέξη *λογοκρισία* καὶ μένει: Imperiale Regio Ufficio di Revisione dei libri e stampe. — Elenco... κτλ. Ὁ γενικὸς τίτλος πού ἀναγράφεται ὅτὸ ἐξώφυλλο τῶν ἐντύπων τῶν ἐπιμέρους εἶναι ἀπλοῦστερος: Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle provincie Venete nell' anno 1821 [ὡς: 1848]. Στὰ «Δελτία» αὐτά, λοιπὸν, πού ἀναγράφουν, σὲ ἰταλική, πάντα, γλώσσα, τοὺς τίτλους, τὸ σῆμα, τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων, τὸ τράδημα καὶ τὴν τιμὴ τῶν ἐκδιδόμενων βιβλίων⁹, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ βρεῖ, ἀνάμεσα στοὺς χιλιάδες τίτλους ἰταλικῶν ἐκδόσεων, καὶ τίτλους ἑλληνικῶν βιβλίων· ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τίς ἀκόλουθες ἐνδείξεις πού δείχνουν ὅτι ὁ «ἀρχαιοδότης» καὶ «γνωστός γιὰ τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν ἐρευνῶν του» Κ. Δ. Μέρτζιος δὲν ἔπασχε, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, τουλάχιστον, ἀπὸ μυθομανία, οὔτε διέπραξε ἀσυνήχρητα ἀντιγραφικὰ σφάλματα¹⁰. Θὰ πρόσθετα

8. Ὁ Ν. Vianello, *La tipografia di Alvisopoli*, Φλωρεντία 1967, 39, σημειώνει ὅτι τὸ Δελτίο κυκλοφόρησε ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1848. Τὸ ἀντίτυπο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης σταματᾷ στὸν Ἰανουάριο. Ὅπως εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἀντίτυπο πού σώζεται στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Πάδοβας.

9. Τὸ σύνολο τῶν στοιχείων τοῦ Δελτίου τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας πού ἀφοροῦν ἐκδόσεις ἑλληνικῶν βιβλίων ἀνακρινόμενα στὴν ὑπὸ ἐκδοσὴ μελέτη μου *Νέες σημειώσεις γιὰ τὰ τραδήματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων*. Ἀφοροῦν 222 τίτλους πού κυκλοφόρησαν σὲ 993.565 ἀντίτυπα. Ἡ Μαρία Κωνσταντουδάκη προθυμοποιήθηκε νὰ μὲ βοηθήσει στὴν ἐρευνά μου. Ἐχει καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τίς εὐχαριστίες μου.

10. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ Μέρτζιος κάνει πάντα λάθη, ὁ Γ. Βελουδῆς δὲν πῆρε κανὴν ὑπόψιν του, ὅταν κατὰ κράτη τούτους πίνακες τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γλυκεῖ, πῶς ὁ Μέρτζιος ἀνακοινῶνει, ἀντιλάνθας ἀπὸ τὸ Δελτίο τῆς Αὐστριακῆς Λογοκρισίας, 58, λαθάνουσες ὡς τότε, ἐκδόσεις τῶν Γλυκεῖων καὶ ὅτι, ὅσο «ἀρχαιοδότης» κι ἂν εἴπῃ, πάντως δὲν θὰ μπορούσε νὰ «ἐφευρεῖ» 58 τίτλους βιβλίων (πολλὰ ἀπὸ τὰ ὅποια ἐπισημάνθηκαν καὶ βιβλιογραφικὰ ἀπὸ μεταγενέστερες ἐρευνες). Πέρα ὁμως ἀπὸ αὐτὸ σημειῶν καὶ κάτι ἄλλο, ἐξίσου ἀνησυχητικό: τρία, τουλάχιστον, ἀπὸ τὰ ἔργα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Γ. Βελουδῆς στὴ βιβλιογραφία τῆς μελέτης του γιὰ τοὺς Γλυκεῖδες, παραπέμπουν, παρέχοντας τὸν τίτλο, ἀκριβῶς, πού δίνει καὶ ὁ Μέρτζιος, στὸ Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας (E. Pastello, *Bibliografia storico-analitica dell' arte della stampa in Venezia*, Βενετία 1933· Κ. Θ. Δημαρῆς, «Καποδίστριας — Μουστοξύδης — Κουτλουμουσιανός», π. *Θησαυρισματα* 1, 1962, 59· Ν. Vianello, *La tipografia di Alvisopoli e gli annali di sue pubblicazioni*, Φλωρεντία 1967).

ἀκόμα, στὸ σημεῖο αὐτό, πῶς καὶ μόνο ἡ χρῆσις, ἀπὸ τὸν Γ. Βελουδῆ, τῆς ἐννοίας «μυθοποίησι», προκειμένου γιὰ θέματα τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας, δείχνει μιὰ στενὴ καὶ τελικὰ δογματικὴ ἀντίληψη πού ἀντιστρατεύεται στὸ ἀνοιχτὸ πνεῦμα καὶ στὴ διαρκὴ ἀμφισβήτησι τῶν βεβαιότητων πού μᾶς ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ συγκρότησις τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου.

Ὅπως δὴποτε, στὸ «Δελτίο» τοῦ Νοεμβρίου 1823 (σ. 159, ἀρ. 859) ὑπάρχει ἡ ἀναγραφὴ: «Ottoico, ovvero Inni Sacri di Gio. Damasceno, in Greco, in 8° di pag. 196. Venezia, Stamparia Glichì. Numero degli esemplari 100.000. Prezzo in Lire Austriache 0.50». Δηλαδή: «Ὀκτώηχος συνθεθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ [...] Ἐνετίσιν. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 196. Ἀριθμὸς ἀντιτύπων 100.000. Τιμὴ Λ. Αὐστρίας 0,50» (ἡ ἐκδοσις εἶναι γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη¹¹).

Στὸ ἴδιο «Δελτίο» τοῦ Νοεμβρίου 1823 (σ. 160, ἀρ. 860), ἄλλη ἀναγραφὴ: «Pedagogia, cioe Abbecedario pei fanciuli in lingua greca, in 8° di pag. 16. Venezia, Stamp. Glichì. Numero degli esemplari 150.000. Prezzo in Lire Austriache 0.06». Δηλαδή: «Παιδαγωγία χρήσιμος εἰς τοὺς ποθοῦντας μαθεῖν γράμματα [...] Ἐν Βενετία. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 16. Ἀριθμὸς ἀντιτύπων 150.000. Τιμὴ Λ. Αὐστρίας 0,06» (ἐκδοσις γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη¹²).

Τέλος, πάντα στὸ «Δελτίο» τοῦ Νοεμβρίου 1823 (σ. 161, ἀρ. 871), ἄλλη ἀναγραφὴ: «Salterio, ovvero i Salmi di Davide in greco, in 8° di pag. 184. Venezia, Stamparia Glichì. Numero degli esemplari 50.000. Prezzo in Lire Austriache 0.50». Δηλαδή: «Ψαλτήριον Δαβὶδ τοῦ Προφήτου καὶ Βασιλέως μετὰ τῶν ὠδῶν. Ἐνετίσιν. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. 1823. 8ο, σ. 184. Ἀριθμὸς ἀντιτύπων 50.000. Τιμὴ Λ. Αὐστρίας 0,50» (καὶ ἡ ἐκδοσις αὐτὴ εἶναι γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη¹³).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τελειώνει ἡ ἀπάντησι στὸν Γ. Βελουδῆ. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀρχίζουν τὰ πραγματικὰ προβλήματα καὶ τὰ οὐσιαστικὰ ἐρωτηματικά.

Τὰ τραδήματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων στὴν Τουρκόκρατία καὶ στὴν Ἐπανάστασι

Τὸ πρῶτο εἶναι, φαντάζομαι, ἐκεῖνο πού ἀφορᾷ τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμούς: τί ἀντιπροσωπεύουν τὰ μεγάλα τραδήματα τῶν τριῶν ἐκδόσεων τοῦ 1823 μέσα στὴν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ τῶν τραδημάτων τους;

Ἄς ποῦμε, ἀμέσως, ὅτι οἱ ὀλίκοι ἀριθμοὶ πού διαθέτουμε, γιὰ τὸ σύνολο τῆς Τουρκόκρατίας καὶ γιὰ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασις, βρίσκονται σὲ

11. Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τὰ ἐν Παδοῦ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», π. *Θησαυρισματα* 5, 1968, 236 ἀρ. 29.

12. Δ. Σ. Γκίνης — Β. Γ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863*, Α' 1939, ἀρ. 1392 (μὲ συμπλήρωσι στὸν τ. Α' σ. 476).

13. Δ. Σ. Γκίνης — Β. Γ. Μέξας, δ.π., Α' ἀρ. 1404.

απέριως χαμηλότερα επίπεδα. Για την περίοδο της Τουρκοκρατίας, το υψηλότερο τραβήγμα ελληνικού βιβλίου που έχει επισημανθεί ως σήμερα είναι τα 5.000 αντίτυπα μιας έκδοσης της Καινής Διαθήκης τυπωμένης στη Μόσχα, το 1817¹⁴. γνωρίζουμε, επίσης, ότι η Έπανάσταση του 1821 ματαίωσε το σχέδιο της έκτύπωσης, στο Πατριαρχικό Τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης, μιας έκδοσης της Καινής Διαθήκης σε 10.000 αντίτυπα (5.000 με το κείμενο και τη μετάφραση και 5.000 με μόνο τη μετάφραση)¹⁵. Από εκεί και κάτω, οι γνωστοί μας «μεγάλοι» αριθμοί τραβηγμάτων είναι της τάξης των 3.000 αντιτύπων για επτά βιβλία και των 2.000 αντιτύπων για άλλα έξι. Ύστερα έρχονται τα τραβήγματα της τάξης των 1.500-1.600 αντιτύπων (12 εκδόσεις), των 1.000-1.200 αντιτύπων (3 εκδόσεις). Για έννέα άλλες εκδόσεις γνωρίζουμε ότι κυκλοφόρησαν σε 600-800 αντίτυπα, και για δέκα σε πεντακόσια. Τέλος, τέσσερα μικρά διοικητικά φυλλάδια κυκλοφόρησαν σε 50-150 αντίτυπα. Στο σημερινό στάδιο της πληροφόρησής μας αυτές είναι οι θεβαιότητες μας για τα τραβήγματα των ελληνικών βιβλίων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Καμιά, δηλαδή, αναλογία με τις πενήντα, εκατό και εκατονπενήντα χιλιάδες αντίτυπα των τριών εκδόσεων του 1823.

Πίνακας I

ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

αριθμός αντιτύπων	αριθμός εκδόσεων				Σύνολο
	16ος αί.	17ος αί.	18ος αί.	1801 -1821	
50-150	-	-	-	4	4
500	-	-	5	5	10
600-800	7	-	1	2	10
1000	-	2	11	15	28
1100-1200	1	1	-	1	3
1500-1600	2	2	-	8	12
2000	-	-	1	4	5
2250	-	-	-	1	1
3000	-	-	4	3	7
5000	-	-	-	1	1
Σύνολο	10	5	22	44	81

Πίνακας II

ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

1822 - 1832

(Δέν περιλαμβάνονται τα τραβήγματα της Βενετίας)

αριθμός αντιτύπων	αριθμός εκδόσεων											Σύνολο
	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830	1831	1832	
200-300	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	3
500	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3
580-800	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	5
1000	1	5	18	10	6	5	3	4	-	5	1	58
1200-1300	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
1500	-	-	-	2	-	-	-	2	-	1	-	5
1700-1800	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2
2000	-	-	1	1	1	-	-	1	2	-	1	7
2500	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
3000	-	-	-	-	1	-	-	-	3	3	1	8
4000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Σύνολο	1	6	21	14	9	6	3	9	10	13	4	96

14. *Περί της άρχής, του σκοπού και της προόδου της περί της Αγίας Γραφής Έταιρίας, Κέρκυρα* [1819], 13.

15. Β. Σφυρόερας, *Ήλαρίων Σιναιτής ο Κρής (1765-1838) και αι δύο επιστολαί του περί της Μεταφράσεως των Αγίων Γραφών*, Άθ. 1970, 255.

αντιστοιχα φαινόμενα έχουμε και για τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης (-1832), ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ στοιχεία για τὶς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας πού μᾶς ἀποκαλύπτουν τὰ Δελτία τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας. Καί στὰ χρόνια αὐτὰ τὰ γνωστά μας τραβήγματα κυμαίνονται ἀνάμεσα στὰ 200 καί στὰ 4.000 ἀντίτυπα. Στό μέτρο πού ἡ σπανιότητα τῶν στοιχείων πού διαθέτουμε καί ἡ ἀδυναμία μας νά ἀποκαταστήσουμε ἔγκυρες σειρές ἐπιτρέπουν κάποιες συγκρίσεις ἀνάμεσα στίς δύο περιόδους, τότε θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ μιά τάση γιά ἀύξηση τῶν τραβηγμάτων (πού στήν πραγματικότητα ἀρχίζει ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα). Στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας τὰ βιβλία πού γνωρίζουμε ὅτι κυκλοφόρησαν σέ λιγότερο ἀπό 1.000 ἀντίτυπα ἀντιπροσωπεύουν τό 29,6% τοῦ συνόλου τῶν βιβλίων τῶν ὁποίων γνωρίζουμε τό τραβήγμα· τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης (-1832), τό ἀντιστοιχο ποσοστό εἶναι 11,5%. Ἀντίστροφα, τὰ βιβλία πού κυκλοφοροῦν σέ χίλια ἢ σέ περισσότερα ἀπό χίλια ἀντίτυπα ἀντιπροσωπεύουν τό 70,2% τοῦ συνόλου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καί τό 88,4% στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης (πού εἶναι καί χρόνια τῆς ἀπαρχῆς τοῦ ἐλεύθερου Κράτους). Ἀνάλογες παρατηρήσεις προκαλεῖ καί ἡ σύγκριση τῶν ἐπιμέρους στοιχείων γιά τὰ ὑψηλότερα ἀπό τὰ τραβήγματα πού ἐμφανίζονται στούς πίνακες I καί II. Ἀλλά καί γιά τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης οἱ ἀριθμοί πού διαθέτουμε δέν ἔχουν καμιά ἀναλογία μέ τὰ μεγάλα τραβήγματα τοῦ 1823.

Ἐδῶ ὅμως χρειάζεται νά διευκρινιστεῖ ἡ σημασία καί ὁ χαρακτήρας τῶν ἀριθμῶν καί τῶν ποσοστῶν πού παρουσιάστηκαν στίς ἀμέσως προηγούμενες παραγράφους καί στούς πίνακες I καί II.

Ἐνα πρῶτο σημεῖο πού πρέπει νά ἐπισημανθεῖ: σέ σχέση μέ τή συνολική βιβλιοπαραγωγή, ὁ ἀριθμός τῶν ἐκδόσεων τῶν ὁποίων γνωρίζουμε τὰ τραβήγματα εἶναι χαμηλός: τὰ 81 γνωστά μας τραβήγματα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀντιστοιχοῦν, μόλις, στό 1,6% τῶν 5.000 ἐκδόσεων πού πραγματοποιήθηκαν αὐτή τήν περίοδο· τὰ 96 γνωστά τραβήγματα τῶν ἐτῶν 1821-1832 ἀντιστοιχοῦν στό 10,6% τῶν 900 ἐκδόσεων τῆς περιόδου.

Μιά δεύτερη παρατήρηση ἀφορᾷ τή μονομέρεια τῶν ἀριθμῶν πού διαθέτουμε: στό μέγιστό τους ποσοστό ἐκφράζουν πραγματικότητες ἀπό τό χώρο τοῦ κοσμικοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ λόγιου βιβλίου, γιά τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας· ἡ τῆς ἰδιοτυπίας τῆς βιβλιοπαραγωγῆς τῶν ἱεραποστόλων τῆς Μάλτας (20,2% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς· 66,6% τῶν γνωστῶν τραβηγμάτων) γιά τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης. Γιά τῆς ὑπόλοιπες κατηγορίες δέν διαθέταμε ὀλιγούς ἀριθμούς. Ἀπό τή σκοπιά πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἀρκεῖ νά σημειωθεῖ ὅτι, μέ μία μόνο, πολύ πρῶιμη, ἐξαιρέση¹⁶, οἱ ἀριθμοί στούς ὁποίους ἀναφέρθηκα δέν περιλαμβάνουν οὔτε ἀλφαβητάρια οὔτε ἄλλα βιβλία τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης

16. Ἐνα σύμβολο τοῦ 1584 προσδιορίζει τὰ τραβήγματα 10 ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων: ἔξι ἀπό αὐτά θά τυπώνονταν σέ 600 ἀντίτυπα· ἓνα σέ 800 καί ἓνα σέ 1.100· ἡ Ὀκτωήχος καί τό Ψαλτήρι σέ 1.600 ἀντίτυπα· βλ. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Λουκάς Σουγδουρῆς ὁ ἔξ Ἰωαννίνων ἐκδότης ἐν Βενετία (1570-1591)», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 18, 1969, 6-9· Φ. Ἡλιού, δ.π., σ. 106 κέ.

✠ ΑΒΓΔΕΖΗΘΙΚΑΜΝΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ

✠ ΑΒCDEFGHIKLMNOPQRSTU VXYZ.

Σκηνή διδασκαλίας: ἀλφαβητιστές καί μαθητές. Ξυλογραφία πού ἐπαναλαμβάνεται στίς ἐκδόσεις τοῦ Ὀκτωήχιου καί τῆς Παιδαγωγίας.

(Παιδαγωγίες, Ὀκτωήχια, Ψαλτήρια), ἀλλά οὔτε λαϊκές φυλλάδες¹⁷. Εἶναι, ἀκριβῶς, οἱ κατηγορίες ἐντύπων γιά τῆς ὁποῖες ἔχουμε κάθε λόγο νά πιστεύουμε ὅτι βρίσκονταν στήν κορυφή τῆς κυκλοφορίας.

Μιά σειρά ἔμμεσων ἐνδείξεων νομιμοποιεῖ τήν ὑπόθεση ὅτι τὰ βιβλία πού προορίζονται γιά νά ἐκανοποιήσουν πρωτοβάθμιες παιδευτικές ἀνάγκες κυκλοφοροῦν σέ πολλαπλάσια ἀντίτυπα ἀπ' ὅτι οἱ ἄλλες κατηγορίες βιβλίων· ἐπιβεβαιώνει, συνάμα, τήν ἀποψη γιά τῆς διαφορικῆς κυκλοφορίας τῶν ἐντύπων κατά κατηγορίες. Ἐτσι, ἐνῶ τό συνηθισμένο τραβήγμα τῶν λόγιων βιβλίων κυμαίνεται ἀνάμεσα στὰ 1.000-1.500-2.000 ἀντίτυπα, ἔχουμε μαρτυρίες γιά κυκλοφορίες ἀλφαβηταρίων σέ «πολλές χιλιάδες ἀντίτυπα»¹⁸. Πρόκειται, πάντως, γιά τὰ λίγα ἀλφαβητάρια πού ἐκδίδονται ἔξω ἀπό τό κύκλωμα τῆς Βενετίας.

Ὅμως τὰ ἑλληνικά τυπογραφία τῆς Βενετίας εἶναι καλύτερα ὁργανωμένα γιά τήν παραγωγή καί τή διάδοση τῶν παραδοσιακῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους, ὅπως θά λέγαμε σήμερα, ἐκπαίδευσης. Καί τό παραδοσιακό κοινό, πολυαριθμότερο ἀπό τή φύση του, αὐτό τό βιβλίο προτιμᾷ καί ἀγοράζει γιά νά ἐκανοποιήσει τῆς ἀνάγκες του. Ἐμμεσες, πάλι, ἐνδείξεις ὁδηγοῦν στή θεβαιότητα ὅτι ἡ κυκλοφορία βιβλίων αὐτῆς τῆς κατηγορίας πραγματοποιεῖται σέ πολύ ὑψηλά ἐπίπεδα. Πῶς ἄλλωθς μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός ὅτι, ἀρχίζοντας ἀπό τόν 17ο αἰώνα, ἔχουμε διάσπαρτες παραγγελίες ἢ ἀποστολές, προερχόμενες ἀπό τῆς πιό διαφορετικῆς περιοχῆς (Θεσσαλία, Κέρκυρα, Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ναύπλιο, Σμύρνη, Τεργέστη) καί πού ἐμφανίζονται, ἀνά παραγγεῖλια, ζητήσεις τῆς τάξης τῶν: 100, 200, 300, 600 ἀντιτύπων τοῦ Ψαλτηριοῦ· 100, 250, 400, 600, 2.500 ἀντιτύπων τῆς Ὀκτωήχου· 200, 300, 400, 950, 4.500 ἀντιτύπων τῆς Παιδαγωγίας¹⁹;

17. Ἐχουμε ἔμμεσες ἐνδείξεις ὅτι μιά ομάδα λαϊκῶν λογοτεχνικῶν βιβλίων (Ἀπόκοπος, Φυλλάδα τοῦ Γαϊδάρου, Ἰμπέριος, Ἀπολλώνιος) κυκλοφόρησαν, στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα, σέ περισσότερα ἀπό 3.000-3.500 ἀντίτυπα τό καθένα (Φ. Ἡλιού, *Σημειώσεις...*, δ.π., σ. 120).

18. Συγκεντρωμένα στοιχεία στό *Σημειώσεις...*, δ.π., σ. 131-2.

19. Συγκεντρωμένα στοιχεία, δ.π., σ. 113-114 καί 132-133· τὰ συμπληρώνα ἐδῶ μέ τὰ νέα τεκμήρια πού προσκομίζει ἡ Εὐτ. Λιάτα στήν ὑπό ἔκδοση μελέτη τῆς *Εἰδήσεις γιά τήν κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα*.

Τραβήγματα τών τυπογραφείων τῆς Βενετίας (1820-1847)

Ένα ακόμα βήμα για να πλησιάσουμε τις πραγματικότητες που φαίνεται πως εκφράζουν τα μεγάλα τραβήγματα του 1823, μᾶς επιτρέπουν τα στοιχεία, ὅσα παρέχει τὸ Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας· με ἐξαίρεση πέντε ἀριθμούς που εἶχε παρουσιάσει ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος, δὲν ἔχουν, ὅσο γνωρίζω, ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ ἔρευνα. Τὰ στοιχεία αὐτὰ καλύπτουν ἓνα μεγάλο τμήμα ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τῶν βενετσιάνικων τυπογραφείων: 222 τίτλους ἀπὸ τοὺς 360 που κυκλοφόρησαν τὰ χρόνια 1820-1847, τὸ 62%. Ἡ ἐπισημανσή τους ἐπιτρέπει νὰ ἀποκτήσουμε μιά πιὸ συγκεκριμένη εἰκόνα γιὰ ἀγνωστές μας πλευρές τῆς ἐκδοτικῆς πρακτικῆς στὴ Βενετία ὅπου παράγονται, σχεδὸν ἀποκλειστικά, βασικὲς κατηγορίες βιβλίων· ἐκεῖνες, ἰδιαιτέρως, πού ἀποτελεῖσαν τὴ ραχοκοκαλιά τῆς ἑλληνικῆς ἐκδοτικῆς ζωῆς τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα: βιβλίον γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία, λαϊκὸ φυλλάδιο, παραδοσιακά ἀλφαριθμητάρια καὶ ἀναγνωσματάρια ποικίλων μορφῶν. Κυρίως: ἀνατρέπει τῆς τάξεις τῶν μεγεθῶν στῆς ὁποῖες εἴμαστε συνηθισμένοι γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἔτσι, ἐνῶ, ὅπως σημειώθηκε ἤδη, τὸ ὑψηλότερο τραβήγμα πού γνωρίζουμε γιὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τὰ 5.000 ἀντίτυπα (γιὰ μιά, μόνο, ἐκδοση), καὶ γιὰ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, ὡς τὰ 1832 (με ἐξαίρεση, πάντα, τῆς ἐκδόσεως τῆς Βενετίας), τὰ 4.000 ἀντίτυπα (γιὰ δύο, μόνο, ἐκδόσεις), ἔχουμε, στὰ χρόνια 1820-1847, στὴ Βενετία, 41 ἐκδόσεις τῶν ὁποίων ἡ κυκλοφορία κυμαίνεται ἀνάμεσα στὰ 4.000 καὶ στὰ 150.000 ἀντίτυπα (βλ. πίνακα III).

Σημείωσα, πιὸ πάνω, ὅτι οἱ καινούριοι αὐτοὶ ἀριθμοὶ πού παρουσιάζονται τώρα, ἀνατρέπουν τῆς τάξεις τῶν μεγεθῶν στῆς ὁποῖες εἴμαστε συνηθισμένοι προκειμένου γιὰ τὰ τραβήγματα. Ἄς προσθέσουμε, ἐδῶ, ὅτι δὲν ἀνατρέπουν τῆς γνώσεως μας γιὰ τῆς πραγματικότητες πού ἐξέφραζαν οἱ ἀπὸ παλαιότερα γνωστοὶ ἀριθμοί. Τῆς ἐμπλουτίζουν, ὅμως, με νέα στοιχεία, πού ἐπιτρέπουν νὰ συλλάβουμε πραγματικότητες οἱ ὁποῖες προηγούμενα μᾶς διέφευγαν· μπορούμε, ἔτσι, νὰ ἔχουμε μιά πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τῆς ἐκδοτικῆς καὶ, μέσα ἀπὸ αὐτῆς, γιὰ τῆς κοινωνικῆς πολλαπλότητες καὶ ἀντιφάσεις πού ἐκφράζονται καὶ μέσα ἀπὸ τὴ διακίνηση τοῦ βιβλίου γιὰ νὰ ἀποδώσουν τῆς ἀντιθετικῆς συνθήκης μέσα ἀπὸ τῆς ὁποῖες ἐξελίσσεται ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία. Ἰδιαιτέρως φωτίζονται οἱ πρωτοβάθμιες μορφωτικῆς καταστάσεις πού ἀντανακλῶνται στῆς μεγάλες κυκλοφορίες τῶν τριῶν βιβλίων πού μᾶς ἀπασχολοῦν: Παιδαγωγία, Ὀκτωήχι, Ψαλτήρι.

Στὸ Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας δρίσκουμε χαρακτηριστικὰ στοιχεία γιὰ τῆς ἐκδόσεις αὐτῆς πού καλύπτουν, μόνες τους, ὅλο τὸ φάσμα τῶν τραβηγμάτων ἀπὸ τὰ 16.000 ἀντίτυπα καὶ πάνω. Οἱ σχετικῆς πληροφορίες ἀφοροῦν: ἐφτά ἐκδόσεις τῆς «Χρήσιμης Παιδαγωγίας», ἀπὸ τῆς ὁποῖες οἱ τέσσερις κυκλοφόρησαν: σὲ 20.000 ἀντίτυπα ἢ μιά, καὶ οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς σέ, ἀντίστοιχα, 6.000,

Πίνακας III
ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1820 - 1847

ἀριθμὸς ἀντιτύπων	ἀριθμὸς ἐκδόσεων			Σύνολο
	1820 -1830	1831 -1840	1841 -1847	
60-450	3	4	2	9
500	3	1	4	8
600-900	1	2	1	4
1000	17	28	14	59
1200-1300	1	1	13	15
1500-1600	5	13	9	27
2000	5	20	17	42
2500	-	2	2	4
3000	1	6	6	13
3500	-	-	1	1
4000	-	3	9	12
5000	-	-	2	2
6000	1	4	1	6
9000	2	2	-	4
10000	2	2	1	5
12000	-	1	-	1
15000	-	1	-	1
16000	-	-	1	1
20000	-	2	2	4
50000	1	-	-	1
90000	-	1	-	1
100000	1	-	-	1
150000	1	-	-	1
Σύνολο	44	93	85	222

10.000 καὶ 150.000 ἀντίτυπα· ἐννέα ἐκδόσεις τῆς Ὀκτωήχου ἀπὸ τῆς ὁποῖες δύο κυκλοφόρησαν σέ 6.000, δύο σέ 9.000 ἀντίτυπα καὶ ἀπὸ μιά σέ 600, 2.000, 5.000, 16.000 καὶ 100.000 ἀντίτυπα· τέλος, ὀκτώ ἐκδόσεις τοῦ Ψαλτηριοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποῖες οἱ δύο σέ 6.000 ἀντίτυπα καὶ οἱ ὑπόλοιπες σέ 1.200, 4.000, 5.000, 9.000, 50.000 καὶ 90.000 ἢ καθεμία.

Στοὺς ἐπόμενους τρεῖς πίνακες συγκεντρώνονται τὰ στοιχεία αὐτὰ, συνδυασμένα με ὄλες τῆς γνωστῆς μας ἐνδείξεις γιὰ ἐκδόσεις τῶν τριῶν βιβλίων στὴν περίοδο πού καλύπτει τὸ Δελτίο τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας. Με παῦλες (-) δηλώνονται οἱ ἐκδόσεις τῶν ὁποίων τὸ Δελτίο δὲν σημειώνει τὸ τραβήγμα. Ἡ ἔνταξη τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐκδόσεων στοὺς πίνακές μας ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὄχι βέβαια με ἀκρίβεια ἀλλὰ, πάντως, κατὰ προσέγγιση, τὴ συνολικὴ διάδοση κάθε βιβλίου στὰ ἀντίστοιχα χρόνια - πράγμα πού εἶναι, τελικὰ, καὶ τὸ ζητού-

μενο από τη σκοπιά που ενδιαφέρει τον ιστορικό. Για τον λόγο αυτό χρειάζεται, άλλωστε, να σημειωθεί ότι οι εκδόσεις των τριών βιβλίων που γνωρίζουμε θετικά, πρέπει να αποτελούν ένα, μόνο, τμήμα από εκείνες που εκκυκλοφόρησαν στα χρόνια που μας ενδιαφέρουν. Ορισμένες πυκνότητες μέσα στο χρόνο, που εμφανίζονται στους πίνακες IV, V και VI, συνδυαζόμενες με τις μακρές εκδοτικές παύσεις, που επίσης παρουσιάζονται εκεί, συνηγορούν προς αυτή την κατεύθυνση²⁰.

Πίνακας IV
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1823 (έκδ. Γλυκῆ)	150.000 αντίτυπα
1829 (έκδ. Γλυκῆ)	-
1829 (έκδ. Andreola)	-
1830 (έκδ. Antonelli)	-
1830 (έκδ. Γλυκῆ)	-
1832 (έκδ. Γλυκῆ)	20.000 αντίτυπα
1839 (έκδ. Φοίνικος)	20.000 αντίτυπα
1842 (έκδ. Γλυκῆ)	20.000 αντίτυπα
1842 (έκδ. Φοίνικος)	20.000 αντίτυπα
1844 (έκδ. Γλυκῆ)	6.000 αντίτυπα
1844 (έκδ. Γλυκῆ)	10.000 αντίτυπα
1846 (έκδ. Γλυκῆ)	-

Πίνακας V
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΚΤΩΗΧΟΥ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1822 (έκδ. Γλυκῆ)	6.000 αντίτυπα
1823 (έκδ. Γλυκῆ)	100.000 αντίτυπα
1830 (έκδ. Γλυκῆ)	2.000 αντίτυπα
1830 (έκδ. Andreola)	9.000 αντίτυπα
1830 (έκδ. Antonelli)	-
1832 (έκδ. Γλυκῆ)	6.000 αντίτυπα
1834 (έκδ. Γλυκῆ)	-
1836 (έκδ. Andreola)	600 αντίτυπα
1839 (έκδ. Φοίνικος)	9.000 αντίτυπα
1842 (έκδ. Γλυκῆ)	16.000 αντίτυπα
1844 (έκδ. Γλυκῆ)	5.000 αντίτυπα
1845 (έκδ. Φοίνικος)	-

Πίνακας VI
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΑΒΗΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΑΛΤΗΡΙΟΥ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1821-1847)

1823 (έκδ. Γλυκῆ)	50.000 αντίτυπα
1829 (έκδ. Γλυκῆ)	-
1830 (έκδ. Andreola)	9.000 αντίτυπα
1830 (έκδ. Antonelli)	-
1832 (έκδ. Γλυκῆ)	6.000 αντίτυπα
1836 (έκδ. Andreola)	6.000 αντίτυπα
1839 (έκδ. Φοίνικος)	90.000 αντίτυπα
1842 (έκδ. Γλυκῆ)	1.200 αντίτυπα
1844 (έκδ. Γλυκῆ)	4.000 αντίτυπα
1845 (έκδ. Φοίνικος)	-
1846 (έκδ. Γλυκῆ)	5.000 αντίτυπα

Έχουμε, δηλαδή, για μία περίοδο 25-26 χρόνων, 12 τουλάχιστον εκδόσεις της Παιδαγωγίας, από τις οποίες οι έφτά κυκλοφόρησαν σε ένα συνολικό αριθμό 246.000 αντιτύπων· 12, τουλάχιστον, εκδόσεις της Όκτωήχου, από τις οποίες οι έννεα κυκλοφόρησαν σε 153.600 αντίτυπα· και 11, τουλάχιστον, εκδόσεις του μικρού Ψαλτηριού, από τις οποίες οι 8 κυκλοφόρησαν σε 171.200 αντίτυπα.

Οι αριθμοί αυτοί, στα καθέκαστά τους και στο σύνολό τους, είναι έντυπωσιακοί. Δείχνουν ότι, μέσα σε ένα τέταρτο αιώνα, τρεις μόνο τίτλοι της έλληνικής βιβλιοπαραγωγής πραγματοποιήσαν στις 24 από τις γνωστές μας επανεκδόσεις τους μία συνολική κυκλοφορία 570.800 αντιτύπων. Και άγνωστώς τα τραβήγματα άλλων έντεκα, τουλάχιστον, επανεκδόσεων των ίδιων βιβλίων, τό ίδιο διάστημα. Οι έντεκα αυτές αντιπροσωπεύουν κι αυτά τό 31,4% του συνόλου. Οι μεγάλες διαφορές στους αριθμούς που διαθέτουμε για τά τραβήγματα του καθενός από τά τρία βιβλία δέν μάς επιτρέπουν να θεωρήσουμε αυτόματα ότι τά τραβήγματα που άγνωστώς αντιπροσωπεύουν κι αυτά τό 31,4% του συνόλου των τραβηγμάτων. Άν είταν έτσι, τότε ή κυκλοφορία των τριανταπέντε επανεκδόσεων θά ανερχόταν σε 706.000 αντίτυπα περίπου. Δέν νομίζω ότι μπορούμε να συγκρατήσουμε τον τελευταίο αυτό αριθμό χωρίς κάποια έπεξεργασία. Γιατί στή συγκρότησή του παρεμβαίνουν και τά μεγάλα τραβήγματα του 1823, τά όποια μένει, τώρα, να αντιμετώπισουμε συγκεκριμένα.

Τά μεγάλα τραβήγματα του 1823

Πραγματικά, ακόμα και μέσα στα ύψηλά τραβήγματα που μάς αποκαλύπτουν οι βενετσιάνικες πηγές, τά πενήντα, εκατό, εκατονταπενήντα χιλιάδες αντίτυπα των εκδόσεων του Ψαλτηριού, της Όκτωήχου και της Παιδαγωγίας στα 1823, αποτελούν χτυπητή εξαίρεση και (μαζί με τά 90.000 αντίτυπα της έκδοσης του Ψαλτηριού του 1839) εμφανίζονται σαν αριθμοί μοναδικοί. Όχι όμως και άνεξήγητοι.

Όπως ή μοναδικότητα του όποιου ιστορικού - ποσοτικού ή στατιστικού χαρακτήρα - στοιχείου, έτσι και ή μοναδικότητα των τριών τραβηγμάτων του 1823, είναι δυνατό να έρμηνευθεί σαν ένα έξαιρετικό φαινόμενο που προκλήθηκε από τυχαία, έξωτερικά, περιστατικά. Όμως, τελικά, δέν μπορεί παρά να έντάσσεται σε κάποιες κανονικότητες, τις όποιες πρέπει να προσπαθούμε, κάθε φορά, να έπι-

20. Έχουμε, π.χ., 4 εκδόσεις της Παιδαγωγίας στα δύο χρόνια 1829-1830, δύο εκδόσεις τό 1842 κι άλλες δύο τό 1844, ενώ για τά έξι συνεχή χρόνια 1833-1838 ή για άλλα μικρότερα διαστήματα σεν γνωρίζουμε ούτε μία. Τό πιθανότερο είναι πως κάποιες εκδόσεις λανθάνουν, που θά ίσορροπούσαν την κατάσταση. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί και ο ρυθμός με τον όποιο έπιπλοτούνται οι γνώσεις μας για τις εκδόσεις των διλοσέλιδων ή των πύο συχνά επανεκδιδόμενων βιβλίων. Ένδεικτικά σημειώνω πως στή Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα αναγράφονται μόνο 13 από τις 35 γνωστές μας εκδόσεις των τριών βιβλίων που μάς άπασχολούν έδώ. 16 άλλες έγιναν γνωστές από μεταγενέστερες προσθήκες, ενώ 6, που λανθάνουν ακόμα, τις γνωρίζουμε μόνο έμμεσα, από τά στοιχεία των Δελτίων της αυστριακής λογοκρισίας.

σημαίνουμε. Ἄν ἡ μοναδικότητα ἑνός ιστορικοῦ φαινομένου θεωρηθῆι στιγμιαία ἐκδήλωση καὶ τοποθετηθῆι σέ προοπτικές τῆς μικρῆς ἢ τῆς ἐλάχιστης ιστορικῆς διάρκειας, τότε εἶναι πολὺ πιθανό πὼς θὰ ἀντιμετωπιεῖται ὡς ἐξαιρεση, ἔργο τῆς τύχης ἢ θαῦμα τῆς φύσεως – ἢ, ἀκόμα, τὸ εἶδαμε κι αὐτό, ὡς τυπογραφικὸ λάθος. Ἄν, ἀντίθετα, τὸ τυχαῖο ἢ τὸ ἐξαιρετικό, ἢ ἰσχυρὴ ἰδιαιτερότητα, τοποθετηθῶν, σωστά, στὴν προοπτικὴ τῆς μέσης ἢ τῆς μακρᾶς ιστορικῆς διάρκειας, τότε ἐντάσσονται σέ ἕνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ μετέχουν στὶς κανονικότητες πού χαρακτηρίζουν τοὺς ρυθμούς τῆς λειτουργίας του.

Στὴν περίπτωση μᾶς τὴν κανονικότητα τὴν ἐκφράζει ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς κυκλοφορίας τοῦ κάθε βιβλίου, ἢ τῆς κάθε ομάδας ὁμοειδῶν βιβλίων, σέ μιὰ χρονικὴ περίοδο πού ἐκτείνεται σέ πέντε ὡς δεκαπέντε μὲ εἴκοσι χρόνια. Τὸ ἔξωτερικό στοιχεῖο πού προκαλεῖ τὶς ἰδιαιτερότητες πού μᾶς ἀπασχολοῦν, τὰ μεγάλα τραβήγματα τοῦ 1823, τὸ συγκροτοῦν οἱ νέες ἐκδοτικὲς πραγματικότητες πού δημιούργησε, ἀπότομα, ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἐχομε καὶ ἐδῶ ἕνα τυπικὸ παράδειγμα συνέχειας τῶν παραδοσιακῶν λειτουργιῶν· ἡ συνέχεια ὅμως αὐτῆ, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς συγκυρίας, ἐκδηλώνεται καὶ μέσα ἀπὸ ἀπότομες μεταπτώσεις καὶ ἐναλλαγές τῶν ἐπιμέρους στοιχείων πού διαμορφώνουν τὶς τελικὲς τῆς ἰσορροπίας.

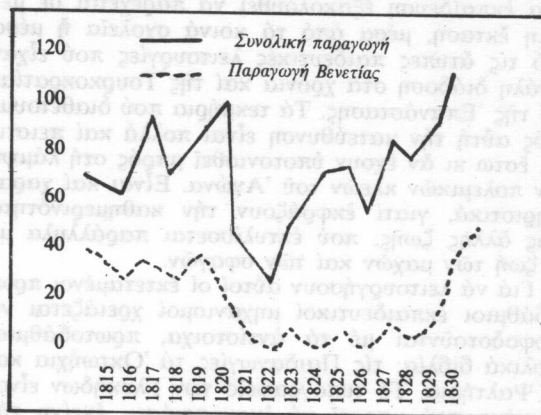
Ἄς δοῦμε, πρώτα, τὶς ἐπιπτώσεις τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 στὴν ἐλληνικὴ ἐκδοτικὴ κίνηση. Ἡ πρώτη διαπίστωση εἶναι ὅτι παρατηρεῖται μιὰ κάθετη πτώση τῆς βιβλιοπαραγωγῆς: ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν 80, 90, 100 τίτλων τὸ χρόνο στὸ ὅποιο εἶχε φτάσει ἡ παραγωγὴ τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, περνοῦμε, ἀπότομα, στοὺς 36 τίτλους γιὰ τὸ 1821, στοὺς 26 γιὰ τὸ 1822, στοὺς 36 γιὰ τὸ 1823· ἀπὸ τὸ 1824 ἀρχίζει μιὰ ἀνοδικὴ τάση, ἀλλὰ μόνο στὰ 1829–1830 ἡ παραγωγὴ θὰ φτάσει ξανά στὰ προεπαναστατικὰ ἐπίπεδα²¹. Πιὸ ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Βενετίας: ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1820 ἡ ἐκεῖ παραγωγὴ τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων κυμαίνεται ἀνάμεσα στοὺς τριάντα καὶ σαράντα τίτλους τὸ χρόνο. Μὲ τὴν Ἐπανάσταση πέφτει στοὺς 9 τίτλους γιὰ τὸ 1821, στοὺς 3 γιὰ τὸ 1822, στοὺς 7 γιὰ τὸ 1823, κι ὕστερα ἀτονεῖ ὡς τὸ 1829: δύο ὡς πέντε τίτλοι τὸ χρόνο, μὲ μηδέν παραγωγὴ στὰ χρόνια 1824 καὶ 1826. Κάποια ἀνοδος παρατηρεῖται τὸ 1829 (12 τίτλοι)· μόνο ἀπὸ τὸ 1830 ἡ Βενετία φτάνει στὰ προεπαναστατικὰ τῆς ἐπίπεδα.

Πιὸ σημαντικὴ εἶναι ἡ πτώση τῆς ἐτήσιας ποσοστιαίας συμμετοχῆς τῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας στὴ συνολικὴ βιβλιοπαραγωγὴ. Ἀπὸ τὸ 35–55% τῆς πενταετίας 1815–1820 περνώμε, ἔξφνικά, στὸ 0–15% γιὰ τὰ χρόνια 1821–1828· γιὰ πέντε ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ τὸ ποσοστὸ πέφτει σέ κάτω ἀπὸ 6%. Τὸ βενετσιάνικο τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων, ὅπου τυπώθηκαν, τὸ 1823, τὰ τρία βιβλία μὲ τὰ μεγάλα τραβήγματα, ὑφίσταται κι αὐτὸ τὶς συνέπειες τῆς

21. Ἀπὸ τὸ 1821 καὶ ὕστερα τὰ ἐλληνικὰ διοικητικὰ ἔντυπα ἀρχίζουν νὰ ἀντιπροσωπεύουν ἕνα σημαντικό ποσοστὸ τῆς βιβλιοπαραγωγῆς. Χωρὶς αὐτὰ οἱ ἀριθμοὶ πού ἀναφέρθηκαν γιὰ τὰ χρόνια 1821–1823 θὰ εἶταν ἀκόμα πιὸ χαμηλοί.

νέας κατάστασης. Ἀπὸ τοὺς 25–35 τίτλους τὸ χρόνο πού ἔβγαζε τὴν περίοδο 1815–1820, πέφτει, στὰ χρόνια 1821–1827, σέ μιὰ μέση ἐτήσια παραγωγὴ τριῶν τίτλων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἀντιπροσωπεύουν λιγοσέλιδα φυλλάδια²².

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ 1815 – 1830

Σημ. Ὁ ὑπολογισμὸς ἔγινε μὲ βάση τοὺς τίτλους (καὶ ὄχι τοὺς τόμους) πού κυκλοφόρησαν κάθε χρόνο.

Ἐτσι, ἀτὰ 1821–1822, ἕνα μεγάλο τυπογραφεῖο, πού κατασκευάζε καὶ τύπωνε δεκάδες χιλιάδες σελίδες τὸ χρόνο, βρέθηκε, ξαφνικά, σέ ἀπραξία, μάλιστα στὴν Τουρκοκρατούμενη Ἀνατολή ἐκδηλώθηκε ἡ Ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὰ παρελόμενά της: μερική ἀποδιάθρωση τῶν ἐμπορικῶν δικτύων μέσα ἀπὸ τὰ ὅποια γινόταν καὶ ἡ διάθεση τῶν ἐντύπων· δυσκολίες στὶς ἐπικοινωνίες· νέα κινητικότητα σημαντικῶν πληθυσμιακῶν ομάδων· τέλος, ἡ γενικὴ ἀνασφάλεια. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ἀπραξίας αὐτῆς θὰ πρέπει νὰ εἶταν καὶ ἡ πλήρης ἀποδιάθρωση, γιὰ μερικά χρόνια, τοῦ ἰδιότυπου ἀλλὰ πολὺ ἐκτεταμένου ἐκπαιδευτικοῦ δικτύου (μὲ ἐξαιρεση, ὅπως θὰ δοῦμε, τῆ χαμηλότερη βαθμίδα του) πού μὲ τὴ μορφή σχολείων, ἀκαδημιῶν, γυμνασίων, ἢ ἄλλων, πιὸ ἀτυπων, καταστάσεων, κάλυπτε τὶς μορφωτικὲς ἀνάγκες τῶν ἐλληνόπουλων.

Στὰ χρόνια πού προηγούνται ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἡ παραγωγὴ τοῦ τυπογραφείου τῶν Γλυκῆδων κινεῖται γύρω ἀπὸ τέσσερις βασικοὺς ἀξόνες: ἐκκλησιαστικὲς ἐκδόσεις, λαϊκὲς φυλλάδες, σχολικὰ ἐγχειρίδια, λόγιο βιβλίο. Οἱ νέες καταστάσεις πού διαμορφώθηκαν μὲ τὴν Ἐπανάσταση ἀποδιοργανώνουν τὸ κοινὸ πού ἀπορροφοῦσε τὶς ἐκδόσεις αὐτές – μὲ μία, πάντως, μεγάλη ἐξαιρεση: τὸ κοινὸ πού συγκροτοῦν οἱ μικροὶ μαθητές, εἴτε αὐτοὶ φοιτοῦν σέ κοινὰ σχολεῖα, εἴτε παρακολουθοῦν, σέ μικρὲς ομάδες ἢ ἀτομικά, τὰ μαθήματα τῶν ἀλφαθητιστῶν ἢ τῶν παιδαγωγῶν, ὅπως ἀποκαλοῦσαν, τότε, αὐτοὺς πού δίδασκαν τὰ πρώτα γράμματα.

22. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἐπιδεικτικοὶ τροποποιήσεων, στὸ μέτρο πού θὰ ἐπισημαίνονται ἔντυπα πού παραμένουν, ἀκόμα, ἀθησαύριστα. Δέν φαίνεται ὅμως πὼς τὰ νέα εἰρημάτα θὰ εἶναι τόσο πολλὰ ὥστε νὰ τροποποιήσουν αἰσθητὰ καὶ τὶς ποσοστιαίες ἀναλογίες.

Καί στις επαναστατημένες περιοχές (πού, βέβαια, δέν αποτελοῦν ὄλες καί ταυτόχρονα πεδία μαχῶν: ὑπάρχουν πάντα οἱ μεγαλύτερες ἐκτάσεις τῶν μετόπισθεν) καί, πολύ περισσότερο, σέ περιοχές πού ἐθίχτηκαν λιγότερο ἢ καθόλου ἀπό τήν Ἐπανάσταση (νησιά, μεγάλα τμήματα τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· κι ἀπό τήν ἄλλη τά Ἐφρᾶνση καί οἱ παροικίες) ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση ἐξακολουθεῖ νά παρέχεται σέ μεγάλη ἔκταση, μέσα ἀπό τά κοινά σχολεῖα ἢ μέσα ἀπό τίς ἄτυπες παιδευτικές λειτουργίες πού εἶχαν μεγάλη διάδοση στά χρόνια καί τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπανάστασης. Τά τεκμήρια πού διαθέτουμε πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση εἶναι πολλά καί πειστικά, ἔστω κι ἂν ἔχουν ὑποτονισθεῖ μπρὸς στή λάμψη τῶν πολεμικῶν κλεῶν τοῦ Ἀγῶνα. Εἶναι καί χαρακτηριστικά, γιατί ἐκφράζουν τήν καθημερινότητα μιᾶς ἄλλης ζωῆς, πού ἐκτυλίσσεται παράλληλα μέ τή ζωή τῶν μαχῶν καί τῶν σφαγῶν.

Γιά νά λειτουργήσουν αὐτοί οἱ ἐκτεταμένοι πρωτοβάθμιοι ἐκπαιδευτικοί μηχανισμοί χρειάζεται νά τροφοδοτοῦνται μέ τά ἀντίστοιχα, πρωτοβάθμια, σχολικά βιβλία: τίς Παιδαγωγίες, τά Ὀκτωήγια καί τά Ψαλτήρια. Τό τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων εἶναι τό μόνο πού μπορεῖ νά ικανοποιήσει, ἐκεῖνη τήν ἐποχή, αὐτές τίς ἀνάγκες: σέ ὄλη τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλά καί λίγο ἀργότερα, τά τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας ἔχουν τήν ἀποκλειστικότητα τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν τῶν βιβλίων· καί τήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει, τό μόνο ἑλληνικό τυπογραφεῖο πού λειτουργεῖ στή Βενετία εἶναι τό τυπογραφεῖο τοῦ Γλυκῆ.

Ὅπως σημείωσα ἤδη, τό τυπογραφεῖο αὐτό περὶνᾶ, ἐκεῖνα τά χρόνια, μιά περίοδο ἀπραξίας πού προκαλεῖται αἰφνίδια, ἀπό τελειῶς ἐξωτερικούς λόγους, σέ μιά στιγμή ἀνόδου τῶν ἐργασιῶν του. Μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι, τρεπόμενο πρὸς τήν ικανοποίηση τῆς μόνης σημαντικῆς ζήτησης πού ἐμφανίζεται στή βιβλιαγορά, ἀξιοποιεῖ καί τή μόνη σοβαρή ἐκδοτική δυνατότητα πού τοῦ παρέχεται: πραγματοποιώντας, μέ κάποιο ἀντίκρισμα, τά μεγάλα τραδήγματα τοῦ 1823, διατηρεῖ τό ρυθμό τῶν ἐργασιῶν του σέ ἕνα ὑποφερτό ἐπίπεδο, ὥσπου νά ἠρεμήσουν τά πράγματα καί νά ξαναμποῦν σέ κανονικό ρυθμό. Τίς τεχνικές δυνατότητες τίς εἶχε: ἡ ἐργασία καί οἱ δαπάνες πού ἀπαιτήθηκαν γιά τήν παραγωγή τόσο μεγάλων ποσοτήτων τό 1823, βρίσκονται σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τήν ἐργασία καί τίς δαπάνες πού ἀπαιτήθηκαν γιά τή συνολική παραγωγή τοῦ ἴδιου τυπογραφείου τό 1819· τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς δυνατότητες ἀποθήκευσης: ἡ παραγωγή τοῦ 1819 δέν εἶταν, μόνο, πιά πολυδάπανη, εἶταν καί ὀγκωδέστερη ἀπὸ τήν παραγωγή τοῦ 1823.

Πραγματοποιώντας τόσο μεγάλα τραδήγματα ὁ Γλυκῆς δέν ξεφεύγει ἀπὸ τίς κανονικότητες τῶν ἐκ-

23. Τό τυπογραφεῖο τοῦ Θεοδοσίου σταματᾶ, οὐσιαστικά, τή λειτουργία του στά 1820· γνωρίζουμε μιά, μοναδική του, ἐκδοση τό 1824· βλ. Γ. Πλουμίδης, *Τό βενετικόν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καί τοῦ Πάνου Θεοδοσίου*, Ἀθ. 1969, 143· οἱ ἑλληνικές ἐκδόσεις τοῦ Andreola καί τοῦ Antonelli ἀρχίζουν στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1820.

Ευλογιαφία
ἀπὸ τῆν
«Παιδαγωγία»

Ἀπλοῦν ἡμῶν οἱ μαθόντες γράμματα.

δοτικῶν ρυθμῶν τῆς ἐποχῆς του. Θά θέλαμε, βέβαια, νά γνωρίζουμε τόν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν ἀντιτύπων στὸν ὁποῖο κυκλοφοροῦσαν οἱ ἐκδόσεις τῆς Παιδαγωγίας, τῆς Ὀκτωήγου καί τοῦ Ψαλτηριοῦ τῆς διάρκειας τῆς Τουρκοκρατίας καί ἰδιαίτερα τήν τελευταία, τουλάχιστον, δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα· θά μπορούσαμε ἔτσι νά διαπιστώσουμε ἂν καί σέ ποῖο βαθμὸ ὁ Γλυκῆς ἀνέβασε τήν παραγωγή στό 1823. Ἀλλά καί τά λίγα πού γνωρίζουμε καί τά ὅσα μαθαίνουμε, τώρα, ἀπὸ τά Δελτία τῆς αὐστριακῆς λογοκρισίας μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς τήν οὐσιαστική πλευρά τοῦ φαινομένου πού μᾶς ἀπασχολεῖ, δηλαδή πρὸς τίς τελικές εὐθυγραμμίσεις πού πραγματοποιοῦνται μέσα ἀπὸ τή διάρκεια καί τήν ἐπανάληψη.

Ἐχω σημειώσει καί ἄλλοῦ πὼς τήν παραγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (ἀλλά καί ἀργότερα, ὡς τὸν προχωρημένο 19ο αἰῶνα) τήν χαρακτηρίζει ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπανεκδόσεων μιᾶς μικρῆς, σχετικᾶ, ὁμάδας παραδοσιακῶν βιβλίων: οἱ ὑπολογισμοί πού εἶχα παρουσιάσει γιά τήν περίοδο ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα ὡς τό 1790²⁴, ἔδειχναν πὼς οἱ ἐπανεκδόσεις ἀντιπροσώπευαν τό 70% περίπου τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου αὐτῆς τῆς περιόδου· μέ τά νέα βιβλιογραφικά δεδομένα πού προέκυψαν τὰ τελευταία πέντε χρόνια, τό ποσοστὸ πλησιάζει, τώρα, τό 75%.

Ἐτσι, ἂν θέλουμε νά ἔχουμε μιά σωστή εἰκόνα γιά τήν κυκλοφορία ἑνὸς βιβλίου, δέν πρέπει νά περιοριστοῦμε στό τραδήγμα τῆς μιᾶς ἐκδόσεως, πού μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα τυχαίων διακυμάνσεων· πρέπει νά ἀναζητήσουμε τό συνολικὸ ἀριθμὸ

24. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στήν Ἑλληνική Βιβλιογραφία*, Ἀ' Ἀθ. 1973, 27 καί 29-30.

τών αντίτυπων που κυκλοφόρησαν σε μία συγκεκριμένη περίοδο, μέσα από τις αλληπαλλήλες επανεκδόσεις του ίδιου βιβλίου. Έτσι μόνο, άλλωστε, αποκτά κάποιο νόημα και η έρευνα για τα τραθήγματα. Γιατί εκείνο που ενδιαφέρει τον μελετητή δεν είναι τόσο η απλή ικανοποίηση κάποιας τυχαίας περιέργειας, όσο η μετατροπή των τεκμηρίων που διαθέτει (στην περίπτωση μας: για τα τραθήγματα), σε δείκτες που θα του επιτρέψουν να μετρήσει τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου που τον απασχολεί (εδώ: την επίδραση του βιβλίου στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και το βαθμό της διαφορικής συμμετοχής των ποικίλων κοινωνικών ομάδων στα κινήματα των ιδεών και της παιδείας, όπως αυτά εκφράζονται με τις διαμεσολαθήσεις του βιβλίου²⁵).

Έτσι και τα μεγάλα τραθήγματα του 1823 χρειάζεται να ενταχθούν στη χρονική διάρκεια που θα πρέπει να απαιτήθηκε για την απορρόφησή τους από την αγορά. Ο Γλυκός μπορεί να τύπωσε 150.000 Παιδαγωγίες, 100.000 Όκτωήγια και 50.000 Ψαλτήρια το 1823. Άλλά, απ' ό,τι γνωρίζουμε, Παιδαγωγία και Ψαλτήρι ξανατύπωσε μόνο το 1829²⁶, και Όκτωήχο το 1830. Δεν έχουμε στοιχεία που θα επέτρεπαν συγκρίσεις με τα τραθήγματα της προεπαναστατικής περιόδου, όπου, κατά τεκμήριο, η τάξη των μεγεθών θα είχαν πιο συγγενική. Πάντως οι αριθμοί που διαθέτουμε για τις βενετσιάνικες εκδόσεις των τριών βιβλίων σε μεταγενέστερα χρόνια είναι χαρακτηριστικοί. Θα σημειώσω από τώρα ότι ανάγονται σε χρόνια όπου στο χώρο των βιβλίων αυτής της κατηγορίας έχουν σημειωθεί σημαντικές ανακατατάξεις: το μονοπώλιο της Βενετίας έχει πιά εξουδετερωθεί· οι τίτλοι των άλφαθηταρίων και των παρεμφερών εκδόσεων έχουν πολλαπλασιαστεί και εκδίδονται, με μεγαλύτερη πυκνότητα, σε όλα τα ελληνικά τυπογραφεία, που είναι τώρα και πολυαριθμότερα και πιο αναπτυγμένα μέσα στο γεωγραφικό χώρο· τέλος, και παρά τις αντιδράσεις που σημειώνονται, το συγκροτημένο σύστημα της ελληνικής παιδείας, που αρχίζει να διαμορφώνεται στα χρόνια του Καποδίστρια, τείνει προς τον εξοβελισμό της Όκτωήχου και του Ψαλτηριού από τη διδασκαλία.

Παρ' όλα αυτά: υπάρχει μία έκδοση του Ψαλτηριού, στα 1839, από το τυπογραφείο του Φοίνικος, με πολύ υψηλό τραθήγμα: 90.000 αντίτυπα²⁷. Άς πούμε ότι ανήκει κι αυτή στις «εξαιρέσεις». Πάντως δυό εκδόσεις Ψαλτηριών μέσα στην τριετία 1830-1832 κυκλοφόρησαν σε ένα συνολικό αριθμό 15.000 αντίτυπων²⁸ και υπάρχει, το ίδιο διάστημα, μία τρίτη έκδοση της οποίας άγνοούμε το τραθήγμα. - Μέσα στην ίδια τριετία, 1830-1832, τρεις εκδόσεις της Όκτωήχου κυκλοφόρησαν, συνολικά,

σε 17.000 αντίτυπα²⁹ και υπάρχει, και στην περίπτωση αυτή, άλλη μία μαρτυρημένη έκδοση, στα ίδια χρόνια, της οποίας άγνοούμε το τραθήγμα. Λίγο άργότερα, σε ένα διάστημα έξι χρόνων, 1839-1844, τρεις εκδόσεις της Όκτωήχου κυκλοφορούν, συνολικά, σε 30.000 αντίτυπα³⁰. - Τέλος, μέσα σε τέσσερα χρόνια, 1839-1842, τρεις εκδόσεις της Παιδαγωγίας κυκλοφόρησαν, συνολικά, σε 60.000 αντίτυπα³¹.

Μέσα σ' αυτή την προοπτική, τα μεγάλα τραθήγματα του 1823 παύουν να φαίνονται υπερβολικά ή «φανταστικά»: εντάσσονται, όμαλά, στους κανονικούς ρυθμούς της παραγωγής των ελληνικών βιβλίων της εποχής τους.

Φυσικά, όπως πάντα σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε εκ των προτέρων κάποιες άλλες εξηγήσεις - από τό λάθος ως την πλαστή δήλωση - που ίσως μ'ας διαφεύγουν από έλλειψη σχετικών στοιχείων. Τό γεγονός παραμένει ότι ο Γλυκός δήλωσε αυτές τις ποσότητες στις άρχές όπου έδηλωνε μόνιμα τα τραθήγματα του, σε ανθρώπους, δηλαδή, που είχαν πείρα από την καθημερινή έκδοτική πρακτική· και οι άρχές αυτές, οι άνθρωποι αυτοί, κατάγραψαν τη δήλωσή του χωρίς να αντιδράσουν, και επιπλέον την δημοσίευσαν. Θα πρέπει αυτό να σημαίνει ότι αριθμοί που για μ'ας, τούς έλάχιστα πληροφορημένους γι' αυτά τα θέματα, φαίνονται, ίσως, υπερβολικοί, από τούς σύγχρονους, και μάλιστα τούς άρμόδιους, θεωρήθηκαν φυσιολογικοί.

Υπάρχει, άλλωστε, ένα ακόμη τεκμήριο που οδηγεί στην επιβεβαίωση των αριθμών του 1823: τον ίδιο χρόνο ο Γλυκός κυκλοφόρησε μία έκδοση της Γραμματικής του Λάσκαρη σε 10.000 αντίτυπα³². Η αναλογική σχέση άνάμεσα στο τραθήγμα αυτό και στα τραθήγματα, τον ίδιο χρόνο, του Ψαλτηριού, της Όκτωήχου και της Παιδαγωγίας, όπως άλλωστε και η αναλογική σχέση άνάμεσα στα τραθήγματα των τριών αυτών βιβλίων (50, 100, 150.000 αντίτυπα), επιβεβαιώνεται από όσα στοιχεία διαθέτουμε για τις ποσοστιαίες αναλογίες που παρουσιάζει η κυκλοφορία τους. Τό πιο εύγλωττο παράδειγμα, που είναι και τό, χρονικά, πλησιέστερο προς τά φαινόμενα που μ'ας απασχολούν, τό φέρνει η παραγγελία που άπευθύνει ο Γερούσης, ένας έμπορος από την Τεργέστη, στο τυπογραφείο των Γλυκίδων, τό 1832. Ο Γερούσης παραγγέλνει, μονοκοπανιάς: 200 Γραμματικές του Λάσκαρη· 600 Ψαλτήρια· 2.500 Όκτωήχους και 4.000 Παιδαγωγίες³³. Σάν να είχε άποτυλώσει, στην παραγγελία του, τις αναλογίες των τραθηγμάτων των τεσσάρων αυτών βιβλίων τό 1823.

28. *Elenco...* 1830, άρ. 253, και 1833, άρ. 517.

29. *Elenco...* 1830, άρ. 243, 412, και 1833, άρ. 488.

30. *Elenco...* 1839, άρ. 806· 1843, άρ. 1651, και 1845, άρ. 479.

31. *Elenco...* 1839, άρ. 812· 1842, άρ. 330, και 1843, άρ. 1657.

32. *Elenco...* 1823, άρ. 838.

33. Άγγελική Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου, «Μεταβίβαση κυριότητος και έμπορική επέκταση του τυπογραφείου Γλυκού», *Ο Έραμιστής* 8, 1970, 150.

25. Βλ. Φ. Ηλιού, *Σημειώσεις*, δ.π., σ. 102 έξ.

26. Στα 1830 άκόμα, ένας έμπορος από την Τεργέστη, ο Α. Άντωνόπουλος, στέλνει στην Ελλάδα 400 αντίτυπα από την έκδοση της Παιδαγωγίας του 1823 (βλ. Άρχείο του Όρφανοτροφείου της Αίγινας· Έθνική Βιβλιοθήκη, Τμήμα χειρογράφων Ε 2208).

27. *Elenco delle opere stampate e pubblicate in Venezia e nelle provincie Venete nell' anno 1839*, άρ. 825.

Μάξ Βέμπερ: συστηματική κοινωνιολογία και μεθοδολογία του Βασίλη Φίλια

Έκδ. «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1976, σσ. 251

Οι κοινωνικές επιστήμες στον τόπο μας είναι γενικά άναυκτες, με εγχώρια παραγωγή υποτονική και σκιώδη. Οι τάσεις ζωογόνησης, που, δευιά στην αρχή έντονα πιά ύστερα, εκδηλώθηκαν τά τελευταία χρόνια, όταν ξεπερνάνε τον ιδεολογικό τους έπαρχιωτισμό και γίνονται ουσιαστικές, είναι σημάδια παρήγορα. Πρόδηλα, ένας έπιφανειακός έκδοτικός όργανισμός (κυρίως μεταφράσεις ξένων έργων) δέν σημαίνει υποχρεωτικά και ουσιαστική, έπιστημονική παραγωγή.

Ο Max Weber, βέβαια, δέν ανήκει στους ελάσσονες κοινωνιολόγους έντούτοις, τό έργο του μένει περίπου terra incognita στον τόπο μας. Η γνωστή έκδοση του ΕΚΚΕ (Μ. Βέμπερ Δοκίμια επί τής θεωρίας των κοινωνικών έπιστημών, Αθήνα 72), δύο μεταφρασμένα βεμπεριανά κείμενα (Η έπιστήμη ως έπάγγελμα στό Αρχαίον οικονομικών και πολιτικών έπιστημών τ. 12-13, Αθήνα 1932-

1933 και Η πολιτική ως έπάγγελμα Αθήνα 1954) και κάποιες σποραδικές, άποσπασματικές μελέτες (συνήθως έμβόλιμες σε συλλογικούς τόμους) δέν αναιρούν τήν προηγούμενη διαπίστωση. Συνεπώς, ό Φίλιας εισχωρεί σε σχεδόν παρθένα περιοχή για τά ελληνικά δεδομένα· γι' αυτό και οι κίνδυνοι που έλλοχεύουν είναι ιδιαίτερα άπειλητικοί και τό βιβλίο, έχοντας χαρακτήρα εισαγωγής, φορτώνεται αύξημένες ευθύνες.

Ο συγγραφέας ήδη στον πρόλογό του άποκαλύπτει τίς προθέσεις και τίς άφετηρίες του και προσδιορίζει τό στόχο του βιβλίου του: «Αυτό τό βιβλίο δίνει έμφραση (α) στην αντιμετώπιση του προβλήματος τής διαπλοκής των κοινωνικών παραγόντων από τον Μάξ Βέμπερ, (β) καθώς και σε μερικές θεμελιώδεις γνωσιολογικές και μεθοδολογικές άπόψεις του έργου του». Η όμολογία αυτή υποδηλώνει ταυτόχρονα και τό συγκεκριμένο τρόπο πρόσβασης στό έρ-

αι γραμματα ζωριζω

γο του Weber. Είναι μία νόμιμη και δυνατή, αλλά όχι και άποκλειστική, εισαγωγή στό έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου. Τό βιβλίο χωρίζεται σε δύο άνισα μέρη, τά όποια άντιστοιχούν στα (α) και (β) του παραθέματος που προηγήθηκε.

Η άμοιβαία επίδραση των κοινωνικών παραγόντων εξετάζεται σε τέσσερις ένότητες:

1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

α. Η μαχία άποσκοπεϊ στην καθυποταγή και στον έλεγχο των φυσικών δυνάμεων. Έχει χαρακτήρα έγκόσμιο και στόχος εξωθρησκευτικούς, που άντιστοιχούν στην άνάγκη ρύθμισης οικονομικών σχέσεων· ή καθιέρωση «σταμπού» είναι συγκεκριμένη έκφραση τής προσπάθειας για τεχνητή άποστασιοποίηση, στεγανοποίηση και, τελικά, διασχάλιση πραγμάτων, που άποτελούν άντικείμενα ιδιοκτησίας και κατοχής. Ανάλογα κι έξυπηρετώντας σκοπούς όλόκληρα πρακτικούς λειτουργεί κι ό τοτεμισμός. Ο Weber φαίνεται να πιστεύει ότι ή θρησκευτική δραστηριότητα γενικότερα δέν καθορίζεται από έσχατολογικές μεταφυσικές παραμέτρους, αλλά σχετίζεται με όρους τής οικονομικής καθημερινότητας.

Σταδιακά μορφοποιείται ένας δυϊσμός, μία άντιπαράθεση τής φυσικής πραγματικότητας προς έναν «έξιδανικευμένο ύπερ-κόσμο» (σελ. 14). Αυτό σημαίνει τή χάση τής μετάβασης τής θρησκευτικότητας από τή μαχική στην άνιμιστική τής έκδοχή-έξέλιξη που συνοδεύεται από έντονες πολιτισμικές επιπτώσεις. Η διαδικασία κατασκευής προσωποποιημένων και μεταξύ τους άνταγωνιζόμενων θεοτήτων άρχισε ήδη να ξετυλίγεται με συνέπεια τή δημιουργία μονίμου και θεσμοποιημένου ιερατείου. Ο Weber έπισημαίνει οικονομικά κίνητρα σ' αυτή τή διαδικασία, πρόκειται δηλαδή για άτομικές επιδιώξεις· δέν διακρίνει και δέν έντοπίζει όμως τήν πραγματική σχέση των σφαιρών θρησκείας-οικονομίας.

Στή μεταβατική πορεία από τον πολυθεϊσμό στην ουνίβεραλιστική μονοθεϊστική άντίληψη διαπιστώνον-

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

ται σχέσεις άντανάκλασης ανάμεσα στον κυρίαρχο, επίγειο μονάρχη και στον παντοδύναμο, μοναδικό, έπουράνιο θεό. Τό άν ό θεός έχει άνθρωπομορφική κατασκευή ή μένει άμορφος και άπρόσωπος αποτελεί συνάρτηση των συγκεκριμένων γεωπολιτικών και οικονομικών όρων. Στην Ιουδαϊκή μονοθεϊστική σύλληψη, πού σε εύρύτατες δοσολογίες διοχετεύθηκε στον χριστιανισμό και στον ισλαμισμό, οι ένοποιημένες φυλές του Ίσραήλ στην πάλη τους προς τίς άλλες δυνάμεις της περιοχής βρίσκουν συμπαραστάτη τό θεό της πολεμικής τους μοίρας, έναν Ίεχωβά-χαρισματικό πολεμικό ήγεμόνα στο χώρο της ανατολικής Ασίας ό θεός είναι άμορφος, ταυτίζεται με τον ούρανο — «εύθειά άντανάκλαση του γεγονότος ότι στις χώρες της ανατολικής Ασίας ή γονιμότητα της γης έξαρτιόταν άπευθείας από τή βροχή και τήν ήλιοφάνεια, στοιχειά δηλαδή του άπρόσωπου ούρανού» (σελ. 17).

β. Η γένεση της πόλης δημιουργεί καινούρια περιρέουσα άτμόσφαιρα και εύνοει μιá γοργή ανάπτυξη του διανοητικού στοιχείου, πού «άπομαγικοποιεί» τή θρησκευτικότητα. Η θρησκευτικότητα εκλογικεύεται μερικá όταν ό «διάνουόμενος της θρησκείας» (προφήτες, άπόστολοι) βλέπει τή μεταθανάτια λύτρωση σάν ύπέρβαση των έξωτερικών αντιφάσεων, σάν κεντρική νοηματοδότηση της ζωής και του κόσμου. Όταν ή λυτρωτική ιδέα σμασιολογικά (φάνεται νά) ταυτίζεται με κάποια συγκεκριμένα, καθολικά συμφέροντα και (νά) τά επανδύει προστατευτικά, τότε τή σημασιοφορουν πλατύτερα στρώματα πληθυσμού. Ο Weber θεωρεί ότι ή προοπτική έξάπλωσης της ιδέας της λύτρωσης σημαίνει στέργηση των διανοουμένων από τίς δυνατότητες ήσυχησης πολιτικής επίδρασης. Η (μεταθανάτια) λυτρωτική ιδέα ύποβοηθεί τή συγκλίωση των κυριαρχούμενων με τά προνομιούχα στρώματα ταυτόχρονα ύποκρύπτει μιá λανθάνουσα και σοβούσα «μνησικακία», πού τρέφεται στο χώρο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και πού εκφράζεται με τήν προσδοκία μελλοντικής τιμωρίας των καταπιεστών και δικαίωσης των καταπιεζομένων.

γ. Τήν άρχική λειτουργία του μαγικού και άνιμιστικού στοιχείου τήν ύποκαθιστά βαθμιαία μιá εκδήλωση ήθικής-όρθολογικής θρησκευτικότητας: καταλυτικό ρόλο σ' αυτή τή διαδικασία άλλαχτης παίζει ή πόλη, ως τόπος πού συγκεντρώνει άτομα, πού τά συντάσσει και τά στοιχίζει διαφοροποιώντας τα άποφασιστικά από τίς άγροτικές συνθήκες διαβίωσης. Έτσι, ό Weber δείχνει ότι τά μικροστικά στρώματα — κυρίως οι χειροτέχνες — τείνουν νά ιδεοφορήσουν ήθιολογικές διδασκαλίες, πού κουβαλάνε λογικά και διανοητικά στοιχεία: τά άγροτικά στρώματα, όπως και τά κυρίαρχα γαιοκτηματικά, δέν ενθαρρύνουν μιá ήθική-λογική στάση άπέναντι στη θρησκεία, βολεύονται με τίς άνορθολογικές εκδηλώσεις της. Θεοκρατικές και αντιπολιτικές τάσεις ριζώνουν και καλλιεργούνται στο έδαφος πού προσφέρουν οι μορφωμένες κοινωνικές κατηγορίες. Όπωσδήποτε οι θρησκευτικές άρετηρίες δέν παρεμβάνουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του τρόπου ζωής, όρουν μόνο δευτερογενώς, δέν προσδιορίζουν τήν οικονομική πλευρά της ζωής. Ο Φίλιπς, παραθέτοντας τή μομφή για έμπειρισμό, πού ό Πάρσονς προσάπτει στο Βέμπερ, δημιουργεί τά περιθώρια νά προσεγγίσει (τεχνικά) τόν Βέμπερ σε διαλεκτικοϋλιστικές θέσεις.

Στό παράρτημα πού ακολουθεί ρίχνονται σύντομες αλλά έγκρίσιες ματιές στην ιστορική διαδρομή και στη διαδικασία έδραίωσης των κοινωνικών βάσεων της Ισραηλιτικής και κινεζικής θρησκείας: γίνονται επίσης διεισδυτικές άναφορές στα κοινωνιολογικά ισοδύναμα των Ινδικών θρησκειών. Η έξέταση της δικστρομáτωσης του λαού του Ίσραήλ, ή έρμηνευτική της σύγκρουσης-άντίθεσης μεταξύ των στοιχείων:

αα. Βορράς — άγρότες — λατρεία θεού γονιμότητας (Μπάαλ)

ββ. Νότος — ποιμένες — λατρεία Ίεχωβά,

πού αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιáς προόδου και γενικευόμενης δικδικασίας ή όποία ολοκληρώνει τήν άστικοποίηση και πού λύνεται ιστορικά με ύπερίσχυση του Νότου,

άπόθηση και περιθωριοποίηση της άγροτικής λατρευτικής με παράλληλη επικράτηση της Ιεχωβίτικης θρησκείας, είναι από τίς καλύτερες στιγμές του βιβλίου.

2. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

α. Διαφορίζεται ή νομική από τήν κοινωνιολογική διάσταση ενός κανόνα δικαίου ή δευτερο, συνδέεται με τή συλλογική κοινωνική όρση, και τόν πρακτικό της προσανατολισμό. Ο Weber διατυπώνει τήν άποψη ότι μιá συνείδηση όρθολογική έξειδικεύει μιá ιδέα Δικαίου και πραγματοποιεί τή διάκριση ανάμεσα σε fas (θεϊκή έντολή) και ius (νόμος πού τείνει νά εξισορροπήσει κάποια συγκρουόμενα συμφέροντα). Ο Weber πάντα επιφυλακτικά άπέναντι σε άνορθολογικές κατασκευές — δύσπισται μπροστά σε έννοιες με συναισθηματική ύφή (αίσθημα δικαίου, αίσθημα έντιμότητας) με τόν ισχυρισμό ότι πρόκειται για «αίσθήματα γενικά, δυσπροσδιόριστα και άσταθή. Έξάλλου, δέν άποδέχεται τήν ύπαρξη κάποιας καθολικής και δεσμευτικής αξιολογικής άναφοράς. Διαγράφει τή σχέση έθιμου-κανονικότητας της συμπεριφοράς, υιοθετώντας με σαφήνεια τήν άποψη ότι οι ρυθμιστικότητες και οι νόμοι της πραγματικότητας, μέσα από τή διαλογή του χρόνου και από άργόσυρτες ιστορικο-γενετικές διαδικασίες, κρυστάλλωνουν τή βάση όπου δομείται και συγκεκριμενοποιείται ή «ιδέα του δικαίου».

Ο Weber ύποστηρίζει ότι λειτουργία διαπλαστική νέων ρυθμίσεων άστων άτομα με αλλαγμένη «νομική δικτικότητα», πού επηρεάζουν τά ύπόλοιπα μέλη του συγκεκριμένου κοινωνικού μορφώματος. Η καταστημένη τάξη περνάει σε διαδικασία άναίρεσης της μέσα από σύνδρομες και πολύπλοκες λειτουργίες «επιρρίσεις» — άποδοχής καινούριου Δέοντος — και «συναντίληψης». Ο Γερμανός κοινωνιολόγος, ένταχμένος στο κλίμα του νεοκινετισμού, άσκει κριτική στους όπαδούς κυρίως της ιστορικής σχολής του δικαίου πού τονίζουν με έμφαση τή λειτουργία του έθιμου και θεσπιούν κάποια «οργανικά άναπτυσσό-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

μενο λαϊκό πνεύμα», τό όποιο εκφράζεται μέ μιá έθιμογόνα δραστηριότητα· παράλληλα σχετικοποιεί τούς όποιους ήθικούς και νομικούς κανόνες θεωρώντας τούς άπότοκα κοινωνικών συνθηκών. 'Ο Φίλιπς προβάλλοντας τίς θέσεις τών G. Radbruch και A. v. Martin φωτίζει πιό έντονα τίς βεμπεριανές άπόψεις.

β. 'Ο φορμαλισμός στό χώρο του δικαίου, στή μή παραστατική έκδοχή του, σημαίνει προοδευτική άφαίρεση τών συγκεκριμένων υλικών στοιχείων και υποκατάστασή τους άπό κάποια έννοιολογία· ταυτόχρονα, κατασκευή άπρηφορμαλιστικών, γενικευμένων κανόνων μέσα άπό διαρκείς λογικές-διανοητικές επεξεργασίες. 'Ο Weber μās έξηγει διάφορες στιγμές τής διαδρομής του φορμαλισμού (και τών άντιφορμαλιστικών τάσεων)· μέσα στό χρόνο (γέννη — σχέση μέ μαγεία — Ρώμη — πειθαρχία πολέμικων τμημάτων — Κίνα). Δέν συσχετίζει άποκλειστικά τήν άρθρωση του δικαίου σε συγκεκριμένους κανόνες μέ τό σκοπιμοθηρικό προσανατολισμό όρισμένων κοινωνικών ομάδων. Τονίζει ότι ό μηχανισμός ρυθμιστικής και νομοτεχνικής «ανάκλυψης» κιγείται άπό τόν «προικισμένο βιρτουόζο τής νομικής σκέψης» πού τείνει νά εκφράσει τίς συνολικές ανάγκες. 'Η χαρισματική αυτή λειτουργία άτόμων άκινητεί και καταργείται όταν «δημιουργήθηκε ή κοινότητα τών πολεμιστών μέ δικά τής πολιτικά συμφέροντα ή άργότερα όταν νεοπαγείς δυνάμεις άστικοϋ χαρακτήρα έπιδίωξαν και τελικά πέτυχαν έναν διαχωρισμό τής νομοθετικής άπό τήν δικαιοδοτική άρμοδιότητα» (σελ. 19) [διάκριση ανάμεσα σε δίκαιο, ως άντικειμενική ρύθμιση (=θεσμός/ίθεία δίκη) και σε δίκαιο, ως υποκειμενικό δικαίωμα (=θέμις/σκολιά δίκη)].

“Ότι ή προϊούσα διεύρυνση τής οικονομικής άγοράς τείνει νά μεγιστοποιήσει τή σημασία του νομικού στοιχείου στίς κοινωνικές σχέσεις είναι σημείο σύγκλισης τών άπόψεων Weber — Paschukanis, χωρίς μιá τέτοια διαπίστωση νά αίρει τίς διαφορετικές τους άφετηρίες κι εκτιμήσεις σε βασικότερες θεματικές. 'Η έρμηνευτική πού μās προτείνει ό Weber γιά τίς φορμαλιστικές τάσεις

στό δίκαιο, υπερτονίζοντας τή διαπλαστική, χαρισματική επέμβαση και θεωρώντας περίπου αυτόνομες τίς «έξουσιαστικο-πολιτικές προθέσεις» δέν άποτελεί — κατά τή γνώμη μου — μόνο άπλή «διαφορά άπόχρωσης και τονισμού» (σελ. 80) άπό τίς θέσεις του ιστορικού υλισμού, αλλά διαφορά ουσιαστική.

γ. Στή συνέχεια του βιβλίου έξεταζεται ή πορεία προς τό «νομικό έξορθολογισμό». 'Επιταχυντικό ρόλο στήν έξέλιξη αυτή διαδραματίζει ή έμφάνιση τής άγοράς και τό πέραςμα άπό τή «στατική πόλη του μεσαίωνα στή νέα οικονομική δυναμική». 'Η νομική ισότητα, αίτημα τών άστικων στρωμάτων, αίρει κάθε νομικά προνομιακή θέση. Τό εκλογικευμένο δίκαιο, πού δέν επιδέχεται έξαιρέσεις στήν εφαρμογή του, σταθεροποιεί και διανέμει ισόποσα τίς εύκαιρίες κέρδους τών άστών οι όποιοι κινούν τήν έμπορευματική διαδικασία τής άγοράς, τούς εύθυγραμμίζει νομικά. 'Ο πολιτικός συντελεστής έξάλλου (σταδιακή γραφειοκρατικοποίηση έξουσίας, ένίσχυση κεντρικής έξουσίας, άποδυνάμωση φυγόκεντρων χωριστικών τάσεων πού καλλιεργούν οι ψευδάρχεις) έπιτείνει τήν όρθολογικοποίηση του δικαίου. 'Ο Weber διευκρινίζει ότι δέν βλέπει αναγκαστικά (άπλή ή ανακυκλωτική) νετερμινιστική προσδιοριστική σχέση ανάμεσα σε οικονομικο-πολιτική συγκυρία και εφαρμογή μās νομικής ρύθμισης. Συνεπώς, διευρύνει υπερβολικά τά περιθώρια άυτόνομιας πού υπάρχουν ανάμεσα στίς παραμέτρους τής συνάρτησης.

Στίς τελευταίες γραμμές αυτού του κεφαλαίου ό Φίλιπς έπιχειρεί νά καθορίσει τά (δυοδιάκριτα) όρια ανάμεσα στή βεμπεριανή και στή μαρξιστική προσέγγιση του δικαίου· προσπαθεί επίσης νά έπιστημάνει τά σημεία σύγκλισης (στή συλλογιστική γραμμή του Weber άναγνωρίζεται ή πρωτεύουσα λειτουργία του οικονομικού συντελεστή) και τά σημεία διαφοροποίησής τους (κα — γιά τούς μαρξιστές ή προβληματική τών ταξικών συγκρούσεων και ή κίρινα επίδραση τών παρκαγορικών δυνάμεων-σχέσεων δέν άφήνουν τά διευρυμένα περιθώρια άυτόνομιας πού

θεωρεί ότι υπάρχουν ό Weber ββ — ούτε, άλλωστε, ή περιογή δράσης τών πολιτικών συμφερόντων μέ έξουσιαστικό χαρακτήρα είναι τόσο έκτεταμένη, όσο φαίνεται νά πιστεύει ό Weber γγ — κι άκόμη, ή άυτόνομη-μένη κατηγορία τών νομικών, πού, άπληρώντας κοινωνικές συνθήκες και διατηρώντας κάποιες λογικο-άξιολογικές άφετηρίες, κατασκευάζει δίκαιο, μάλλον συσκοτίζει και μυστικοποιεί τά πράγματα κι άπομακρύνεται άρκετά άπό τίς μαρξιστικές άναλύσεις.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

α. Στήν ένότητα αυτή αναλύεται ή κοινοτική συγκρότηση και ή οικογένεια. 'Ο Weber πιστεύει ότι ή οικογένεια, πρωτοκύτταρο κοινοτικού σχηματισμού, άρχικά έρμηκείται ως «ειδικά οικονομικός σχηματισμός» πού στοχεύει στήν έξασφάλιση τών μέσων διατροφής. 'Ο πυρηνικά οικονομικός αυτός χαρακτήρας καλύπτεται εκ τών ύστέρων μέ έξω-οικονομικά στοιχεία. 'Η οικογένεια δέν είναι άμορφο σύνολο· έχει έσωτερική δόμηση και ιεράρχηση. Οι ένδοοικογενειακές σχέσεις άναπτύσσονται στή βάση ενός βιολογικού χαρίσματος («φυσιολογικά δοσμένη ύπεροχή στον άγώνα τής ζωής» — σελ. 46) και παίρνουν έξουσιαστικό χαρακτήρα.

'Εξετάζονται οι τύποι έξουσίας πού γεννιούνται και λειτουργούν στή πλάσια τής φυλής (έξουσιαστικο κέντρο, χωρίς διοικητικούς έκτελεστικούς βραχίονες — γεροντοκρατία, πού περιέχει σπερματικά και στοιχεία μέ λογικο-άξιοκρατικό ή συναισθηματικό χαρακτήρα, και πατριαρική άρθρωση — χαρισματική ή γείση και ιδεοτυπικά τής χαρκτηριστικά). 'Ο Weber έρευνά τά κίνητρα τής πρωτογενούς κοινωνικής δράσης και ύποστηρίζει ότι οι όποιες κοινωνικές όμαδοποιήσεις έμπερικλείουν κάποια οικονομική σχέση. 'Ακόμη και οι έξω-οικονομικές κοινωνικές συσσωματώσεις (μέ θρησκευτικό ή πολιτικο-στράτιωτικό προσανατολισμό) παρά τήν άυτόνομία τους τέμνονται μέ τήν οικονομική σχέση. Στίς πρώιμες δομές ή οικονομική παράμετρος

τα γουριζω • και γραμματα γουριζω

προσδιορίζει τό πολιτικό στοιχείο μόνο σέ μιά ύστερη φάση, μέ συνθήκες διαφοροποιημένης οικονομίας (μπορεί νά) υπάρχει άνεξάρτητη παρουσία μιᾶς κοινότητας ὡς πολιτικῆς.

Ὁ Weber ὑπογραμμίζει τή συναισθηματική προσκόλλησι, πού συνεπάγεται ὁ χαρακτηριστικός σύνδεσμος κυριαρχίας· συσχετίζει τό χάρισμα μέ τό οικονομικό στοιχείο, πού παίρνει τή μορφή πρακτικῆς «ἐπιβεβαίωσης», τήν ὁποία ἐπίμονα γυρεύει ἡ μάχη ἀπό τόν χαρακτηριστικό ἡγέτη. Ἡ χαρακτηριστική ἐξουσία τείνει νά ἐδραιωθεί μέσα στό χρόνο μέ τήν «καθημερινοποίηση» τοῦ χάρισματος. Θά ἄξιζε νά σημειωθεί ὅτι ἐδῶ τό «πολιτικό» διογκώνεται στή βεμπεριανή συλλογιστική, ἐνῶ τό «οικονομικό» ἀπαιθεῖται σέ περιοχές περιθωριακές.

Τέλος, ἡ «γενετική» τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στόν Weber εἶναι διαφορετική ἀπ' ὅ,τι στόν μαρξισμό, ἀφοῦ ὁ Weber θεωρεῖ ὅτι οἱ τάσεις οικονομικο-κοινωνικῆς μονοπωλῆσις (ἄρα, ἀποκλεισμοῦ κάποιων στρωμάτων) δέν λειτουργοῦν ὑποχρεωτικά πρὸς τήν κατεύθυνση διαμόρφωσις πολιτικῆς ἐξουσίας.

β. Ἀνάμεσα στό «κοινωνικό» καί στό «πολιτικό» υπάρχει κάποιος κενός. Ἡ «κοινωνία» δέν ἐπιβαρύνεται μέ τήν ἀπόλη» (σελ. 106). Ἡ πολιτική βία (δεμένη σύμφρα με τόν πολιτικό σύνδεσμο) εἶναι ὑστερόχρονη, σέ σχέση μέ τήν κοινωνική τάξη. Ἡ δεσπόζουσα πολιτική ἐξουσία θεμελιώνεται πάνω στή μονοπωλημένη δύναμη καταναγκασμοῦ (ἄρχαια καί ὀρακή ἐκδογή ἢ ἀξίωση τοῦ συνδέσμου γιά προσφορά τῆς ζωῆς τῶν μελῶν τοῦ — «γειτονία θανάτου») καί στήν «ἀξίωση γοήτρου». Ἡ περίπτωση ἀμειψήτησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐξηγεῖται ἀπό τή λανθάνουσα ἀντιπαράθεσις κοινωνικοῦ — πολιτικοῦ ἢ, ἀκριβέστερα, ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐξουσία αὐτονομεῖται σέ σχέση μέ τή σφάρα τῶν κοινωνικῶν καί δέν ἀποτελεῖ πιά ὀργανικό καί λειτουργικό τμήμα τῆς. Ἡ δυσλειτουργικότητα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας κυρτώνεται, στό μέτρο πού τείνει νά στερεωθεί τή βάση τῆς (πίστι, καί μαζική ἀναγνώρισι, τῶν μελῶν τοῦ συνδέσμου). Περνάει

βαθμιαία στή φάση τῆς κρίσις τῆς νομιμοποίησις τῆς καί, ἴσως τελικά σέ διαδικασίες ὀριστικῆς κατάρρευσις.

Ὁ Weber καταγράφει πάντα προσεχτικά τήν αὐτονομία τοῦ πολιτικοῦ συντελεστή· παράλληλα δέχεται τήν ὑπαρξή μιᾶς ἱστορικῆς ἀνδρικής ἀνάγκης γιά δύναμη καί μιᾶς ροπῆς γιά γοήτρου. Μιά παρεμβλατική σημείωσι, τοῦ Φίλια ὅτι «ἡ λευκιστική ἀποψη γιά τόν πρωτοποριακό ρόλο τῶν δυναμικῶν μειοψηφικῶν σάν συντελεστή, ἱστορικῆς ἐπιτάχυνσις γερφώνει σέ πολλά σημεία τίς δύο θέσεις» — ἐνοεῖ τή βεμπεριανή καί τή μαρξιστική ἀντίληψη — (σελ. 113), εἶναι οὐσιαστικά συζητήσιμη, στό βαθμό πού ὁ Weber δίνει ὑπερβολική ἔμφαση στόν περιθωριακό ρόλο ψυχολογικῶν κινήτρων, παρεμβάλλει μιά σειρά ἰδεολογήματα στή λειτουργία τοῦ πολιτικοῦ συντελεστή καί στέκεται ἐξω ἀπό μιά ταξική προβληματική.

Ἐνα διαφοροποιημένο μῶρφωμα — ἡ ὁμάδα τῶν πολεμιστῶν — ἀποχτάει μιά ἰδιαίτερη θέση καί μιά εἰδική ἱκανότητα νόμιμης ἄσκησης καταναγκασμοῦ. Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι οἱ ἀγρότες ἀπασχολοῦνται σέ τέτοιο βαθμό μέ τήν καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἀδυνατοῦν νά λειτουργήσουν καί ὡς στρατιῶτες. Ὁ Weber ἐρμηνεύει τήν ἐμφάνισι τῶν ἐπαγγελματικῶν στρατιωτικῶν καί δίνει διαφάνεια στήν ἐξέλιξη τοῦ «στρατιωτικοῦ» μέσα στήν ἱστορική διαδρομή.

Ἡ γραφειοκρατικοποίηση, εἶναι συγκεκριμένη ἐκδήλωσις τάσης γιά ὀρθολογικοποίηση τῆς ἐξουσίας. Ὁ μόνιμος διοικητικός μηχανισμός χαρακτηρίζει στήν ἀρχαία ἐποχή τόν ἀνατολικό δεσποτισμό ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπό τή δυτική πόλη. Τό γραφειοκρατικό αἴτημα θά ἐμφανιστεῖ στή δύση, μετά τή μείωσι τοῦ πλῆθους τῶν πολιτῶν πού εἶχαν δυνατότητα ἐξοπλισμοῦ μέ δικά τους μέσα καί συζευγμένο μέ τήν ἀνάγκη ὑπαρξῆς μόνιμων καί τακτικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Ἡ θρησκεία δρᾷ καί ὡς διαμορφωτικό στοιχείο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Πρόκειται γιά μιά ἀμφίπλευρη κίνησι: ἡ θρησκεία ἐπηρεάζει τήν

ἐξουσία πού μέ τή σειρά τῆς δικαιώνεται ἢ προβάλλει ἀπολογητικούς μύθους μέ ἰδεολογικά καί θρησκευτικά σχήματα. Τά παραδείγματα τῶν Ἰνδιῶν καί τῆς Κίνας, πού διεξοδικά μελέτησε ὁ Weber, εἶναι εὐγλωττα.

Στήν πρώτη φάση τῆς ἐξέλιξῆς τοῦ ὁ Weber ἀξιολογεῖ τό βιολογικό στοιχείο σάν ἀποφασιστικό παράγοντα· τελικά, ὑποστηρίζει τή θέση ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῶν φυλῶν δέν ὀφείλεται στήν αἱματική ταυτότητα ἢ σέ μιάν ἀνθρωπολογική συγγένεια, ἀλλά σέ ἱστορικά ἀποκτημένες ιδιότητες καί κυρίως στό «ψυχολογικό στοιχείο τῆς συνείδησις μιᾶς ταύτισης» (σελ. 124). Ἡ φυλετική ἰδιαιτερότητα ἐπενδύεται μέ μυθολογικά στοιχεῖα καί μὴ ὀρθολογικές συγκινησιακές καταστάσεις. Ἡ ἀναζητήσιση γοήτρου καί ἡ ἀνάγκη γιά δύναμη βρίσκεται στή ρίζα κάθε ἐθνικῆς εὐαισθησίας. Αὐτή ἀγκαλιάζει (ἢ τεχνητά διοχετεύεται σέ) πλατιά στρώματα καί τά κινητοποιεῖ. Αἰτία τῶν πολέμων εἶναι ἡ «τάση γιά δημιουργία ὑπερδυνάμεων», ἡ ὁποία ἐνισχύεται καί τροφοδοτεῖται ἀπό στρώματα πού ἀσκοῦν τήν οικονομική καί τήν πολιτική ἐξουσία.

4. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

α. Σ' ἕνα πρώτο στάδιο ἡ ἐνδοκοινωνική διαδικασία ἀναλλαγῆς ἀποβλέπει ἀπλά στήν κάλυψη ἀναγκῶν στήν περίοδο τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκαλλιέργειας δέν ὑπάρχει πεδίο γιά πραγματοποίηση κέρδους. Ἡ γενικευμένη χρησιμοποίηση τοῦ χρήματος ἀναποκρίνεται σέ μιά ἐπόμενη φάση, ὅπου ἡ κίνησι τῶν ἀγαθῶν ἀποσυσχετίζεται ἀπό τήν ἀπλή ἀναλλακτική διαδικασία κάλυψῆς ἀναγκῶν καί ἀποσυνδέεται ἀπό χρονικούς, τοπικούς καί προσωπικούς περιορισμούς. β. Τό δίκαιο καλύπτει, διασφαλίζει καί ἐγγυᾶται μιά ὀρισμένη οικονομική κατάσταση· ὁ Weber ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ δικαίου, ὡς στοιχείου πού ἐξωθεῖ πρὸς τή δημιουργία νέων οικονομικῶν σχηματισμῶν εἶναι περιορισμένη, κυρίως λόγω τοῦ ἐνδοτικοῦ-προαιρετικοῦ χαρακτήρα πού ἔχει ἡ ἐφαρμογή του.

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

γ. Η εξουσία πρόδηλα επηρεάζει την οικονομική διαδικασία. Συγκεκριμένα, ο πολιτικός συντελεστής παγιώνει την παράδοση και ακινητοποιεί τις εξελίξεις λειτουργώντας απαγορευτικά για κάθε οικονομική καινοτομία ή τέτοια του λειτουργία είτε δικαιώνει ή ανθρωπολογικές καταστάσεις στη σφαίρα της οικονομικής ζωής, είτε σταθεροποιεί ευεργετικά την πορεία μιας συγκεκριμένης οικονομικής δυναμικής.

Η γραφειοκρατία έχει διττή, κι ίσως αντίφατική λειτουργία: εννοεί την κατεστημένη οικονομική τάξη (ρυθμίζει τη χρηματική κυκλοφορία στα φεουδαρχικά πλαίσια κι εξασφαλίζει για τον έαυτο της τακτική και μόνιμη μισθοδοσία) αλλά και την υπονομεύει μακροχρόνια (δεδομένου ότι η δικδικασία εκρηματισμού της οικονομίας, που τη στηρίζει το γραφειοκρατικό έπιτελείο, διευρύνει την αγορά, άρα δυναμοποιεί τα άστικά στρώματα, τα οποία αρχίζουν να αντιπαρτιθίνονται αποφασιστικά στη φεουδαρχική δομή).

δ. Η ανοηματική στάση έχει γενική σημασία πρόκειται για συνειδητή ή υποσυνείδητη, κοινωνική ή πολιτική ιδεολογία, που καθορίζει και νοηματοδοτεί τον τρόπο ζωής, δράσης και συμπεριφοράς πλατιών στρωμάτων.

ε. Ο Weber μς προτείνει την ακόλουθη (σχηματικά κι εκχυδαϊσμένα διατυπωμένη) έρμηγευτική κατασκευή για τη λειτουργία του πουριτανισμού. Η μεταρρυθμιστική θεώρηση, και αντίληψη, διαρρηγνύει τό οστρακο μέσα στο οποίο ο καθολικισμός καταδικάζει την άστική οικονομική ολόκληρωση, κι εξέλιξη. Ο Weber διαπιστώνει μια «εκλεκτική συγγένεια» του άστικού πνεύματος των ανερχόμενων στρωμάτων της πόλης με κάποιους τύπους της προτεσταντικής θρησκευτικότητας ή άωθησι για έντατικότητα και έμφαντική προσέλωσι, στην έργασιακή δραστηριότητα, που κατευθύνεται στην έπιτευξη κέρδους, συνδέεται με τη Μεταρρύθμιση. Ο άνθρωπος της Μεταρρύθμισης είναι άκτιβιστής, με την έννοια ότι δρσά στα πλαίσια ενός καθαρικισμένου επαγγέλματος, που συμπίπτει με την εκπλήρωση θρησκευτικής υποχρέωσης — διαδι-

κασία που τον δικαιώνει και τον σημαντικοποιεί. Η κορυφαία σωτηριολογική προοπτική έδραιώνεται κι έπιβεβαιώνεται στο κυνηγητό της έργασίας, που ανάγεται σε πρωταρχική άρετή. Η πραγματοποίηση κέρδους είναι η έκφραση της θείας εύλογίας. Ο Weber μάλλον θεωρεί ότι αυτή η στροφή προς τις έγκόσμιες (οικονομικές) διαδικασίες αποτελεί παράγοντα κεφαλαιακής συσσώρευσης. Κι όλο αυτό τό σενάριο ξετυλίγεται ένισχυόμενο από την έπιμέλεια, την οικονομία και τη μετριοπάθεια, άρετές νομιμοποιητικές για τον άστικό τρόπο ζωής.

Έρμηγευτικοί κώδικες που στηρίζονται αποκλειστικά σε «πραγματικά δεδομένα» (τεχνική, οικονομικές-πολιτικές συνθήκες, θεσμοί) είναι άνεπαρκείς για την αποτελεσματική «ανάγνωση» και ουσιαστική κατανόηση της οικονομικής και κοινωνικής συνέχειας πεποίθησι του Weber είναι ότι άπαιτείται η συνδρομή μιας αποφασιστικής παραμέτρου: της προτεσταντικής «νοηματικής στάσης», που, άν και προΐόν οικονομικο-πολιτικών συγκυριών, τελικά συμβάλλει αυτόνομα στην εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού.

Ο Weber έρευνά και φωτίζει τις διαπλοκές που υπάρχουν ανάμεσα στη θρησκεία και την οικονομία σε διαφορετικούς χώρους και συνθήκες (Ινδίες-Κίνα-Ισραήλ). Τό κρίσιμο χαρακτηριστικό της πόλης είναι ότι ο πληθυσμός της δέν παράγει τά μέσα διατροφής του, αλλά τά προμηθεύεται από την αγορά. Άκριβώς σ' ένα τέτοιο πλαίσιο ο Weber μελετάει τά διάφορα άστικά στρώματα, τη διαδικασία εξέλιξής τους, τη λειτουργία τους και τις μεταξύ τους διαφορές. Η μελέτη άφορσά σε δυο έπίπεδα χρόνου, στην αρχία και στη μεσαιωνική έποχή.

Πρίν κλείσει τό πρώτο μέρος του βιβλίου συμπυκνώνονται όρισμένα συμπεράσματα κι έπανατοποθετείται η σχέση του πολιτικού και του οικονομικού στοιχείου. Ο Weber, βέβαια διαφωνεί με την υπαγωγή κάθε μη οικονομικού στοιχείου στο έποικοδόμημα και δοκιμάζει να προσδιορίσει τό βαθμό διαμορφωτικής έπέμβασης του οικονομικού συντελε-

στη πάνω σε παράγοντες πολιτικούς, νομικούς, ήθικούς, θρησκευτικούς, ψυχολογικούς πλκισιοθετημένους χωροχρονικά.

Οι άναφορές στις μεθοδολογικές και γνωσιολογικές πλευρές του βεμπεριανού έργου χωρίζονται σε δυο ένότητες:

1. ΤΟ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΝ WEBER

α. Η έκθεση, της θεωρητικής σύλληψης του Weber για την ιδεολογία γίνεται σε αντίστιξη με τις όμοθμες απόψεις του Mannheim. Η ιδεολογία (είναι έγκεφαλικό κατασκευάσμα που) αποτελεί στρεβλή άντανάκλαση του κοινωνικού είναι — είτε υπερτονίζει είτε έλαχιστοποιεί κάποια στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας. Ο Weber υίοθετεί την άποψη ότι η σκέψη δέν ταυτίζεται με την ιδεολογία, ούτε θεμελιώνεται όντολογικά: οι νοητικές κατηγορίες δέν βασίζονται σε «σταθερές». Πάντως, ο Weber δέν πιστεύει ότι η γνωστική διαδικασία εξηγείται με τις «άνταποκρίσεις» που προτείνει ο Mannheim, ούτε πώς ή όποια άνθρωπινη σκέψη αποτελεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, πιστό καθρέφτισμα της πραγματικότητας. Για τον Weber υπάρχει δυνατότητα αυτόνομης κι αντικειμενικής λογικής ανάλυσης για την όποια, όπωσδήποτε, η κοινωνική πραγματικότητα προσφέρει τό πρώτο υλικό και τούς όρους σχηματισμού της.

β. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος θεωρεί μη άποδείξιμη την άποψη ότι λειτουργεί κανόνας με καθολικευμένη δύναμη κι άπερίοριστο πεδίο χωροχρονικής έφαρμογής. Ιστορική έρευνα σημαίνει βασικά αξιολογική ανάλυση: ο έπιστήμονας, παραμερίζοντας τις υποκειμενικές αξιολογικές συναισθηματικές έκτιμήσεις του, κατονοεί ένα πολιτισμικό κύκλο μέσα από μια διαδικασία όρθολογικής, αξιολογικής ανάλυσης με άφετηρίες και προϋποθέσεις, οι όποιες έμπεριέχονται στον κύκλο που εξετάζει. Η κοινωνική έπιστήμη (όφείλει να) είναι έμπειρική έρευνα, μελέτη και γνώση της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής.

ra ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

γ. 'Η έννοια δέν απεικονίζει τήν πραγματικότητα, αλλά συμβάλλει ώς όργανο στή γνωστική διαδικασία. Σ' αυτή τήν αντίληψη, εδράζεται ό «ιδεατός τύπος». Πρόκειται γιά ένα πλάσμα, συμβατικό και άφηρημένο σχήμα πού τείνει νά συζευξει τή μονάδα μέ τό σύνολο· είναι ένα γενικό, έρμηνευτικό μοντέλο, άποτελεσμα μιάς διανοητικής διαδικασίας τυποποίησης, στήν οποία χρωματίζονται έντονα όρισμένα ιδιαίτερα ή ιδιότυπα χαρακτηριστικά. Χρησιμεύει γιά νά συλληφθεί τό «πνεύμα» μιάς συγκεκριμένης έποχής.

δ. 'Η βεμπεριανή αντίληψη γιά τήν «κατανόηση» έχει θεμελιική σημασία, δέν είναι ξερά μεθοδολογική. «Κατανόηση» σημαίνει γιά τόν Weber «έσωτερική ανάπλαση», «σχημαίνει νά καταλαβάνεις ένα άλλο ύποκειμενο» (σελ. 194). 'Η κατανοητική διαδικασία αναπαριστάνει τήν ανθρώπινη συμπεριφορά στή βάση μιάς αιτιώδους συνάφειας και μιάς αλληλουχίας κινήτρων.

2. Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

α. 'Η κρίση, δέν αντικατοπτρίζει απλά τίς παρεχόμενες, αλλά και τίς αξιολογεί (άπορριπτικά ή κατακρατικά). Ένα συνειδησιακό περιεχόμενο δέν άρκεί γιά τή γνώση, πρέπει νά άναχθεί σέ νοηματική κρίση, νά συνδεθεί μέ κάποια λογική αξία, πού θά λειτουργήσει ώς κριτήριο. 'Η έμπειρική πραγματικότητα μορφοποιείται δυναμίζομενη από τά φίτρα κρίσης και αξιολόγησης σέ άναφορά μέ κάποιο δένον άποτελεί όλικό έπίεργασίας και θεωρητικοποίησης.

'Ο Weber τονίζει τό άτομικό, ψυχικό, πραγματικό γεγονός σέ συσχετισμό μέ τό ύποκειμενικό νοηματικό περιεχόμενο. 'Η ανθρώπινη δράση, δέν είναι απλή, μηχανική απάντηση, σ' έξωτερικούς έρεθισμούς αλλά διέπεται από κάποιο νόημα μέ σαφώς ύποκειμενικό χαρακτηρισμό.

Στίς σελίδες πού ακολουθούν φαίνεται πόσο έννοια είναι ό Weber πρós τίς απόψεις του ψυχολογικού συνσυναλισμού και πώς διακρίνεται από τούς πραγματιστές. Αντιτίθεται

άπορασιαστικά στόν αντικειμενισμό, δυσπιστεί άπέναντι στις ύπερβατικές πραγματικότητες και στέκεται έπιφυλακτικός μπροστά στις αντικειμενικές νομοτέλειες και στή κύστηρά αιτιακά πλέγματα. Πάντως, ύποστηρίζει πώς ό,τι δέν κατανόείται και δέν εξηγείται μέ τήν αιτιακή συνάφεια τής ανθρώπινης δράσης πρós όρισμένα κίνητρα είναι έκφραση ανεπάρκειας τής δικής μας έννοιολογικής έξάρτησης.

Συνοπτικά, οι έπιθετικοί προσδιορισμοί πού συνοδεύουν τόν Weber μπορεί νά είναι:

■ νομινλιστής-έννοιολογιστής: δέν έχει ώς άφετηρία τήν ουσία τού αντικειμένου πού εξετάζει· ή έννοιολόγηση και οι κατηγορίες βοηθούν τήν άνάγνωση τού νοήματος μιάς πράξης

■ ύποκειμενιστής: χωρίς νά βαρύνεται στή σχολιά άδιέξοδα τού ύποκειμενικού ιδεαλισμού, φρονεί ότι σκέψεις, αξίες, νοήματα σχετικοποιούνται και φίλτραρόνται ύποχρεωτικά από τό ύποκειμενο

■ σχετικιστής

■ όρθολογικά άνθρωποκεντριστής: εξηγεί τήν ανθρώπινη δραστηριότητα μέ έξοχα μιά αιτιακή συνάφεια προσπαθει νά κατανόηση τά κίνητρα τής δράσης τών ανθρώπων, πού δέν είναι ή-λογη, (όπως πιστεύει ό Pareto)

■ έμπειριστής: μέ τήν έννοια ότι παίρνει ύπόψη του τή βιωμένη έμπειρία και τίς επιδράσεις της στή συνείδηση.

β. 'Ο Weber έπιμένει νά ψάχνει πίσω και κάτω από τά θρησκευτικά φαινόμενα τό «ύποκειμενικό νοηματικό περιεχόμενο» πού περιλαμβάνουν. 'Ομως, δέν συμμερίζεται τίς μυστικιστικές, θεολογίζουσες αντιλήψεις τών Otto, Vierkandt κ.τ.λ. Σ' ένα τελευταίο ύποκεφάλαιο παρατίθενται συνοπτικά οι πιό βασικές μομφές πού άποδόθηκαν στόν Weber.

Θά ήταν ίσως άπαράίτητο νά σημειωθεί ότι τό βιβλίο συνοδεύεται από εύρύτατη ξενόγλωσση βιβλιογραφία, δυσέυρετη όμως γιά τόν άπλό άναγνώστη.

α. Τό βιβλίο τού Φίλια στήν ισχνή και πενιχρή ντόπια βιβλιογραφία λει-

τουργεί θετικά, κατατοπίζει, εισάγει τόν άναγνώστη του στή βεμπεριανή σκέψη. Μ' αυτή τήν έννοια σέ πρωτοβάθμια θεώρηση ή προσφορά τού συγγραφέα αν δέν είναι πολύτιμη, σίγουρα είναι χρήσιμη και καθόλου έπιδηρμική.

β. Βέβαια, ό συγγραφέας αυτής τής εισαγωγής είναι πολύ συγκρατημένος στή διατύπωση δικών του κρίσεων, μιά και ό ρόλος του, ως παρουσιαστή, τού επιβάλλει νά ένεχεται προσωπικά στήν έκθεση τών βεμπεριανών άπόψεων στόν ελάχιστο δυνατό βαθμό (και όπωσδήποτε μόνο στό μέτρο πού είναι άπόλυτα άναγκαίο γιά τή διαδικασία μεταφοράς τών σκέψεων τού γεφυρών κοινωολόγου).

γ. Οι έπιφυλάξεις πού θά μπορούσε νά έχει κάποιος έντοπίζονται στά ακόλουθα. 'Ο Φίλιας χρησιμοποιεί μιά γωνία θέσης «μυρξίζουσα», πού κάνει τήν πλάστιγγα νά γέρνει άρκετά πρós τά ύλιστικά στοιχεία τών αναλύσεων τού Weber. Τό άλφαβητάρι πού μξς προτείνει γιά τήν άνάγνωση τού Weber είναι (παραρροφωτικά) μωρξιστικοποιημένο. Είτε ύποδορίν, είτε διάχυτη και πρόδηλη, μιά έπιμελημένη προσπάθεια διατρέχει όλο τό βιβλίο: νά μξς παρουσιάσει ένα Weber σέ τροχιά σύγκλισης πρós τίς μωρξιστικές αναλύσεις. 'Αφήνοντας στή σκιά κάποιες πτυχές τού βεμπεριανού έργου, στρέφοντας τούς προβολείς του και φωτίζοντας έντονα κάποιες άλλες (λειτουργία οικονομικής παραμέτρου· θηρεΐς και αυτό τό στοιχείο άρκεί νά θεμελιώσει κάποια —έστω κι άπόμακρη— συγγένεια τού Weber μέ τόν Marx) δημιουργεί τήν ύπόψη ότι ή εικόνα τού Weber κινδυνεύει νά δοθεί στρεβλή. Πρόδηλα διαφορετική όπτική από αυτή τού Φίλια χρησιμοποιεί ό Λ. Κολέτι [βλ. και «ό Μάξ Βέμπερ και μερικές άπόψεις τής σύγχρονης άστικής κοινωνιολογίας» σελ. 135-157 στόν τόμο «'Ιδεολογία και κοινωνία» έκδ. 'Οδυσσεΐας, 1975]. 'Αν γίνουν οι άναγκαίες συγκρίσεις όπτικής νομιμοποιείται τό έρώτημα και μένει ή ύπόνοια: μήπως τά δεκανίκια πού μξς προσφέρει ό Φίλιας γιά τήν προσέλαση τού Weber είναι άκατάλληλα;

Γιάννης Χ. Τζόβας

Τζέημς Τζόυς, «οί Δουβλινέζοι» και μερικές σκέψεις ακόμα

«Οί Δουβλινέζοι» του Τζέημς Τζόυς

Εισαγωγή, Μετάφραση, Σημειώσεις Μαντώ
'Αραβαντινού, 'Ηριδανός 'Αθήνα 1977 σ.σ. 217.

'Αναρωτιέμαι πώς αρχινά κανείς να στήσει μιὰ κριτική για μιὰ ελληνική μετάφραση των *Δουβλινέζων*, ποιός ο τύπος και τὰ στοιχεῖα τῆς σκηνοθεσίας του, τὸ ὕλικο τῆς υποκριτικῆς του. 'Η συνταγή ἔρχεται ἔτοιμη — ἀπὸ πού; —, ὑπαγορευμένη, θὰ λέγαμε: Φτάνει νὰ ἀνακαλέσεις τὰ οἰκιακὰ φαντάσματα τοῦ «πνεύματος τῆς ἐποχῆς», κρούοντας τὶς ἀρμονίες τῆς ἐπικαιρότητας, νὰ χορέψουν τὸ χορὸ τῆς σημασίας: Τῆ μυστικῆ ἀλληλουχία 'Ελλάδας καὶ 'Ιρλανδίας, τῶν ὑποτακτικῶν ὁ ἀγώνας ἐκεῖ καὶ ἐδῶ, βάλει καὶ λίγον 'Οδυσσεά, ὁ νεοελληνας καὶ ὁ νεοἱρλανδὸς νὰ δείχνουν τὴν ἀνθρώπινη οὐσία, πομπούρα, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐλευθερία κι ἡ φύτρα μας πανάρχαια — καὶ ἄλλοι μαλθακοὶ σύντροφοι τῆς ἐλληνοπρεπέστατης, κοινωνιολογίζουσας βολῆς μας, τῆς ἀνεσης πού ἀποκτήσαμε μὲ τὰ πρόσεπα καὶ τὰ πράγματα τῆς παιδείας μας καὶ δὲν σκοντάφτουμε πιά πουθενά, οὔτε βέβαια στὸ ἴδιο μας τὸ σῶμα. 'Ο Τζόυς περνᾶ λοιπὸν τὸ διπλὸ βάπτισμα τῆς ἐπικαιρότητας: τῆ δοκιμασία τῆς ἐλληνικότητας καὶ τοῦ κοινωνιολογισμοῦ. 'Ο Τζόυς τώρα θέλει κάτι νὰ πεῖ, κάτι ἐλληνικὸ καὶ κοινωνικὸ, ὑπάρχει λόγος πού εἶναι ἀνάμεσά μας, πλάι στὰ ἄλλα περιώνυμα λείψανα τοῦ μουσείου τῶν ιδεῶν μας, διαρκῆς ἐκθεση ἐπικαιρότητας, ἐκθεση ιδεῶν σχεδὸν δὲν χρειάζεται πιά νὰ τὸν διαβάσουμε (γενικὰ ἢ λογοτεχνικὰ δὲν διαβάζεται, οὔτε μᾶς διαβάζει, ἀλλὰ ἀπαγγέλλει τῆ μετουσίωσή της σὲ πράξη, χρησιμεύει — σχολικῆ γιορτὴ καὶ τὰ λάβαρα ἀνεμίζουν). 'Ωστόσο τὸ κείμενο τοῦ Τζόυς κεῖται, ἐνθάδε ἢ ἐπιγραφῆ παρμένη ἀπὸ τὸν Στῆβεν Δαΐδαλο (*Πορτραῖτο τοῦ Καλλιτέχνη*): Non Serviam.

Δὲν ἰσχυρίζομαι πὼς ὑπάρχει κριτικὸς πού χαιρέτισε ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ Τζόυς μὲ τέτοιες κουβέντες, ἢ μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα. 'Η ὁποιαδήποτε σύμπτωση μὲ τὸ ὕφος ἢ τὶς φράσεις κριτικῶν γραμμένων γιὰ παρόμοια ἢ καὶ ἐντελῶς διαφορετικὰ θέματα καὶ κείμενα εἶναι τυχαία. "Ὅπως τυχαῖες εἶναι καὶ οἱ λέξεις πού ἐκσφενδονίζουμε· ἄλλοτε βρίσκουν τὰ πράγματα, ἄλλοτε ὄχι. Στὸ τέλος, οἱ ἴδιοι περίπου κουτσαίνουμε πάντοτε, ἔτσι κι ἄλλιως.

'Ελληνικότητα καὶ κοινωνιολογισμός, ἢ ταινία τῆς ἐλληνικῆς ἐπικαιρότητας. Κάθε χρόνο ἢ θυσία μας αὐξάνει, λιγοστεύουν οἱ παρθένες, καὶ ὅσο γιὰ τὰ περιττώματα, οὔτε λόγος, ἂν δὲν χαλάσει ἢ χαβούζα εἶναι ἀνάξια λόγου, ἀχρηστα, κακῶς κείμενα. Νὰ ὅμως πού τὸ κείμενο τοῦ Τζόυς ζητᾶ κόπο, ὅπως ὅλες μας οἱ ἡδονές ἀπαιτοῦν κόπο, καὶ ἄς μὴ φαίνεται ὁ ἰδρώτας καὶ πρῶτος κόπος εἶναι νὰ ἀφήσουμε τὴν ἐπικαιρότητα κατὰ μέρος, ναί, ὄχι ἀκριβῶς ὅπως βγάζουμε τὸ σακάκι σὲ φιλικὸ σπῆτι, γιὰ νὰ λειτουργήσουμε σὲ περιβάλλον, ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως ξεντυνόμαστε γιὰ τὶς ἀχρηστες πράξεις μας. ("Ὅσοι ταυτίζουν τὴν ἰδεολογία μὲ τὴν ἐπικαιρότητα, μποροῦν νὰ συνεχίσουν νὰ μετροῦνε τὸ κεμερί τους.)

Βέβαια, ἀναφέρεται πὼς στὰ νιάτα τοῦ ὁ Τζόυς εἶχε κάποιες (ιδιόρρυθμες, συμπληρώνει ἀμέσως ὁ βιογράφος του) σοσιαλιστικὲς ἀπόψεις γιὰ τὰ κοινωνικά, εἶχαν ὅμως μικρὴ σημασία στὴ ζωὴ του καὶ στὰ γραφτά του. Οὔτε εἶναι ἀπὸ ἐκείνους πού καταλάθος, ἀκολουθώντας τὴν παρακαμπτήριον τῆς δουλειᾶς τους, ἔδειξαν, φώτισαν, σημάδεψαν τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἔφτασαν ἀνέγνωροι στὰ ἴδια μὲ ἐμᾶς συμπεράσματα. 'Ο Τζόυς δὲν ἔκανε τίποτε κατὰ λάθος,

καὶ ὅσο γιὰ τὰ συμπεράσματά μας καὶ ἐμᾶς, ἀργεῖ ἀκόμη ἡ ὥρα τοῦ Γαλιλαίου. Γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ Τζόυς (ποιὸς ξέρει): 'Η κλασικὴ παιδεία, ὁ "Ὀμηρος, λίγοι γνωστοὶ "Ἕλληνες τῆς Τεργέστης, πράγματα τόσο ἐλληνικὰ ὅσο καὶ ἡ λέξη τηλέφωνο. "Ἢξερε βέβαια ὀλίγα ἐλληνικά, ἀρχαῖα καὶ νέα, ἤξερε ὅμως πολὺ καλύτερα τὰ λατινικά, τὰ γαλλικά, τὰ ἰταλικά, τὰ γερμανικά, φυσικὰ τὰ ἀγγλικά, καὶ τὶς ἀντίστοιχες λογοτεχνίες. Κοντολογίς, ἕνας Εὐρωπαῖος συγγραφέας πού με ὀρμητήριο τὴν ἀγγλικὴ γλώσσα καὶ λογοτεχνικὴ παράδοση πῆρε τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, ἀνέταμε τὴ λογοτεχνικὴ περιπλοκὴ καὶ τὴν ἱστορία της. "Ἐνας 'Ιρλανδὸς πού ἀποστρεφόμενος τὸν ἱρλανδικὸ ἐπαρχιωτισμὸ. (Μὲ τὸν ἐλληνικὸ δὲν γνωριζόταν.)

○

Τὰ δεκαπέντε διηγήματα πού συναπαρτίζουν τὴ συλλογὴ *Δουβλινέζοι* γράφτηκαν ἀνάμεσα στὰ 1904 καὶ 1907, δηλαδὴ ὅταν ὁ Τζόυς (1882 — 1941) ἦταν 22 μὲ 25 ἐτῶν. Τὰ τρία πρῶτα (χρονολογικὰ), «Οἱ ἀδελφές», «'Η "Ἐβελιν» καὶ «Μετά τοὺς ἀγῶνες», γράφτηκαν τὸ 1904, ὅταν ὁ Τζόυς ζοῦσε ἀκόμη στὴν 'Ιρλανδία, γιὰ τὴν ἐφημερίδα *Irish Homestead*, ὅπου καὶ δημοσιεύτηκαν. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁ Τζόυς ἐτοιμάζει, μὲ αὐτοβιογραφικὸ ζῆλο, τὴ μεγάλη τομὴ στὴ ζωὴ του, τὴν ἀποκοπὴ του ἀπὸ τὴν 'Ιρλανδία, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ θὰ χαλκεύσει τὴ μεγάλη μεταφορὰ πού θὰ ἀπλώσει φλέβες σὲ ὅλο τὸ ἔργο, τὴν ἐξορία του. (Τὰ πρωτόλεια τῆς μεταφορᾶς κυκλοφοροῦν μέσα στοὺς *Δουβλινέζους*.) Τὰ ὑπόλοιπα διηγήματα γράφτηκαν μακριὰ ἀπὸ τὴν 'Ιρλανδία (στὴν Τεργέστη, κυρίως), τὰ περισσότερα τὸ 1905, δυὸ τὸ 1906 (*Δύο ἐρωτιάρηδες*, κατὰ μετάφραση Μ. 'Αραβαντινοῦ, "Ἐνα μικρὸ σύννεφο), καὶ τὸ τελευταῖο, *Οἱ νεκροί*, τὸ 1907 στὴ Ρώμη. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 1908 ὅλα τὰ διηγήματα τοῦ τόμου εἶναι μαστορικά ἔτοιμα, στὴ σημερινή τους μορφή. Οἱ *Δουβλινέζοι* ὅμως δὲν θὰ δημοσιευτοῦν παρά τὸν 'Ιούνιο τοῦ 1914, μετὰ ἀπὸ μιὰ μακρόσυρτη παρδαλὴ περιπέτεια, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ μελο-

τα ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

δραματικές (ἐκ τῶν ὑστέρων) ἐξάρσεις, ἀφοῦ παλέψουν τὴ λογοκρισία, τὸν πουριτανισμό, τὴν κριτική, τὴν πληγωμένη ἀξιοπρέπεια τῆς Ἰνγκλετέρας γιὰ μερικά βάνουσες λέξεις (ὅπως «bloody») καὶ μερικούς «πορνογραφικούς» ὑπαιτιγμούς, τὸ ἐμπορικό δαιμόνιο τῶν ἐκδοτῶν, τὴ φωτιά (τὰ δοκίμια τὰ ἔκαψαν ὀργισμένοι τυπογράφοι στὸ Δουβλίνο τὸ 1910), τοὺς δικηγόρους, καὶ μερικά ἀκόμη τερατάκια τῆς ἀγγλόφωνης λογοτεχνικῆς οἰκογένειας τῆς ἐποχῆς. Μετὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια, διεθνoῦς κλίμακα, βαβούρα, οἱ ἀριθμοὶ ἀπογοητεύουν: Διακόσια ἀντίτυπα πωλήθηκαν τὸ πρῶτο ἑξάμηνο, εἰκοσιέξι τὸ δεύτερο, ἑπτὰ τὸ τρίτο (σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμούς τοῦ ἴδιου τοῦ Τζόους). Ἡ συνηθισμένη ἱστορία. Μὰ καθόλου τὰ συνηθισμένα διηγῆματα.

Οἱ Δουβλίνοι, παρὰ τὰ εἰκοσιπέντε χρόνια τοῦ συγγραφέα τους, δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ ἔργα πού ἀποκαλοῦμε «νεανικά». Μάλιστα λέγεται, καὶ διακαίολογημένα, πὼς *Οἱ νεκροὶ* εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τρία ἢ τέσσερα καλύτερα διηγῆματα-νουβέλες (ἴσως τὸ καλύτερο) τῆς ἀγγλόφωνης λογοτεχνίας. Σὲ σχέση ὅμως μὲ τὸ ὑπόλοιπο, τὸ ὄριμο, ἔργο τοῦ Τζόους, τὰ κείμενα ἐτοῦτα παρουσιάζουν μιὰν εὐκολία, ἢ γραφὴ τους φαντάζει διάφανη μπροστὰ στὴν ἠλεκτρισμένη πυκνότητα τοῦ *Ὀδυσσεά*. Ἐπιπλέον στὴ συνέχεια νὰ δεῖξω πὼς διαλύεται αὐτὴ ἢ ἀπατηλὴ διαφάνεια (σχῆμα ὀξύμωρο) μόλις ἀγγίξουμε τὸ δέρμα τοῦ κειμένου, καὶ πὼς ἀκόμη καὶ ἡ στιγμιαία αὐτὴ ἀποπλάνηση εἶναι ἓνα προκλητικό κλείσιμο τοῦ ματιοῦ — γιὰ μιὰ περιπέτεια πού ἀρχίζει ἐδῶ, στίς ὄχθες τῆς ἐπαρχίας, καὶ τελειώνει (ποτέ δὲν τελειώνει) ἐκεῖ, στὴν οἰκουμενικὴ γλώσσα τοῦ *Finnegans Wake*, στὸν ὠκεανὸ τῆς παραδεισιακῆς Βαβέλ.

Εἶπα ὅτι ἡ ζήτησι μιᾶς ἀνετης διαδρομῆς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῶν Δουβλινέζων προσκρούει σὲ μιὰ ριγηλὴ ὕλη, μόλις ἢ ἀνάγνωσι ἀρχίσει νὰ ξύνει τὴ στιλπνὴ ἐπιφάνεια τῶν λέξεων, μόλις ἢ Ἡθικὴ ἐπιχειρήσει γιὰ πολλοστὴ φορὰ τὸ τέλειο ἔγκλημα: τὴν κλοπὴ τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ καταληπτικό κείμενο. Τὸ κείμενο ἐδῶ παίζει συχνὰ ἓνα περίεργο

κρυφτό (λέω τὸ κείμενο, ἔτσι γενικά καὶ ἀόριστα· ἀγκαλά καὶ τὰ κείμενα τῶν Δουβλινέζων εἶναι ἄνισα): Αὐτὸς πού προκαλεῖ τὸ παιχνίδι καὶ κρύβεται, ἐξαφανίζεται καὶ στὴ θέση του βρίσκουμε κάποιον ἄλλον, παρεῖσακτο. (Ὁ εὐαγγελισμὸς πού ἀποτελεῖ μὰ ὁ Γαβριὴλ στοὺς «Νεκρούς» ματαιώνεται, εὐνουχίζεται, τὸ φάσμα τοῦ νεκροῦ νέου, τοῦ ἀντίζηλου, ἀναδεύει τὸν πόθο ἀλλὰ καὶ τὸ θάνατο.) Ἐνα φαινομενικό κείμενο: ἓνας ἀφηγηματικὸς λόγος συνεχῆς, χωρὶς διακοπές, εὐανάγνωστος ἓνας γλαφυρὸς, ἢ γοητεία τῆς λιτῆς γραφῆς. Ἐνα ἔγκατο κείμενο (ὄχι μυστικό), γεμάτο διακοπές καὶ κενὰ (ἄλλο σχῆμα ὀξύμωρο), ἓνας διχασμένος ἀφηγηματικὸς λόγος, ἢ σχολαστικὴ διαβάθμισι τῆς σκιᾶς στὴ φωτισμένη λεπτομέρεια πού σιγοτρῶει καὶ ἀναγελά τὸν ἀναπαραστατικό της ἑαυτὸ, παραμορφώνει μὲ τὴν περιγραφικὴ ἀκρίβεια: Ἡ ἀένανη διὰ πίδυσι τῆς συμβολικῆς ροῆς πού πληρεῖ καὶ ἐκκενώνει τὰ πρόσωπα τῆς ἀφήγησις· τὸ παιχνίδι τῆς σκιᾶς, ἢ ἀναπάντεχη συστροφή τῆς ἀφήγησις πρὸς τὸ ἐνδιάθετο κείμενο — ἢ ἡδονὴ τῆς γραφῆς.

Πράγματι ἔλλοχεύει μιὰ διπλὴ παραπλάνηση στὰ κείμενα τῶν Δουβλινέζων. Πῆγα νὰ πῶ μιὰ παγίδα: ὡστόσο, μιὰ παγίδα χωρὶς πρόθεση νὰ παγιδεύσει, χωρὶς προαίρεσι, ὄχι ὅμως ἀθῶα. Μιὰ παγίδα πού παίζει μὲ τὴν ἐνοχὴ τῆς (τὸν νόμο τῆς Ἀφήγησις). Στὸν *Ὀδυσσεά*, τὸ ἄθυρμα ἐτοῦτο θὰ χύσει ἀπὸ πάνω του κάθε ἴχνος σοβαροφάνειας, θὰ ἀφεθεῖ στὸ κέφι τῆς γραφῆς, χωρὶς ἀνόητη αἰδῶ γιὰ τὴ μορφή τῆς ἡδονῆς. Στὸν *Ὀδυσσεά*, τὸ κείμενο δὲν θὰ προεξοφλήσει τὸν ἀναγνώστη του, θὰ τὸν ἀναζητήσει.

Ἡ μιὰ ὄψη τῆς παραπλάνησης ἔχει περίπου τὰ ἴδια χαρακτηριστικά γιὰ μᾶς, τὰ θύματα τῆς ἐπικαιρότητας, πού θὰ εἶχε καὶ γιὰ τοὺς συγκαιρινούς τοῦ Τζόους, τοὺς πραγματικούς Δουβλινέζους: Ἐνας ρεαλισμὸς τοῦ περιεχομένου (ἢ προσιτὴ θεματολογία) πού στρατίζει τὴ σκέψη στὴν κοινωνικὴ σημασία τῶν διηγῆμάτων, τὴν πρόθεσή τους νὰ στηλιτεύσουν, νὰ καταγγείλουν. Πράγματι, ὄλα τὰ

σημεῖα μιᾶς τέτοιας διαδρομῆς στὸ τοπίο τῶν Δουβλινέζων εἶναι παρόντα: Ἡ ἱρλανδικὴ πολιτικὴ στὸ κενὸ πού ἄφησε ὁ Παρνέλ, ἢ χρεοκοπημένη ἐκκλησία, τὸ καταπιεστικό σχολεῖο, ἢ δουβλινέζικη οἰκογένεια, ἢ κλειστὴ κοινωνία μὲ τὸ κουτσομπολιὸ της, τίς ἐπιθυμίες της, τίς συγκρούσεις της, τὸ μόχθο καὶ τὴν οὐτοπία τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ Τζόους ὅμως, θὰ ἀντισκόψει ἢ παιδεία μας, δὲν εἶναι συγγραφέας ἢθογραφικός, λαογραφικός, ἐπαρχιωτικός. Naί, ἀλλὰ οὔτε αὐτὴ ἢ ὀρθὴ ἄρνησι ἀρκεῖ: Μποροῦμε κάλλιστα νὰ ἐπιστημόνουμε τὴν καταγγελία τοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ μέσα στὴν ἴδια τὴ σκηνογραφία πού θὰ ἀπεικόνιζε τὴ νοσταλγία του, χωρὶς νὰ ἀγγίξουμε κάποια ἄλλα, ὑφασμένα στὸ σκηνικό, σκιρτήματα τῆς γραφῆς, πού προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν, λάθος, νὰ ἀνοίξουν ἓναν ἄλλο χῶρο, τὸ χῶρο τῆς ἡδονῆς τοῦ κειμένου, νὰ ἐγκαταστήσουν, ἐκεῖ πού χάνεται ἢ παραμορφώνεται ἢ προοπτικὴ τοῦ λαογραφικοῦ τοπίου τὸ ἄτοπο τοῦ κειμένου, στὰ χάσματα τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου πού κοινωνεῖ, ἐπικοινωνεῖ καὶ τέρπει τὴν ἀκοινωνικὴ ἡδονή, στὰ ρήγματα τῆς ἠθικῆς καταγγελίας τὸ κέφι. Τὰ κείμενα τῶν Δουβλινέζων τρεκλίζουν, στέκουν ἀναποφάσιστα μπροστὰ στὸν πυλῶνα τῆς καταγγελίας πού εἰσάγει στὸ Naὸ τῆς Ἡθικῆς καὶ τῆς Ἀλήθειας. Οἱ Δουβλινέζοι εἰσέρχονται στὸ ναὸ· σάν ἐξόριστοι πού ἐπιστρέφουν σὲ τόπο πατριδοῦ, προϊστορικό, περιεργάζονται τίς εἰκόνας πού ἱστοροῦν τὴν ἐνοχὴ τους, παίζουν φιλάρεσκα μὲ τὴν ἀπωλεσμένη ἀφετηρία τους. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ τρέκλισμα, τὴν ἀναποφασιστικότητα, ἀπολαμβάνα στὰ διηγῆματα ἐτοῦτα. Κατὰ τὰ ἄλλα, τὸ νὰ μιλά κανεὶς γιὰ τὸν ἀντικληρικανισμό τοῦ Τζόους εἶναι τόσο αὐτονόητο καὶ πληκτικό ὅσο καὶ ἢ ἱρλανδικότητά του, ὅσο δηλαδὴ καὶ ἢ ἑλληνικότητά μας. Αὐτὰ ἔχει ἢ ἐπικαιρότητα: Ἐπιβάλλει τὴ σιωπὴ — ἓνα εἶδος σιωπῆς, τὴ σιωπὴ τοῦ σώματος μπροστὰ στὸ κείμενο, ἢγουν τὴν ἀποστροφή ἀπὸ τὸ κείμενο καὶ τὸ διάλογο μὲ τὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς καὶ τοὺς τόνους τῆς κριτικῆς.

Τὴ δευτέρη ὄψη τῆς παραπλάνησης

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

τήν συντυχαίνουμε σ' αυτό που συνήθως αποκαλούμε «στύλ», ύφος: έν προκειμένω, ή αδιατάραχη αφήγηματική ροή, ό λεπτομερειακός ρεαλισμός (πολλοί μίλησαν και για τόν νατουραλισμό τών Δουβλινέζων), ή αυστηρή έγγρατεια μπροστά στό θέαμα μιās παραλυμένης πόλης, ή σπάνη τών λυρικών έξάρσεων μπροστά στίς περιπέτειες τών συνειδησεων κάποιων «χαρακτηριστικών» Δουβλινέζων. 'Ο ίδιος ό Τζόυς έβάρφτισε τή γραφή του «scrupulous meanness», άκριβόλογη, λεπτόλογη άσημαντότητα. "Ένα τέτοιο ύφος όμως είναι διսυπόστατο: 'Η αλήθεια και τό ήθικό διδάγμα γλιτώνουν πάντα' μέ άναστολή, οι ιστορίες αναβάλλουν τή σημασία τους σαν κάτι νά υπαινίσσονται. 'Αλλά όταν τρέχουμε νά συναντήσουμε τόν ύπαινιγόμó εκεί που μάς νεύει, έχει πάντοτε μόλις φύγει, και εκεί, στόν άρνητικό αυτό χώρο εισβάλλει και πάλι όρμητικό τό κείμενο διαστρέφοντας τό νόημά του, άναιρώντας τή χρησιμότητά του. Κάτι αιωρείται μετά από κάθε διήγημα, όπως αιωρείται ό κτύπος στόν συγκομμένο μουσικό χρόνο, κάτι που στή συνέχεια διαχέεται, μεταστοιχειώνεται, ή έξαφανίζεται. Αυτή ή αναβολή τής σημασίας μαρτυρεί ένα μόχθο που συντελείται άλλου μέσα στό κείμενο, που όρίζει τίς λαχανιασμένες διακοπές του κειμένου πίσω από τήν αδιατάραχη παρέλαση τής αφήγησης: ή συμβολική του κειμένου. Στούς Δουβλινέζους υπάρχει ένα αδιάκοπο μεταφορικό όλίσθημα τών όνομάτων, άλλου υπόκοφο και άλλου κραυγαλέο, ένα συμβολικό πλέγμα άνοιχτό, μέ ξεπλεκες κλωστές στό ξεφτισμένο ύφασμα τής αφήγησης, που δέν γίνεται τό τελεσίδικο νόημα του κειμένου, ή αλήθεια του, ή ανταλλακτική αξία του ένός διηγήματος μέ τό άλλο. Δέν πρόκειται έπομένως για συμβολισμό, όχι άκριβώς. "Όταν μιλάμε για σύμβολα στή λογοτεχνία αναπόφευκτα μιλάμε για πάγιες, σταθερές σηματοδοτήσεις που λειτουργούν και χρησιμεύουν, που τό κείμενο τίς υπηρετεί και τίς υποστασιώνει και που τελικά καταργούν τό κείμενο, τό υπερβαίνουν: Τά σύμβολα αυτά είναι ή άμοιβή σέ

χρήμα που παίρνει ό άναγνώστης για τόν κόπο του που διάβασε τό κείμενο, είναι τά έξαργυρώσιμα έφόδια τής άνεσής του στόν κόσμο τής παιδείας, είναι στοιχεία διαλόγου. 'Εδω μιλούμε για μία άλλη συμβολική που είναι ή ίδια ή περιπέτεια τής γραφής, ή σημασιότητα του κειμένου, ή περιπλοκή του υποκειμένου στό χώρο τής ήδονής. Και ή ήδονή είναι άκοινωνική. Κοινωνική είναι ή άναπαραγωγή.

'Η συμβολική οικονομία διατρέχει τό κείμενο άκανόνιστα, δισανάλογα πρός τά νοήματα τής αφήγησης, τεμαχισμένη σαν άνάσα' είναι ή φωτισίαση του κειμένου, σέ μία συνεχή διακύμανση τής έντασης και κλίσης του φωτός. Οι σκιές συστέλλονται και διαστέλλονται, σκοτεινιάζουν και άνοίγουν. Τό φώς αυτό είναι μία σκηνοθεσία — χωρίς σκηνοθέτη. 'Η μάλλον, σκηνοθέτης είναι ό συμβολικός πατέρας, που είναι πάντα ό φονεμένος, νεκρός πατέρας. Αυτή τή σκηνοθεσία φανερώνουν στή ρήγματα του κειμένου οι Δουβλινέζοι. "Έτσι, συνοχέας τών διηγημάτων, μέσα και παράλληλα μέ τό Δουβλίνο και τήν καταγγελία τών θεσμών του, μέσα και παράλληλα στήν παράλυση και τή συνειδητοποίηση τής παράλυσης από τά θύματά της,² εμφανίζεται, στό οιδιπόδειο θέατρο τής αφήγησης, ό σκηνοθέτης συμβολικός πατέρας. Στό οιδιπόδειο παιχνίδι τής αφήγησης ένέχεται ή 'Εκκλησία, ή Πολιτική, ή 'Ηθική, ή 'Αλήθεια, ή 'Ιδεολογία, ή παράλυση. "Αν όμως ψάξουμε νά βρούμε τήν 'Εκκλησία (κοινωνική κριτική) στόν ιερέα που πεθαίνει στίς «'Αδελφές», θά πέσουμε έξω. Είναι και δέν είναι ή 'Εκκλησία. Αυτή ή παραγμένη ίσοροπία — είναι και δέν είναι — μάς άδειάζει στή συμβολική κίνηση του κειμένου. 'Υπάρχουν πολλοί εύκολότεροι και άποδοτικότεροι τρόποι νά καταγγείλει κανείς τήν παράλυση τής εκκλησίας από τό νά περιστρέφεται άσκοπα, μέ άφύσικη, θά λέγαμε, μαγνητισμένη περιέργεια, γύρω από τήν εικόνα του παιδιού που άφηγείται τόν παράλυτο, μισότρελο ιερέα μέ τά κιτριτισμένα δόντια και τήν κρεμασμένη γλώσσα, τό νεκρό ιερέα μέ τό «άδειο δισκοπότηρο πάνω στήν καρδιά του», σέ ένα διήγημα που

έπονομάζεται «Οι άδελφές».

"Ας ψηλαφήσουμε τώρα τή σκηνοθεσία αυτή του συμβολικού πατέρα μέσα από ένα άλλο διήγημα, τό Μιά Συνάντηση. Τό σκηνικό είναι άπλό: 'Από τή μία ό Νόμος: Τό σχολείο, τά λατινικά, ό πάτερ Μπάτλερ, ή απαγόρευση τής περιπέτειας, τών περιοδικών μέ τίς ούστερν ιστορίες, ό έξοβελισμός του φανταστικού. 'Από τήν άλλη ή παράβαση του νόμου, ή άνταρσία. Τρία παιδιά (θά μείνουν δύο) άποφασίζουν νά κάνουν σκασιαρχείο, νά γνωρίσουν τόν απαγορευμένο καρπό, τήν περιπέτεια. 'Η διαδρομή τους, σχεδιασμένη μέσα στήν τοπογραφία του Δουβλίνου, έχει θρησκευτικό πρότυπο. Θά συναντηθούν, θά περάσουν τόν ποταμό Λίφφου, μέ στόχο νά φθάσουν στόν Περιστεριώνα (Pigeon House, ή πηγή ήλεκτρικής ένέργειας που φωτίζε όλο τό Δουβλίνο). Διαγράφεται έτσι μία συμβολική άναζήτηση, μία σταυροφορία, άνάμνηση τών ιπποτικών μυθιστοριών. Τό πέραςμα του ποταμού είναι ή παράβαση του νόμου, τό άνοιγμα του τοπίου, ή μαγεία του ταξιδιού: «... άκόμη και έγώ, κοιτάζοντας τά ψηλά κατάρτια, είδα, ή φαντάστηκα, τή γεωγραφία που δέν μου έφτανε στίς γλίσχρες δόσεις του σχολείου, νά πραγματώνεται μπροστά στά μάτια μου. Σχολείο και σπίτι έμοιαζαν νά υποχωρούν, οι έπιρροές τους επάνω μας έμοιαζαν νά φθίνουν» (μετάφραση δική μου, σ. 23 του άγγλικού³ και 28 του ελληνικού). Τό τέλος τής σταυροφορίας είναι ό Περιστεριώνας που φωτίζει τήν πόλη, τό άγιο πνεύμα. τό έκ του πατρός έκπορευόμενο (filioque, έστω). Τό τέλος όμως δέν έπιτυγχάνεται, μεταιώνεται, γίνεται άδιάφορο. Προϋπόθεση για τήν άναζήτηση του πατέρα είναι ή παράβαση του νόμου, ή γνώση τής ένοχής για τόν νεκρό πατέρα, τόν συμβολικό πατέρα. "Έτσι από τήν άρχή του διηγήματος διαγράφεται ένας άρνητικός χώρος, ό χώρος τής άπουσίας τής πατρικής έξουσίας, ό χώρος του συμβολικού, του νεκρού πατέρα: όταν τά παιδιά παίζουν άγρια παιχνίδια ούστερν στήν αύλή, όταν παραβαίνουν τό νόμο και κινούν για τή φανταστική τους πε-

τα ζωριζω • και γραμμαρα ζωριζω

ριπέτεια. Ο χώρος αυτός είναι χώρος τής χαρᾶς, και υπάρχει χάρη στο παιχνίδι του νόμου και τής καταπάτησής του: είναι όμως ταυτόχρονα και ο χώρος του τρόμου, τής ένοχῆς: «Ο Λέων φοβόταν μήπως συναντήσουμε τον πάτερ Μπάτλερ ή κανέναν άλλο του σχολείου» όμως ο Μαχόνου ρώτησε, και πολύ σωστά, τί δουλειά είχε ο πάτερ Μπάτλερ στον Περιστεριώνα» (σ. 26 του έλληνικού). Η συνάντηση που φοβούνται τα παιδιά είναι ή συνάντηση με τον πάτερ στην αναζήτηση του πατέρα, και ή παραδοξολογία αυτή επιτρέπει τό παιχνίδι τους, είναι ο κανόνας του παιχνιδιού τους. Τό χώρο του φόβου τον καταλαμβάνει μία άλλη συνάντηση, μέ ένα γέρο μέ μάτια πράσινα (αυτά που ο άφηγητής μάταια ψάχνει νά βρει στους ναυτικούς του ποταμού), μέ κενά ανάμεσα στά κίτρινα δόντια, μέ τον ιδεοληπτικό του μονόλογο. Ο γέρος περπατεί μέ μπαστούνι, ανατριχιά, μιλά για τά βιβλία του Walter Scott, απομακρύνεται για μία πράξη που δέν περιγράφεται, και στη συνέχεια ξαναπανιάνει τον ιδεοληπτικό του μονόλογο μέ τίς επαναλαμβανόμενες φράσεις, αυτή τή φορά για τό πόσο ευχαριστιέται νά μαστιγώνει μικρά παιδιά. Η θρησκευτική ακολουθία τής περιπέτειας των δύο παιδιών θά έπρεπε νά είναι ή έξῆς: Έντολή, παράβαση έντολης, απαγορευμένη ήδονή, ένοχη και μετάνοια. Η ακολουθία υπάρχει, αλλά τό αντίκειμενο τής έχει υποστεί μετασπίσεις, τό διήγημα έχει αδειάσει τό νόημα τής συμβολικῆς διαδρομῆς πρὸς τό άγιο πνεύμα. Η ένοχη και ή μετάνοια έρχονται μετά τή συνάντηση μέ τον όμοφυλόφιλο παιδραστή γέρο, αλλά αποδέκτης τους, αντικείμενό τους, είναι ο φίλος του άφηγητή, ο Μαχόνου: «Έτρεξε σάν νά μου έφερνε βοήθεια. Και μετανόησα γιατί στό βάθος τής καρδιάς μου τον είχα πάντοτε περιφρονήσει λίγο» (σ. 32 του έλληνικού, μετάφραση δική μου). Σταματώ έδω, μέ τή γεύση τής συγκλονιστικῆς αὐτῆς ιστορίας. Μία σωστή, έπαρκῆς ανάλυση του διηγήματος θά μάς ξεμάκρυνε ανεπίστρεπτα από τά ήδη δοκιμασμένα όρια μιᾶς βιβλιοκριτικῆς. Στόχος μου ήταν νά δείξω τά ίχνη τής συμβολικῆς

κίνησης του κειμένου μέσα στη σκηνοθεσία του συμβολικού πατέρα, τή διάθλαση του φωτός στο ρευστό υλικό τής αφήγησης, τό παιχνίδι τής σκιᾶς. Σκοπός μου έξάλλου ήταν και νά μιλήσω, νά αποτινάξω, έστω και άδέξια, τή μουσειακή ιεροτελεστία τής επικαιρότητας που θέλει τά κείμενά της (κλασικά ή πρωτοποριακά), χωρίς πόθο, ασώματα.

Δύο κουβέντες για τή μετάφραση (που έμφανίζεται έδω για δεύτερη φορά, επανέκδοση τής παλαιᾶς του Γαλαζία). Ορισμένες παραβιάσεις του πρωτοτύπου μου φάνηκαν άκατανόητες και άδικαιολόγητες, ιδίως σε σημεία όπου κατάφωρα φαλιδιεύεται ή μεταφορική ύπόσταση του κειμένου. Παράδειγμα ή ακόλουθη περίπτωση: Στο άγγλικό κείμενο, ή "Eβελιν αρχίζει ως έξῆς: «She sat at the window watching the evening invade the avenue» (σ. 36). Και ή μετάφραση: «Καθόταν τώρα μπροστά στο παράθυρο παρακολουθώντας τή νύχτα που άπλωνόταν σιγά-σιγά σ' όλη τή λεωφόρο.» Τό μεγάλο λάθος, που παραμορφώνει τή μεταφορά, άρα και τό ύφος, του Τζους, είναι ή μεταμόρφωση του invade σε «άπλωνόταν σιγά-σιγά». Invade σημαίνει εισβάλλω. Τό evening, έξάλλου, δέν είναι νύχτα, αλλά βράδυ.

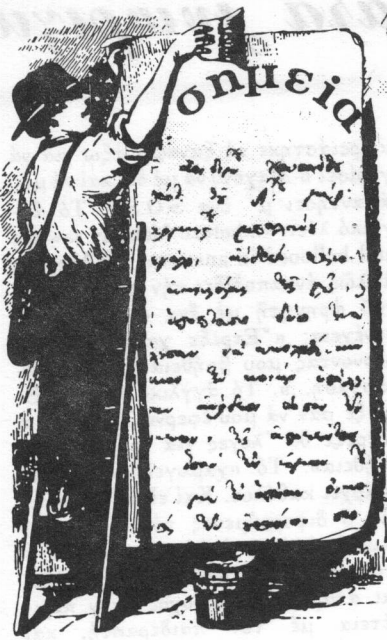
Επίσης ανεξήγητη και ή άφθονία λαθών που δέν υπηρετούν καμιά μεταφραστική σκοπιμότητα. Μερικά παραδείγματα στην τύχη: Στη σελίδα 30 (του έλληνικού). «... κάτι μεγάλες τρύπες έχασκαν μέσα στο στόμα του, ανάμεσα στα δόντια». Στο άγγλικό, τά δόντια είναι κίτρινα. Στην ίδια σελίδα: «... και αναρωτιόμουν γιατί ανατριχίασα μία δυό φορές καθώς μάς κυττούσε, σάν κάτι νά φοβήθηκα ή σάν νά κρύωνα». Στο πρωτότυπο δέν ανατριχιάζει ο άφηγητής, αλλά ο γέρος: «... και αναρωτιόμουν γιατί ανατριχίασε μία δυό φορές, σάν κάτι νά φοβήθηκα ή σάν νά κρύωνε». Τό «καθώς μάς κοιτούσε» δέν υπάρχει. Στη σελίδα 31: «Αναρωτιόμουν αν έπρεπε νά φύγωμε...». Τό άγγλικό είναι σε πρώτο πρόσωπο: «Αναρωτιόμουν αν έπρεπε νά φύγω...» Στη σελίδα 32, στο τέλος του διηγήματος, ή μετάφραση είναι μάλλον κωμική:

«Χρειάστηκε νά ξαναφανάξω για νά γυρίσει ο Μαχόνου νά μέ δει και νά μου άπαντήσει μ' ένα S.O.S.». Τό άγγλικό λέει: «...before Mahony saw me and hallowed in answer». Ο Μαχόνου άπλως άνταποδίδει τήν προσφώνηση του άφηγητή μέ ένα ahallow. Στη συνέχεια: «Έτρεξε χαμογελώντας, φέρνοντάς μου βοήθεια και συμπαράσταση...». Τό άγγλικό λέει: «Έτρεξε σάν νά μου έφερνε βοήθεια», ή «έτρεξε θά 'λεγες για νά μου φέρε βοήθεια». Τό «χαμογελώντας» δέν υπάρχει καθόλου. Και είναι σημαντικό ο διαφορούμενος τόνος του άγγλικού, έφόσον ο Μαχόνου, σε αντίθεση μέ τον άφηγητή, παρουσιάζεται άτάραχος, άμέτοχος στην περιπέτεια μέ τον παιδραστή, και άνυποψιαστος για τήν ταραχή του φίλου του. Στη σελίδα 206 του έλληνικού: «Παρακολούθησε μισοκοιμισμένος τίς νιφάδες, άσημένιες ή δλόασπρες, που έπεφταν κάθετα μπρός απ' τό φώς του φαναριού». Στο πρωτότυπο, (σ. 223) οι νιφάδες είναι «silver and dark», δηλαδή άσημένιες και σκατεινές και πέφτουν «obliquely», πλάγια. Νομίζω πως ή μετάφραση θά κέρδιζε άρκετά, σε ακρίβεια και σε χάρη, από μία προσεκτική αναθεώρηση.

Σταματώ έδω. Ομολογώ έξάλλου ότι δέν έψαξα έξαντλητικά για λάθη σε όλα τά διηγήματα. Ο ρόλος είναι άχαρος και πληκτικός.

Άργύρης Φωτεινός

1. Ο συμβολικός πατέρας δέν είναι ο πραγματικός μήτε ο φανταστικός πατέρας, αλλά άντιστοιχεί στον μυθικό συμβολικό πατέρα του Totem και ταμπού. Όπως σημειώνει ο Λακάν, ο Φρόντ αναγκάστηκε από τίς απαιτήσεις τής θεωρίας του ανά συνδέσει τό φάντασμα του σημαίνοντος του Πατέρα, ως δημιουργού του Νόμου, μέ τό θάνατο ή μάλλον μέ τό φόνο του Πατέρα, άποδείχνοντας έτσι πως, εάν ο φόνος αυτός είναι ή καρπερή στιγμή του χρέους μέσω του όποιου τό υποκείμενο προσδένεται διά ζωῆς στο Νόμο, ο συμβολικός Πατέρας, στο βαθμό που σημαίνει τό Νόμο, είναι στην πραγματικότητα ο νεκρός Πατέρας.
2. Αναφέρεται πως ο ίδιος ο Τζους έπεσήμανε τήν «παράλυση» ως κοινό «θέμα» των διηγημάτων. Ο Tindall συμπληρώνει: «Τό ήθικό κέντρο των Δουβλινέζων, ώστόσο, δέν είναι μόνο ή παράλυση, αλλά ή αποκάλυψη τής παράλυσης στα θύματά της». Bl. William York Tindall, "A Reader's Guide to James Joyce", Thames and Hudson, London, 1970, σ. 4.
3. Στην έκδοση James Joyce, "Dubliners", The Modern Library, New York, 1969.

Γκουστάβ Φλωμπέρ, 'Ο Πειρασμός του 'Αγίου 'Αντωνίου Μετάφραση Κώστα Βάρναλη 'Επιμέλεια Φραγκίσκη 'Αμπατζοπούλου, 'Ηριδανός 1977, σσ. 211.

'Ο Κώστας Βάρναλης μεταφραστής του Φλωμπέρ: βιβλιογραφική πληροφορία που συνήθως δεν αναφερόταν ούτε είχε αξιοποιηθεί στις μελέτες για το έργο του Βάρναλη. Πρόκειται για τη μετάφραση που δημοσιεύτηκε τό 1914 στην *Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη*. 'Ο 'Ηριδανός, στο πλαίσιο μίας σοβαρής προσπάθειας να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό τα κυριότερα ξένα λογοτεχνικά έργα, ξαναδημοσιεύει την ξεχασμένη μετάφραση του *Πειρασμού του 'Αγίου 'Αντωνίου*. 'Η σειρά αυτή της ξένης λογοτεχνίας έχει προϋποθέσεις που έγγυώνται τη λειτουργικότητα στην οποία σκοπεύει: καλαισθητή ομοιομορφία των τόμων, συντελεστής για τον έθισμό του κοινού σε ένα είδος και για την εξασφάλιση κάποιας συνέχειας στην ανάγνωση, εισαγωγές, σημειώσεις και σχόλια, εικονογράφηση και τέλος μεταφράσεις καμωμένες συχνά από γνωστούς Έλληνες λογοτέχνες, φτιάχνουν ένα σύνολο που έλκύει και μοιάζει εύθυσ εξαρχής εύχαριστο, βασικός παράγοντας για να αποκτάει χρησιμότητα ή λογοτεχνία.

Οι μεταφράσεις από γνωστούς λογοτέχνες (π.χ. Α. Φραγκιά, 'Αλ. Κοτζιά, Σ. Τσίρκα ή όπως αυτή του Κ. Βάρναλη), δεν μπορούν φυσικά να αντιμετωπιστούν με τους όρους που εξετάζουμε μία τρέχουσα έπαγγελματική μετάφραση.

'Όταν κάποιος λογοτέχνης καταπιάνεται με την απόδοση στα έλληνικά ενός λογοτεχνήματος, ή έπιλογή του έχει όπωσδήποτε σχέση με κάποιες συναισθηματικές, αισθητικές ή ιδεολογικές αντιστοιχίες και συγγένειες με τον μεταφραζόμενο συγγραφέα. Μία μετάφραση αποτελεί συχνά ένα ισοτίμο με τό πρωτότυπο έργο συστατικό στοιχείο της πορείας ενός λογοτέχνη. Μπορούμε, σε όρισμένες περιπτώσεις, να φτάσουμε μέχρι την παρατήρηση ότι μία μετάφραση που πάνω της κόπιασε ένας δημιουργός εκφράζει καθαρότερα κάποιες προσδοκίες, πρότυπα και άπωθήσεις του. Πέραν τούτου, ως μη ξεχνάμε πως οι μεταφράσεις ύπάρχουν τελικά στον οργανισμό εκείνο των προϊόντων που συγκροτούν την έθνική γραμματολογία, καθώς είναι παράγωγα μίας πνευματικής κίνησης καθόλου τυχαίας: όρισμένες μάλιστα μεταφράσεις είναι καθοριστικές για την αυτόχθονη πνευματική ζωή, είτε για λογοτεχνία πρόκειται είτε για έπιστήμη. 'Όταν, π.χ. κείμενα έπιστημονικά μεταφράζονται από έπιστήμονες του αντίστοιχου κλάδου, ή μετάφραση συμμετέχει—μέχρι και άποφασιστικά—στη διαδικασία παραγωγής ιδεών, έννοιών, όρων, στο έμπλουτισμό και τό πλάσιμο, τελικά, της ίδιας της γλώσσας.

Θά έλεγα λοιπόν, ότι δεν είναι πάντοτε δικαιολογημένη, για τη λογική μίας έκδοτικής ένότητας, ή όμοιομορφη παράταξη δύο κατηγοριών μεταφράσεων: στη συγκεκριμένη περίπτωση των δύο τόμων του Φλωμπέρ: του *Πειρασμού του 'Αγίου 'Αντωνίου* σε μετάφραση Κ. Βάρναλη και των *Τριών Διηγημάτων* σε μετάφραση 'Όλγας Α. Δαμάνη ('Ηριδανός 1977, σσ 186). Φυσικά, εκτός και αν ή «έπαγγελματική» μετάφραση είναι άσογη, πράγμα που κάθε άλλο παρά συμβαίνει με την άποπειρα της Δαμάνη.

'Όλα τούτα τά λέμε διότι μας εκπλήσσει τό γεγονός ότι ή *Πειρασμός του 'Αγίου 'Αντωνίου* σε μετάφραση του Βάρναλη ενώ έτυχε έπιμέλειας, και μάλιστα μίας φιλόλογου που μς έχει δείξει πως κατέχει τά λογοτεχνικά πράγματα, στα τόσα κείμενα κριτικών που πρόσθεσε για να πλαισιώσει τον Φλωμπέρ—κείμενα σημαντικά και χρήσιμα—δεν έκρινε αναγκαία μία σελίδα ή έστω μία άράδα για να μς μιλήσει ή να μς κατατοπίσει βιβλιογραφικά και ιστορικά για τη μετάφραση του Κώστα Βάρναλη. 'Η έπιμελήτρια δημοσιεύει σε παράρτημα μία άνθολογία Γάλλων κριτικών (Φουκώ,

Π. Βαλλερέ, Β. Μπρομπέρ, Μ. Λεκού, Μ. Ρομπέρ και Α. 'Ανταμόθ), άποσπάσματα της άλληλογραφίας του Φλωμπέρ που σχετίζονται με τον *Πειρασμό του 'Αγίου 'Αντωνίου*, χρονολογικό πίνακα και σημειώσεις, ξεχνάει όμως να αναγράψει σε μία γωνιά τη χρονολογία της α' έκδοσης της βαρναλικής μετάφρασης.

'Ο Βάρναλης, λοιπόν, μεταφράζει Φλωμπέρ πριν ακόμη φύγει για σπουδές στο Παρίσι (1919). 'Ετσι, εύτυχώς, και τεχνικά αποκλείεται ή άπλουστευτικός μηχανισμός των έπιρροών. Οι φλωμπεριανές του συγκινήσεις είναι βέβαια μία άπόχρωση των τότε ιδεολογικών του κατευθύνσεων, οι όποιες σά φάση, τόσο φτωχικά βαφτίστηκαν από την ιδιαίτερα προχειρόλογη βαρναλογία, «διονυσιασμός». Ξεκινώντας με τέτοιες νύξεις, γίνεται συναρπαστικό τό έρώτημα γιατί ή Βάρναλης διάλεξε αυτότό τόσο περιεργο κείμενο του Φλωμπέρ. 'Αν δε οι άπαντήσεις στοιχειοθετηθούν από ένα φιλόλογο-έπιμελητή έκδοσης, άνοίγουν διόδους και για μία άλλη άνάγνωση του Φλωμπέρ. 'Όταν έχουμε στα χέρια μας έτοιμες «υποθέσεις εργασίας» και τίς προσπερνάμε, πως μετά θά ένσωματώσουμε και θά χρησιμοποιήσουμε για λογαριασμό μας τους Μπάρτ και Φουκώ;

'Εκτός από τό προσέρασμα του Βάρναλη ή όποιος θέτει ζήτημα συνθετότερο και άπαιτεί ένασχόληση την όποία, είναι αλήθεια, δεν μπορεί πρακτικά να εξασφαλίσει ή όποιοσδήποτε έκδοτικός όίκος, είναι κρίμα που δεν γνοιαζόμαστε και για πράγματα άπλουστάτα και εύκολα. Δηλαδή, είναι κρίμα, όταν ζούμε σε περίοδο των σλόγκαν ή της ειλικρινούς έγνοιας για την ιστορική αυτογνωσία να ξεχνάμε να δώσουμε στη διάθεση του κοινού τά πρώτα εκείνα στοιχεία που να του θυμίζουν έστω ότι ή Φλωμπέρ στα έλληνικά δεν είναι πεφταστέρι του 'Ηριδανού. Νομίζω πως έχει κάποια σημασία να γνωρίζουμε ότι και τά *Τρία Διηγήματα* είχαν κυκλοφορήσει σε μετάφραση Γεωργίου Πράτσικα από τον Βασιλείου, όπως έπίσης ότι και άλλα έργα του Φλωμπέρ ύπάρχουν στα έλληνικά (π.χ. *'Η Μαντάμ Μποθάρύ* σε μετάφραση Ν. Σαρλή, *'Η Σαλαμπώ* σε μετάφραση Γ. Βλαστός, *'Η Αισθηματική 'Αγωγή* σε μετάφραση Παν. Μουλλά). Φοβάμαι πως ή μεταφράστρια των *Τριών Διηγημάτων* δεν χρησιμοποίησε τον Πράτσικα ή όποιος κάποτε διαβάστηκε αρκετά, άφου κυκλοφόρησε σε περισσότερες από μία εκδόσεις. Ξεκινάει κανείς με κάποια

τα γυαρίκια • και γραμμάρα γυαρίκια

«άνασφάλεια» τήν ανάγνωση καί δέν παραδίνεται στό κείμενο όταν υποψιάζεται πώς μερικοί φτιάχνοντας αυτά τά βιβλία είτε άγνοούν πράγματα πού θά διευκόλυναν καί θά διασφάλιζαν ποιητικά τή δουλειά τους είτε τά χρησιμοποιούν άλλα τά θεωρούν άποκρυπτά. Καί πώς νά γευτείς λογοτεχνικό κείμενο μέ βλέμμα άστυνομικό...

Ἡ ανάγνωση τῆς λογοτεχνίας, ἀπό μετάφραση ξεκινάει καί θά πρέπει νά ξεκινάει μέ παρόμοια «ψυχολογικά ἔμπόδια» ὅταν ἡ μετάφραση δέν εἶναι δημιουργική ἀπόπειρα, δέν εἶναι «μεταγραφή». Ὁ Ἡριδανός ἔχοντας ἤδη δημοσιεύσει μεταφράσεις πολυῦψηλης ποιότητας (ὁ Μ. Προύστ τοῦ Παύλου Ζάννα θά πρέπει νά θεωρεῖται γεγονός τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς), ἄν στό ἐξῆς ἀποκλείσει ὀρισμένα κείμενα πού μεταφράζονται μέ σκοπό μόνο τή συμπλήρωση τίτλων τῆς λογοτεχνικῆς του βιβλιοθήκης, καί ἐντείνοντας τήν ἐκδοτική του προσπάθεια πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς λογοτεχνικῆς μετάφρασης, θά συμβάλει καί στήν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Μαριάννα Δήτσα

Μάρξ – **Ἐνγκελς**, «Κείμενα γιά τήν λογοτεχνία καί τήν τέχνη». Ἐπιλογή-παρουσίαση Carlo Salinari.

Ἐξάντας, 1976, σσ. 191.

Ἴσως λίγο καθυστερημένα, σέ σχέση μέ τό χρόνο ἐκδόσεως (Ἰανουάριος 1976), ἀναφερόμαστε στόν τόμο ὅπου εἶναι ἀνθολογημένα τά κείμενα τῶν Μάρξ – Ἐνγκελς πού σχετίζονται μέ τά προβλήματα λογοτεχνίας καί τέχνης. Φυσικά, ὅσον ἀφορᾷ τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου δέν τίθεται θέμα ἐπικαιρότητας. Ὑπάρχει καθυστέρηση μόνο ὡς πρὸς τήν ἐπισήμανση ἐνός τόμου πού πρέπει νά θεωρηθεῖ βασικό «ἐγχειρίδιο»-ὁδηγός γιά ὄσους προτίθενται νά μελετήσουν τά καλλιτεχνικά φαινόμενα μέ τήν ἐπιστημονική μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ υλισμοῦ. Καί τέτοιοι ἄνθρωποι καί ὀρ-

γανισμοί θέλουν νά ὑπάρχουν, καί ἔχουν προηγούμενο στόν τόπο μας. Ἐτσι, ἄλλωστε, ἔχουν κυκλοφορήσει στό παρελθόν μελέτες γιά τήν τέχνη πού ἐντάσσονται στό χώρο τῆς μαρξιστικῆς προβληματικῆς ἐνδεικτικά ἀναφέρω τά πιό γνωστά: κείμενα τοῦ Τρότσκι, τήν Αναγκαιότητα τῆς τέχνης» τοῦ Ε. Φισερ, ὀρισμένες μελέτες τοῦ Λούκατς. Κείμενα πού, εἴτε θέτουν θεωρητικά προβλήματα ὡς πρὸς τήν προσέγγιση τῶν καλλιτεχνικῶν φαινομένων καί δημιουργημάτων, εἴτε εἶναι προβληματικά ὡς πρὸς τή θεωρητικὴ τους θέση καί ἀνάλυση. Συγκυριακές τάσεις, ἀτροφία αὐτόχθονης θεωρητικῆς καί «ἐφαρμοσμένης» παραγωγῆς στόν τομέα τῆς τέχνης, καί ἄλλα κακά καί ἀποσπασματικά, θά δικαιολογοῦσαν θαρρῶ τήν κουβέντα ὅτι τά κείμενα αὐτά τῶν Μάρξ καί Ἐνγκελς μπορούν νά συμβάλουν σ' ἕναν αὐστηρότερο προβληματισμό καί νά σταθοῦν ἀφετηρία γιά ἐπανεξέταση καί μιὰ δευτέρα ἀνάγνωση ὅσων στό μεταξύ τόσο «χρησιμοποιήθηκαν» ἀπό προσοδευτικούς διανοομένους σέ συζητήσεις γιά τό μυθιστόρημα, τήν κοινωνιολογία τῆς τέχνης κ.ἄ. Δέν πρόκειται δηλαδή γιά προσήλωσι στοὺς «θεῖους πατριάρχες», κατηγορία πού ὅλο καί συχνότερα προφέρεται ὅταν κάποιοι ἐπιμένουν νά παραθέτουν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λένιν...

Ἀπλῶς οἱ πρόχειρες αὐτές σκέψεις γεννήθηκαν ἀπό τό ξεφύλλισμα τῆς ἴδιας τῆς ἀνθολογίας τοῦ Ἰταλοῦ C. Salinari. Ὁ Salinari, πολὺ ὀρθά, κατευθύνεται στήν ἐπιλογή καί ὀργάνωση τῆς ὕλης μέ κριτήριο τήν ἀπόδοση καί ἀνάδειξη ἐκείνων τῶν ἐνοιῶν καί ἀναλύσεων τῶν Μάρξ – Ἐνγκελς πού θά παρουσιάσουν στόν ἀναγνώστη καταρχὴν τήν υλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας – ἄρα καί τῆς τέχνης καί αὐτοῦ πού ἀποκαλοῦμε «αἰσθητικῆς». Ἐτσι, στό πρῶτο μέρος τῆς ἀνθολογίας του παραθέτει ἀποσπάσματα γνωστῶν ἔργων, π.χ. ἀπό τήν «Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας», τῆ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», τόν «Λουδοβίκο Φύουερμαχ», τό «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο» κλπ. Ἀκολουθοῦν ὅσα κείμενα ἀναφέρονται ἄμεσα στήν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, τήν «ποιητικὴ τοῦ ρεαλισμοῦ», ὅπως εὔστοχα τά χαρακτηρίζει ὁ Salinari. Τά ἴδια αὐτά κείμενα τοῦ Δεύτερου μέρους εἶναι ἕνα εἰγμα κριτικῆς μεθόδου ἐφαρμοσμένης σέ ἐπιμέρους ἔργα. Τό τρίτο τμήμα παρουσιάζει κείμενα πού μιλοῦν γιά τή θέση τοῦ καλλι-

τέχνη στήν καπιταλιστικὴ κοινωνία καί στή διαδικασία παραγωγῆς. Τά τρία αὐτά ἐπίπεδα πού ἀναφέραμε παραπάνω, τά ὅποια σέ μιὰ συλλογὴ πού τιτλοφορεῖται «Κείμενα γιά τήν λογοτεχνία καί τήν τέχνη» ἔχουν, μέ πρωτοβουλία τοῦ ἐπιμελητῆ, τήν ἴδια περίπου βαρῦτητα καί ἔκταση, συνιστοῦν, νομίζω, ἕναν καταρχὴν ὀρθότατο δεῖκτη προσανατολισμοῦ γιά τήν ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ καλλιτεχνικοῦ φαινομένου καί τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς. Ἐχει γίνεϊ πλέον κοινοτυπία νά διαπιστώνουμε τήν «ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας» σ' ἕνα ἔργο τέχνης, ἀλλὰ συνήθως ξεχνᾶμε πὼς δέν φτάνει νά παρατηροῦμε αὐτὴ τήν πραγματικότητα ἐμπειρικά καί νά τσιμπᾶμε ὅ,τι ἀπ' αὐτὴν μᾶς βοηθᾷ νά ἐρμηνεύσουμε τό ἔργο. Ἄν δέν κατανοήσουμε αὐτὴ τήν «πραγματικότητα» στήν ἱστορικὴ τῆς διάσταση καί μέ μέθοδο ἐπιστημονικὴ, τό καλλιτεχνικὸ ἔργο – προϊόν ἄλλωστε τῆς ἴδιας – θά παραμένει εἴτε αἰσθητικὴ μοναδικότητα εἴτε καθόφτης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Μ. Δ

Ὁ Μαγιακόβσκι καί τό ρωσικὸ πρωτοποριακὸ θέατρο τοῦ Ἄτζελο Μαρία Ριπελλίνο
Μετάφραση Ἄρη Ἀλεξάνδρου, σειρά «Θεατρικὲς Δοκιμὲς», ἐπιμελητῆς σειρᾶς Νικηφόρος Παπανδρέου. Ἐκδόσεις Κέδρος, Ἀθήνα 1977, σσ. 373.

Ἡ μελέτη τοῦ Ριπελλίνο ἀποτελεῖ μιὰ ἐξονυχιστικὴ ἀνάλυση τῆς θεατρικῆς προσφορᾶς τοῦ Βλαδίμηρου Μαγιακόβσκι καί τῆς σκηνικῆς τύχης τῶν ἔργων του.

Τέλειος γνώστης τῶν ρωσικῶν πηγῶν, ὁ συγγραφέας δέν περιορίζεται στό θέατρο τοῦ Μαγιακόβσκι, ἀλλὰ τό συσχετίζει μέ τὴ συνολικὴ του μαχητικὴ δραστηριότητα: ποιήματα, ὁμιλίες, σενάρια, σχέδια, ἀφίσες κ.λπ.

Ταυτόχρονα, ἐντάσσει αὐτὴ τὴ δραστηριότητα στὰ λογοτεχνικά καί καλλιτεχνικά ἀνανεωτικὰ κινήματα πού ἄνθησαν λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση καί, κυρίως, στή δεκαετία πού ἀκολούθησε, τότε πού τό ἐπαναστα-

και γραμματα γινωριζω • και γραμμα

τικό περιεχόμενο συνδυαζόταν με τις επαναστατικές μορφές. Έτσι, στή μελέτη αυτή δεν ζωντανεύει μόνο η ανεπανάληπτη προσωπικότητα του Μαγιακόβσκ, αλλά μία ολόκληρη εποχή.

Ίσως ποτέ άλλοτε δεν παρατηρήθηκε παρόμοιος πυρετός αναζητήσεων, μία τέτοια δεκτικότητα απέναντι στις πιο τολμηρές δημιουργίες, μία τόσο ριζοσπαστική ποιητική έκφραση των ιδανικών μιας νέας κοινωνίας. Ο φουτουρισμός, ο κονστρουκτιβισμός και τα άλλα πρωτοποριακά κινήματα, οι μορφές του Χλέμπνικοβ, του Παστερνάκ, του Σαγκάλ, του Μέγερχολντ και του Άιζενστάιν συνθέτουν ένα πολύχρωμο πίνακα, το σημαντικότερο ίσως κεφάλαιο στην ιστορία της εύρωπαϊκής πρωτοπορίας, ένα κεφάλαιο που διατηρεί πάντα άκεραία την έπικαιρότητά του.

Ο συγγραφέας γεννήθηκε στο Παλέρνο το 1923. Είναι καθηγητής της ρωσικής γλώσσας και φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης. Ανάμεσα στα βιβλία του και η θεατρολογική μελέτη «Εύρημα και ψυχή: δάσκαλοι της σκηνοθεσίας στο ρωσικό θέατρο του 20ού αιώνα».

E.X.E.

Χρίστου Ζαφείρη, Τό μονοτονικό σύστημα αναγκαιότητα της ελληνικής παιδείας
Έκδόσεις Έγνατία, σειρά «Σύγχρονη Προβληματική», Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 104.

Βιβλίο φροντισμένο και χρήσιμο, καλογραμμένο και τεκμηριωμένο. Υπερασπίζεται και προτείνει την έπιβολή του μονοτονικού, παρουσιάζοντας το πρόβλημα από τον καιρό που πρωτοεμφανίζεται ως σήμερα, καθώς και τους κανόνες του συστήματος. Ακολουθούν «μαρτυρίες»: κείμενα από τον μακρόχρονο δημοτικιστικό αγώνα, που περιέχει και το αίτημα της τονικής άπλοποίησης. Μέ λίγα λόγια το βιβλίο θίγοντας το πρόβλημα από όλες τις πλευρές του, άκομη και την οικονομική (στην τυπογραφία) θέλει να άποδείξει τη χρησιμότητα της τόνικης μεταρρύθμισης.

Θά ήθελα να σταθώ σε μία πλευρά, την ιδεολογική, πού, νομίζω, δεν είναι πειστική. Θεωρώ υπερβολική τη διατύπωση πώς η τονική μεταρρύθμιση άποτελεί «κοινωνική άλλαγή» και μάλιστα «άπό τις κυριότερες στην Έλλάδα» (σ. 13). Η θερμή στην έκθεση των επιχειρημάτων άφήνει να πλανιέται στο βιβλίο μία πίστη σε κάποιες μαγικές προοδευτικές ιδιότητες, άγενείς στη δημοτική γλώσσα. Καί αυτό είναι λάθος. Για να μπορεί να επικοινωνεί «ο εργάτης, ο γεωργός, ο μισθωτός, ο επιχειρηματίας, ο διανοούμενος» (σ. 15) καθόλου δεν άρκει να άπλοποιηθεί η ορθογραφία ή το τονικό σύστημα. Άσκηση έξουσίας, άλλά και θίας, με τη γλώσσα μπορεί να γίνει σε οποιαδήποτε γραμματική. Η δημοτική, όπως και κάθε γλώσσα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί, και χρησιμοποιείται ήδη, με τρόπο ιερατικό έχοντας στόχο την καταξίωση εκείνου που γράφει και αφαιρώντας άπό τον άναγνώστη την κριτική δυνατότητα καθώς του υποβάλλει την κατατερότητά του. Δηλαδή με τρόπο αντίδραστικό. Ο άπλουστευτικός δυϊσμός: δημοτική-πρόδος / καθαρεύουσα-αντίδραση, πού παραφθείρει τη σκέψη των δημοτικιστών άπό τό 1920 περίπου, μπορεί σήμερα, καθώς τό γλωσσικό τίθεται με τελείως διαφορετικούς όρους, να λειτουργήσει παραπλανητικά. Άκόμα περισσότερο μάλιστα όταν μιλάει κανείς για «προοδευτικούς όλων των κοινωνικών τάξεων» (σελ. 13)—κοινωνική ομάδα άπολύτως άκατανόητη, με άμορφη τη γλωσσική τους τοποθέτηση. Μετατρέπει έτσι την έννοια του προοδευτικού σε μία γλωσσική συμπεριφορά χαρακτηριστική της κοινωνικής και μορφωτικής άριστοκρατίας. Στην Έλλάδα των τριάντα τελευταίων χρόνων, μονάχα στά ψηλά κοινωνικά στρώματα της κυρίαρχης τάξης και μονάχα στο άνωτερο στρώμα των διανοούμενων συναντάμε μία ώραία, σωστή και δίχως μείγματα δημοτική. Υπάρχει πάντοτε σε κάθε κοινωνία ένας τρόπος να μιλάει και να γράφει κανείς «ώραία», δηλαδή με τρόπο πού άποτελεί σημάδι κοινωνικής και μορφωτικής διαφοροποίησης. Στην Έλλάδα των τελευταίων δεκαετιών, με τη διγλωσσία άλλά και την άμορφωσία πού επικρατεί, σημάδι ψηλής κοινωνικής και μορφωτικής άξίας, σφραγίδα άνωτερότητας δεν είναι φυσικά η προσπάθεια του μικροαστού να μιλήσει με καθαρευουσιάνικες καταλήξεις, άλλά η άνευση στη χρήση μιας ώραίας, καθαρής άπό άδέξια μείγματα σεφερικής δημοτικής.

Άννα Φραγκουδάκη

Νεοελληνικά κείμενα για τό Γυμνάσιο

Τόμος πρώτος, άπό ομάδα εργασίας Ίνστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ίδρυμα Τριάνταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1977.

Μία φωτισμένη προσπάθεια. Η παρακάτω ομάδα εργασίας: Μαρία Βογιατζόγλου, Άλίκη Γαλλοπούλου, Δέσποινα Δετζώρτζη, Μαρία-Δώρα Δρακοπούλου, Λουίζα Καζολέα, Λίνα Κάσδαγλη, Νέλλη Κάσδαγλη, Εύα Κεσίογλου, Κατερίνα Παπαδημητρίου, Άλση Σιδέρη, Μαρία Χαλκιοπούλου, Ήθη Χρυσού, προσφέρει ένα πρότυπο άναγνωστικού νεοελληνικών για τό Γυμνάσιο. Στην άθλιότητα των αντίστοιχων βιβλίων του Γυμνασίου αντιπροτείνεται ένα είδος εισαγωγής στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Τά προτερήματα είναι πολλά. Άντι για τυχαίες έπιλογές κειμένων πού να αντίστοιχούν στην ηλικία των μαθητών, επιλέγονται κείμενα άπό μία περίοδο συγκεκριμένη, 1880-1930, πού σωστά θεωρείται πού κατάλληλη, καθώς τη χαρακτηρίζει κυρίως ρεαλισμός. Η εισαγωγή τοποθετεί με τρόπο άπλο και έπιστημονικό τη λογοτεχνική παραγωγή μέσα στην ιστορία και την κοινωνική πραγματικότητα. Άπό παιδαγωγική πλευρά, τά κείμενα ακολουθούν παρατηρήσεις και έρωτήματα πού φωτίζουν τό έργο και τό λογοτεχνικό, κυρίως υποβάλλουν τη μαθητική εργασία και ένθαρρύνουν στην άνάγνωση άλλων του έργων. Κάθε συγγραφέα ακολουθεί βιβλιογραφία του έργου του και «βοηθημάτων»: βιβλίων και άρθρων πάνω σ' αυτό. Συγχρόνως πληροφοριακό έγχειρίδιο, διδακτικό εργαλείο και εισαγωγή στη λογοτεχνία, τό βιβλίο αυτό άποτελεί θετικό παράδειγμα και φωτεινή έξαίρεση.

Ποιά είναι η στάση του ΚΕΜΕ και του Υπουργείου Παιδείας;

A.Φ.

Κάθε Σάββατο
κυκλοφορεί ή

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ
έργατο Σοσιαλιστικού αγώνα και προβληματισμού